

VIGILIA

2001/7



Szennay András a hitről
Zlinszky János az egyházak
költségvetési támogatásáról
Schanda Balázs a vallási közösségek
jogi szabályozásáról

Anyanyelvünk Európa
Balázs Géza, Györffy Miklós, Kiss Jenő, Nagy Gáspár,
és Tornai József írásai

Tandori Dezső versei
Erich Kästner különös élete

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Édesanyanyelvünk	481
SZENNAY ANDRÁS:	A hit — a tudomány serkentője és a keresztények éltetője	482
SCHANDA BALÁZS:	A vallási közösségek jogi szabályozásáról	492
ZLINSZKY JÁNOS:	Az egyházak költségvetési támogatása és állami semlegesség	501

ANYANYELVÜNK EURÓPA

KISS JENŐ:	Európa — a nyelvek és kultúrák Európája	504
BALÁZS GÉZA:	Nyelvek virágoskertje vagy múzeuma?	511
TORNAI JÓZSEF:	Nyelvünk holnapja	518
NAGY GÁSPÁR:	Nem féltetni kell, hanem sokkal jobban szeretni	521
GYÖRFFY MIKLÓS:	Anyanyelvünk Európa	523

SZÉP/ÍRÁS

TANDORI DEZSŐ :	Világörökség — (egy madárra); Bontották a pa...; Alagútnyi világ...; A Lánchídnál talá...; Tájköltészet a vé... <i>(versek)</i>	527
SZEKÉR NÓRA:	Erich Kästner különös élete	531
ERICH KÄSTNER:	Léggöri zavarok; A másik lehetőség <i>(versek; Zsávolya Zoltán fordításai)</i>	542
KONTRA FERENC:	Szorítás	544

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

JUHOS-KISS JÁNOS:	Hoppál Mihállyal	548
-------------------	------------------	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

	Neveléssel a boldogabb családokért	556
--	------------------------------------	-----

SZEMLE

	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	558
--	---	-----

Édesanyanyelvünk

Anyaföld: itt tettük első, botladozó lépéseinket ezen a világon. Anyanyelv: ennek hangjaival próbálgattuk első szavainkat, hogy lassan végre túlléphessünk a sokatmondó, mégis kezdetleges testbeszédre, és szóba önthessük mindazt, ami bennük kifejezésre várt.

A világ sokféle tájára vethet el sorsunk — a szülőföld otthonos melegségét aligha pótolhatja más ország. Édes az édes-anya-nyelvünk, hiszen édesanyánktól tanultuk az első szavakat, ő formálta csecsemő-gügyögésünket érthető beszéddé. De anya-nyelv azért is, mert nyelvünk szavain át fedeztük fel a világot és önmagunkat. Az ember alkotta meg a nyelvet, vagy fordítva: a nyelv tette emberré az embert? Nemcsak a költők kiváltsága, hogy művészté nemesítsék a nyelvet — élete egy-egy meghatározó pillanatában mindenki művésze a szónak. A lélek mélyéről feltörő vallomások, az egymás közti személyes kapcsolatok elsődleges hordozója a nyelv.

A Szó története még távolabbra nyúlik vissza: belénylik az örök Szentháromság személyeinek kapcsolatába, amely hármójuk egységében áramlik körbe, s amelyet alkalmasabb kifejezés híján szeretetnek nevezünk. „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige.” Isten teremtő szava hozza létre a világot, szava hordozza szeretetének vallomását, majd Örök Szava válik emberré, hogy Krisztusban létrehozza Isten és ember személyes egységét.

A nyelvvizsga lázában szenved ma sok egyetemista és főiskolás, a nyelvtudás hiányát nyögi a modernizáció által lerohant országunk, miközben elárasztanak bennünket a — többnyire alig értett — idegen szavak. A nyelvújítás idején, majd a reformkorban az egész társadalom erőfeszítése kellett ahhoz, hogy — a nemzet legjobbjainak vezetésével — választékosan tudják kifejezni magukat magyarul, lelkük, érzelmeik árnyalataira is találva megfelelő szavakat. Nem kellene-e jobban törődni nyelvünkkel? Nem kellene anyanyelvünket is úgy oltalmaznunk, mint a természetet?

Nyelvünk alakulása nem csupán a grammatikát érinti, hanem egész létünket. Talán fennállása óta nem érte ilyen súlyos támadás a nyelvet. Végleg ellaposodik-e a nyelv, tovább redukálódik alapvető közlésekre, vagy elvész a hazug reklámok szó-inflációjában? Vagy pedig túléli a hagyományok széttöredezését, a mindent elöntő kép-áradatot, és képes továbbra is hordozni lelkünk legmélyebb tartalmait? Sztót tudunk-e váltani-érteni egymással mindarról, ami igazán lényeges, meg tudjuk-e őrizni a vallomás, az imádság meghitt szavait, meg tudjuk-e hallani a bennünket szólító isteni szót? Csak a nyelvünkben tudunk élni emberül, csak vele tudunk áthatolni az emberlét korlátain. Édes-anya-nyelvünk: szülők és szülöttünk.

A hit – a tudomány serkentője és a keresztények éltetője

SZENNAY ANDRÁS

*A 80. születésnapját
ünneplő szerzőt
tisztelettel köszönti a Vigilia*

Született 1921-ben Buda-
pesten. A bencés rend tag-
ja, 1973–91 között pan-
nonhalmi főapát. A buda-
pesti Hittudományi Kar ny.
professzora, 1971–95-ig a
Teológia felelős szerkesz-
tője. Legutóbbi írását 1995.
12. számunkban közöltük.

Az új apológia

„A tények feladatokat rejtenek magukban s nem megoldást nyújta-
nak” — írja Wittgenstein. A megoldási kísérletek viszont mindig
eleve hitből forrásoznak. Ezért van az, hogy az egyes ember, de
minden közösség is „valamilyen” hitre tart igényt, sőt hitből cse-
lekszik és él. Ez a hit egyben mindig ütközési zóna is: a ráció és a
misztérium, a már megértett vagy épp józanul feltárható, megis-
mert világ és a „titokzatos”, a még nem ismert valóság között.
Nagy ennek a hitnek az ereje azért is, mert értelmezni képes. Értel-
mezi világunkat, érthetővé teszi annak olykor idegen nyelvét, fel-
oldja rejtjeleit a belsőleg magunkévá tett igazság anyanyelvére. Biz-
tonság és védetség egy értelmezett, józanul megépített világban —
ez az, amit a hit minden ember számára nyújt. Ezt nyújtja a keresz-
tény számára is saját hite, naponta elmondhatja a zsoltárossal: „Te
Uram, te érted egészen a legújabb s régi dolgokat; te alkottál engem
s felettem tartod kezem” (139,5).

Mindez nem új meglátás. Ami e gondolatokban mégis —
hogy úgy mondjuk — érdekes, esetleg kissé megdöbbenítő is, az a
következő: az értelmezés helyességét nem lehet azzal mérni, hogy
a külső és belső világot értelmező hit mennyi hőst vagy vértanút
tud felvonultatni. Az ilyen apológia ma már nem hat, hiszen min-
denfajta „hit”, hívő meggyőződés nem kis számú hőssel és már-
tírral dicsekszik, mintegy közvetve igazolva saját helytálló voltát,
értékét. Az sem cáfolhatja e sokszínű hitnek, hívő meggyőződés-
nek és gyakorlatnak realitását, hogy itt is, ott is akadnak kétke-
dők, gyengék, kicsinyhitűek.

A hit utáni igény s az igaz hit utáni vágy és keresés végigkíséri
az emberiség történetét. Mégis, bár számos „hit” kínálja önmagát,
de egyetlen sem képes a kereső-kutató ember számára patent-
megoldásokat, recepteket nyújtani. Legalábbis nem akkor, ha az
életnek, az embernek misztériuma előtt kell olykor meghajtania
fejét. Minden „hívő” embernek meg kell járnia a maga fáradsá-
gos, veritékes útját, mindenkinek meg kell hoznia személyes dön-

tését is. Egy azonban biztos: senki sem választhat hit és nem hit között. Nincs maradéktalanul „hitetlen” ember. A választás csakis aközött lehetséges: ezt vagy azt a hitet teszem magamévá, vallom sajátomként; eszerint vagy aszerint alakítom életemet.

A hit mint közösségalkító erő

Van azonban ennek az univerzális emberi jelenségnek, ennek a mindenkit megérintő hitnek egy másik aspektusa is. Bár feltételezi, igényli a személyes döntést, ugyanakkor hívő közösséget is formál. Minden hit egyszersmind közösségalkító erő is, mind-egyik „hívsorsosokat” gyűjt egybe. Ahol ketten-hárman azonos szellemtől vezérelve, azonos hitet vallva gyűlnek össze, ott mindig valamilyen „egyház” is születik. Valami új, a személyek jelenlétének, alakító erejének ellenére új és személytelen realitás jön létre. A keresztények különféle néven jelölik ezt a realitást: hívők közössége, Krisztus vagy Isten népe, egyház. A „politikai”, társadalmi színezetű hit szintén többféleképp említi, esetleg így: mozgalom, forradalmi erők csoportosulása, ellenzéki egyesülés, párt stb. Vannak azután ezeknek a közösségeknek — merevebben vagy tágabban értelmezett, megfogalmazott — tantételei, dogmái, igazságai. Akadnak köztük központi jelentőségűek, melyekből a „hívők” nem engednek, de olyanok is, melyek az igazságok hierarchiájának alsóbb fokán állnak s melyekről más „egyházakkal” közösségekkel termékeny dialógusba bocsátkozhatnak. Vannak e közösségeknek „papjai” is — bárhogy is nevezzék a hivatalviselőket — akik prófétai, nevelő, figyelmeztető funkciót töltenek be, s akik hitelt érdemlő módon képviselik a „tant”, óvnak az „eretnenségektől”. Megtalálhatók azután e közösségeken belül a testvérharcok, pozícióharcok is, melyek során olyanok támadják egymást, akik lényegében azonos „hitet” vallanak.

A realitás hívei

Körülnézve, napjainkban könnyen megállapíthatjuk, hogy az embereknek egyre nagyobb tábora tömörül a köré a „hit” és annak képviselői köré, melynek középponti dogmája az ésszerűség, a realitás. E „hívő közösség” több-kevesebb meggyőződéssel vallja, hogy világunkban minden „felfoghatatlant” fel kell oldani, hogy a misztériumot a perifériára kell száműzni, sőt fel kell számolni; mindent az ok-okozat ellentmondás nélküli láncolatába kell besorolni. E különös, modern „hitre” is áll: ahol elfogadják, ott realitássá válik, hatékony lesz az emberek között. E „hit” körünkben nagy tömegek számára szintén bizonyos közösségformáló erőt jelent. Így is emlegetik sokszor: napjaink tudományhite, melynek „szentélyei” a könyvtárak és laboratóriumok, kultikus jellegű helyei a főiskolák és egyetemek, mindenekelett a természettudományi fakultások, „papjai” pedig a tudományok szakemberei. A fehér köpenyes kutató sokak szemében ma a fekete reve-rendás pap helyébe lépett. S e „fehér köpenyesek” már nem csupán vizsgálják, de értelmezik is világunkat. E szerepkörben helyzetük olykor elviselhetetlenül nehézé válik. Mert bár ma új gyógyszerekkel régi betegségeket számolnak fel, a Holdra embert

szállítanak, egészséges szívet ültetnek a rozzant régi helyébe — mégsem tudják feltalálni azt a „csodaszert”, mely betöltené az emberszívben tátongó, követelő ürességet, s képes lenne elűzni a fiatalok unalmát, a gyomor éhsége mellett egyszersmind kielégítse a lélek éhségét is. A „hívők” igénye természetesen nem csökken: egyre többet követelnek a „tudomány papjaitól”. Már nem csupán azt, hogy a valóságot jobban megismerjék, hanem, hogy újjáformálják, sőt újáteremtsék azt. Ha pedig ez nem sikerül, akkor a „hívők” között a kétkedés, kétség, rezignáció kezdi szedni áldozatait. Hát kell-e olyan tudományra és technikára milliárdokat áldozni — kérdik —, mely talán több kárt, gyilkosságot, keserűséget hoz ránk, mint hasznot? Mely még az űrhajózás lélegzet-állító eseménye mögött is titkos háborús célokat rejteget? Persze, mindez csak a kétkedő, a „tudományhitben és annak papjaiban” nem bízó embereknek kérdése. Mert természetes, hogy van szükségünk bizonyos bizakodásra, ha úgy tetszik, tudományhitre. Van szükségünk tudományra, de nincs e téren sem arra a sajátos klerikalizmusra, mely épp olyan veszélyt rejtegethet, amilyen torzulást hozott a keresztény egyház számára saját klerikalizmusa.

A hit szerepe a tudományban

Minderről, e szemünk előtt alakuló folyamat realitásáról ma minden józan ember meggyőződhet. S ezt látva újra és újra megállapíthatjuk: ma is szükségünk van a mi egyházunkra, Krisztus egyházára. Ezért is kiáltja az egyház teológusai felé napjaink nagynevű természettudósa, K. Fr. von Weizsäcker: „Önök azt az egyetlen igazságot őrzik és hirdetik, mely mélyebbre nyúlik, mélyebbről tör fel, mint annak a tudománynak igazsága, melyre az atomkorszak épít. Olyan tudást tárnak fel az emberről és az ember számára, mely mélyebben gyökerezik, mint az újkori racionalitás.” E felszólításhoz csatolja J. Illies, a Max Planck Társaság természettudós professzora a kijelentést, hogy napjaink józan embereinek az egyház ügyvédjévé kell válnia. De — jegyzi meg ugyanő — ezzel senki nem végez úttörő munkát, hiszen már a nagy Goethe is így szólt néhány nappal halála előtt: „Gyarapodjanak bár a természettudományok szélességben és mélységben, táguljon bár az emberi szellem világa amennyire csak akar, a kereszténység magasztosságát és erkölcsi kultúráját, ahogyan az az evangéliumokban tükröződik és mifelénk világít, nem fogja felülmúlni.”

A keresztény ember számára, aki az evangéliumi fény erejéből él, egyháza, a krisztushívők közössége volt és marad az a biztonságos „erős vár”, mely az elkötelezetteknek, az Istenhez tartozóknak bensőséges közösségét jelenti. Természetes, hogy ez a közösség, bármennyire Isten felől érkezik is és őfelé mutat, emberekből áll. Épp ezért nem válhat soha „embertelenné”; tán legkevésbé abban, hogy kirekessze a józan észnek, a racionalitás utáni vágyak vitákban és feszültségekben feltörő igényét. Nem vágyakozhat ez a közösség oly „nyugodt légkör” után, mely a kutató értelem serkentő erejét vagy az élet törekvéseit fojtaná el. Ha ezt ten-

né, épp azt az „emberit” állítaná félre, mely nélkül nincs valódi élet, s melyet maga az emberré lett Isten Fia is önként vállalt. Az a Jézus, akiben hiszünk, akiben a hívők közösségévé, egyházzá válunk, maga is vitába szállt a törvény merev őrzőivel, emberség és józan ész ellenében az „Isten templomára” hivatkozókkal. S ugyanakkor, amikor ezt tette, amikor így egészen „ember módjára” cselekedett, mégis teljességgel Isten maradt. Az az Isten és Ember, aki a benne hívők számára a „fogható” alap, az igazság oszlopa, és mégis a hit tárgya, örök talány is marad. Épp úgy, mint bármely előjelű hit és hívő közösség számára titok és talány: az embernek, a világnak misztériuma. Amint a világot és az embert is csak mint egészet — minden realitásával és titkával — együtt lehet nézni, épp úgy lehet csak Jézus Krisztusra, az Istenre és emberre tekintenünk. De nem csupán őreá, hanem a benne hívők közösségére, az egyházra is. Abban is együtt van jelen — minden örömeivel és kínzó realitásával — a gazdagon áradó élet s a misztérium súlya, a titoknak örökké feszítő ereje. Nem lehet ezért azon csodálkoznunk, hogy a Krisztusba és az ő egyházába vetett hitnek kevesebb kapcsolata van az evilági tudással és tudományokkal, mint a misztérium felé való hívő odafordulással; hogy sokkal kevesebb szerep jut benne a törvénynek, a rációnak, mint a szeretetnek.

Az igazság és a szeretet viszonya

Viszont azt is tudjuk — kell-e erre napjaink egyházában, hívők közösségében még külön rámutatnunk? —, hogy az igazság soha nincs és nem is lehet a szeretet ellen, sem pedig fordítva, a szeretet az igazság ellen. Krisztusban is ugyanaz mindkettő s azonosulnia, harmonikus módon kell párosulnia az egyházban is. Ezért nem volt, nem lehet szükségünk soha az „igazság nevében” uralkodni vágyó, másokat szellemi-lelki béklyókba kötő egyházra, melynek szinte egyetlen céljává válik, hogy mindent megmagyarázzon; hogy a hitet, ezt az olyannyira emberi mélységekből feltörő magatartást tudássá, bizonyítási folyamat végén álló láncszemmé degradálja. Ugyanakkor szükségünk van arra az egyházra, Istennek oly népére, mely a szeretetből él és a szeretetet mélyíti akkor is, ha törvényt hoz vagy végrehajt, mely igazságot és szeretetet hirdet, s életében együtt van jelen az igazság, igazságosság és a lélek békéje.

A tudomány világában mindig volt és marad valami megmagyarázhatatlan. Ez az „irracionális maradvány” volt és lesz mindig minden tudomány serkentője, szülőanyja. Ha viszont Istent, Jézus Krisztus tanítását és az ő misztériumát csakis e „maradványba” szorítanánk bele, ha Isten és a felé forduló hit csakis ott jelentkeznék számunkra, ahol a „racionális” útnak, a bizonyítékoknak hirtelen vége szakad, akkor hitünk és e hitről tanúságot tevő egyházi közösségünk ma még hézagpótló lenne talán, de holnap egyre jobban fölöslegessé válnék. Mert természetes, hogy a tudomány fénye holnap egyre messzebb és mélyebbre fog

világítani. Viszont a mi hitünk, az egyházi hívó közösség hite mindig több volt és marad is annál, mint ami a „holnap tudása” lesz. Nem azért, mert ez a hit többet követel az embertől, mint amennyit értelmével felfoghat, hanem, mivel az ember és egész világa „benne van” hitünkben. Ugyanakkor volt és lesz is erőnk ahhoz, hogy pusztán evilági gondolkodással is rájövünk: világunk s benne az ember örök titok, misztérium marad számunkra. A tudásra törekvő, tudós ember számára is.

A mítosztalanítás programja

Napjainknak egyik tudományos jelszavává vált a mítosztalanítás. Tudjuk, hogy e jelszó mögött jogos tartalom és követelés van. S e felszólítás épp úgy szól az evilági tudományok képviselői felé, mint felénk, az egyházban élő hívők felé is. Azok felé, hogy mítosztalanítsák azt a tudományhitet, melynek nevében az embert helyezik oltárra, az ember mindentudását hirdetik s az embert istenítik; de szól felénk is, hogy mítosztalanítsuk azt a hitet, mely az embert, a természetet állítaná félre s mely a mítoszt helyezi az emberi értelem, a kutatómunka, világértelmezés fölé; sőt, ha szükségesnek látja, a mítosz nevében, annak védelmében hatalmi szóval, fenyegetéssel hallgattatja el a kutatás, a józan ész eredményeit hirdetőköt.

A mítosztalanítási programra tehát mindkét oldalon szükség van. Természetesen ehhez — ugyancsak mindkét oldalon — érett, szellemileg nagykorú emberekre, ha úgy tetszik, hívőkre van szükség. Még pontosabban fogalmazhatunk: nagykorú hívő közösségre, egyházra van szükségünk.

Gondolatmenetünk során most vethetjük fel egészen egzakt fogalmazásban azt a hívő fülnek esetleg szokatlanul hangzó kérdést: van-e szükségünk valóban egyházra? A mi egyházunkra? — Hogy a krisztushittől távol álló így fogalmaz, így kérdez — ez érthető. De lehet-e, szabad-e nekünk is így kérdeznünk? S még inkább: ékesíthetjük-e még ma is egyházunkat ilyen jelzőkkel, hogy „szent” és „egységes”, mikor jól tudjuk, hogy a krisztushívők között (mert hívők!), jelen van a bűn valósága, és bomlaszt a megosztás szelleme? — De még ennél is tovább kell mennünk: szabad-e agyonhallgatnunk e kérdést, lehet-e kitérnünk annak hangos kimondása elől épp akkor, amikor egyre többen akadnak, akik már meg is adták rá az egyértelmű választ: nincs semmi szükség az egyházra, a krisztushívők közösségére. S a választ sokféleképp meg is indokolják. Például így: „Isten halott”, akkor már az egyháznak sincs létjogosultsága. Vagy: ha épp azok tagadták meg életükkel, „keresztény” politikájukkal, üzleti vállalkozásaikkal, sőt kizsákmányoló tevékenységükkel Istent, akiknek tanúságot kellett volna őróla, „szent” egyházáról tenniük, akkor fölösleges, hogy fenntartsák ezt az intézményt.

Tudjuk, ezek — és az ehhez hasonlók — súlyos, és kényelmetlen kérdések, megállapítások. De felénk és nekünk szólnak, ne-

künk, a krisztushívők közösségéhez tartozóknak kell önmagunk és a világ számára válaszokat adnunk reájuk.

Természetesen az „alapkérdéseket” lehet, sőt kell is „stilizálnunk”, felbontanunk. Akkor is, ha azok így még fájóbban, sokkal személyesebben hatnak. Vajon nem mi magunk vagyunk-e „halottak”, nem pedig Istenünk? Nem saját magunk vagyunk-e okozói, hogy kortársaink egyre inkább a „rejtőző Isten” korát kell, hogy átéljék? Nem azért vannak-e köztünk s működésünk nyomán a világban is krízisjelenségek, mert magunk váltunk süketekké, némákká? Hitünk, a mi hitünk és hívő közösségünk vált gyengévé, mert nem ott kereste a lényegeset, a legfontosabbat, ahol az fellelhető, hanem a farizeusi külsőségekben. Nem Krisztusnál és az ő tanításában, törvényében, hanem emberi tévutakon. Nemde inkább ellenünk, a mi szavaink és tetteink, rossz tanúságot tevő közösségünk ellen irányul a fenti megállapítás, mint az egyházalapító Krisztus, a mindenkit otthonába hívó Isten ellen?

Szükség van-e az egyházra?

Ha Isten felé, ha küldötte, Krisztus felé mutatunk — nem pedig elrejtjük Istent és Krisztus arcát az emberek elől — akkor ma is bizvást elmondhatjuk: van szükség a krisztushívők közösségére, az egyházra. Természetesen nem arra, mely pompáját vagy hatalmát fitogtatja, mely kardot tart a kezében és „sújtó öklét” éreztet. Az érett, nagykorúvá váló emberi közösség nem tart már igényt arra az egyházra, mely még mindig fegyvereket akarna megáldani; arra sem, mely szellemileg érett emberek számára azt kívánná előírni: mit olvassanak és mit ne; arra sem, mely előírná, hogy melyik párthoz, szellemi, társadalmi csoporthoz, szervezethez csatlakozzék az ember s melyikhez nem; mely többet foglalkoznék a születésszabályozási módozatokkal, azok megengedhetőségével, mint a szeretet örök érvényű parancsának hirdetésével; mely új és új paragrafusokkal szomorítaná az öröme hivatott, Isten gyermekeinek szabadságára meghívott krisztushívőket.

Viszont, igenis, szükségünk van arra az egyházra, mely segít életünk legsúlyosabb döntéseinél, és pedig úgy, hogy valóban mindig Isten akaratára, nem pedig az emberi okosságra, agyafúrt-ságra hivatkozik: arra, mely kinyújtja karját a küzdő, kételkedő emberek felé, meghallja és megoldáshoz segíti a hívők problémáit; mely fényt ad — mert Krisztust, a világ Világosságát hirdeti — a sötétségben keresők számára; mely megbecsüli és felkarolja azt az embert, akit Isten személyes hozzánk érkezésével becsült meg és karolt fel; mely nem szűnik meg hirdetni, hogy az ember tisztelje Isten világát, annak titkait s alázattal hajoljon meg a kifürkészhetetlen titok, a misztérium nagysága előtt. Akkor is, ha azt egyszerűen a „világ”, az „ember misztériumának”, de akkor is, ha azt az isteni titok jelentkezésének ismeri fel. Ez az egyház nem mítosztalanítja a misztériumot, de igenis elvégzi e munkát ott, ahol bármiféle emberi visszaélés, hatalmi vágy állít bálványokat az igaz Isten, a szeretet Istene helyett az evilági oltárookra.

Tudjuk jól — ne ringassuk magunkat illúziókba —, hogy ez az egyház, az ilyen egyház nem nyújt kispolgári, még kevésbé nyárspolgári otthont senki számára sem. Nem válhat azzá, mert a krisztushívők közösségének zászlaján a kereszt ékeskedik s mert ez a hit nem csupán kényelmes elismerése néhány tételnek, igazságnak. Tán épp legkevésbé ez. A „tudományhit” napjaink nagy összefogó ereje. Mégis, egyetlen erénye csupán: a szolid, az illetékességi területet át nem lépő helyesség, a pontos érték és mérték adagolása. A krisztushívők hiténél ennél sokkal többről van szó. A helyesség, az igazság mellett a hűséget is megköveteli a hívő közösség minden tagjától. Hűséget Isten felé, Krisztus felé és hűséget az általa rendelt, szeretetben fogant feladatok végzésében, melyeknek kovászként kell hatniuk világunkban. Annak a hívő közösségnek, annak az egyháznak, melyre valóban szükségünk van, legnagyobb feladata a misztériumnak — és nem csupán a tudásanyagának, az igazságnak — hűséges hirdetése és szolgálata marad. „Mysterium fidei” — hitünk titkát kell hirdetnünk, mindenekelőtt Krisztus megváltó kereszthalálát, feltámadását és a várakozást, mely őfelé fordít, az újra Elérkező felé. Még akkor is ezt a kényelmetlen misztériumot kell megvallanunk szóval és tettel, ha modern, „felvilágosult” világunkban nem látnának benne egyebet ostobaságnál és botránynál. De lehet-e másképp, nemde így volt ez már kezdetben is?

**A „kényelmetlen”
egyház**

Ami azután olykor elcsodálkoztathat, máskor egyenesen megdöbbenhet: az emberiségnek, a társadalomnak is épp erre a „kényelmetlen” egyházra, krisztushívő közösségre van szüksége. Nem arra, mely mindig és mindent bizonyítani akar, mely mindenre „magyarázatot” talál. Nem, hanem arra, melynek ma is elég bátorsága van ahhoz — s ez az erő a Krisztus iránti hűségből fakad —, hogy napjaink józan és nagykorúvá váló embere számára is hirdesse: Krisztus és az ő egyháza, a benne hívők közössége ma is több igazságot, több jószágot és szeretetet, több fényt képes a világ számára nyújtani, mint bármiféle evilági hit és a legjobb szándékú emberi törekvés. Az az egyház, mely csakis mikroszkóppal meg statisztikákkal, egyre több történetkritikai felkészültséggel meg egyéb szaktudományos ismerettel segítené a tudományokat, mely előmozdítaná ugyan az emberiség fejlődését, ugyanakkor viszont nem hirdetné Krisztust és örömhírét — célját tévesztett, elveszett egyházzá válnék. Az az egyház, mely a tudomány „kétélű kardját” forgatná, mely az emberiségnek önmaga ellen is fordítható lándzsáját tartaná kezében, már nem lenne a krisztushívők közössége, Krisztusnak — minden bűn, gyarlóság ellenére is — szent és igazságban egységes egyháza. Egyház, melynek feladata volt és marad, hogy a szeretet kiáradó erejében valóban „hegyeket legyen képes megmozgatni”, amikor lehordja a szeretetlenség és békétlenség, a meg nem értés és önzés szikla-óriásait.

¹Bossuet: *Sur le mystère de la Sainte Trinité*, Oeuvres oratoires, 64–5. ed. 1914.

Helytállás a világban

Nincs szükségünk arra az egyházra, melyben a „keresztények” egymást pusztítják, vérszomjas módon még saját gyermekeiket is megölik. S mégha nem lett volna még elég a sok háború, mégha nem elégítette volna ki embertelenségüket a sok vérfürdő, mindent még tetézi az az ellenségeskedő lelkület, mely ugyanazon városban, ugyanazokban a házakban, ugyanazon fedél alatt szembeállítja egymással a keresztényeket. Naponta imádkozunk a békéért, s újra csak háborúkat vezetünk. Azért talán, mivel elfeledkezünk az evangéliumról, az igaz béke iskolájáról? Összeférhetetlenségünkben az ellenmondás és megosztás Fejedelmét szolgáljuk, elűzve magunk közül a béke szellemét, az Isten Lelkét.¹

Nem érthető hát, hogy az Istent és egyházát visszautasítók, de maguk az egyházi közösség tagjai sem képesek felfedezni azt az „új embert”, melyet a hívő közösség minden tagja fel kell, hogy öltönnön?! Hogyan tudnák az egyházon belül élők és a kívül állók a „másik világ” üzenetét elhinni, ha az egyház, annak tagjai nem a jobb és szebb világ üzenetéről szóló „jelként” állnak a világban? Miért is vonzódjék napjaink kritikus embere ahhoz az intézményhez, mely mindig és mindenben Krisztust és az ő emberszeretetét volna hivatott a világ felé közvetíteni, ehelyett pedig paragrafusok börtönébe zárja az Életet, tételek, tanrendszer keresztjére feszíti azt, akit tettekkkel kellene megvallania?

Amilyen biztosan valljuk, hogy senki nem tud jobbat nyújtani a világ számára Krisztus örömhírével és áldozatos szeretetével, épp oly zavartan kell megvallanunk, hogy nem erre a tanúságtételre van az embernek, a világnak szüksége, nem ilyen gyarló helytállást igényel a világ a krisztushívőktől. Az olyan egyház könnyörtelenül szükségtelenné válik az emberek családjában, a társadalom életében, melyen a mának jóakarátú embere nem képes felfedezni Krisztus vonásait. Ezért a mának sok jószándékú embere ajkán is panaszos ének: „Körüljártam a városban, a falvakon és tereken, kerestem őt, de nem találtam” (Én 3,1–2).

Természetesen reális nézést igénylünk a magunk számára s ezt várjuk másoktól is. Krisztus emberekre bízta egyházát, önnön magát, evangéliumát. Hűség és árulás, hatalmi vágy és áldozatkészség mindig jelen voltak és lesznek is az egyház életében. A „botrányok” azonban nem jelenthetik azt, hogy a gyarló testvért kitaszítjuk, pellengérré állítjuk. Az egyház mindig tévedhet tagjaiban — a legmagasabb helyen állótól a legkisebbig — de az egyén botlását, tévedését épp a közösség, a krisztushívők közös erőfeszítésének kell korrigálnia.

Minden gyarlóság mellett sem válhatunk semmiféle defetizmusnak és pesszimizmusnak hirdetőivé. Az egyesek, az egyház tagjai ugyan elűzhetik maguktól Krisztus Lelkét, megtagadhatják a szeretetet, a békét és segítőkészséget — de a Lélek nem hagyja magára az egyházat. S éppen ezért van és lesz is szükségünk mindig egyházra, mert az mindig Jézus Krisztus ígéretes „sacra-

mentuma”, Lelke velünkmaradásának záloga marad. A nagy jel, az „összentség” mindig Krisztus éltető Lelkének erejében közvetíti az igazságot, gondoskodik arról, hogy az igazságban maradjunk. E Lélek erejében mondhatja el újra és újra az egyház Pállal:

„Mindenfelől szorongatnak, de össze nem szorítanak; kétségkedünk, de kétségbe nem esünk... földre terítenek, de el nem pusztulunk; testünkben Jézus Krisztus szenvedéseit hordozzuk szüntelenül, hogy Jézus élete is megnyilvánuljon testünkön” (2Kor 4,7–10).

A tanúságtétel

Tény, hogy minden meglévő gond és teher ellenére az egyház jelen van a világban, a krisztushívők közössége ma is kovász, s ez egyben elkötelezettséget is jelent. Úgy legyünk jelen, hogy létünkkel igazoljuk: valóban szükség van ránk. Ma és holnap egyaránt. Természetesen nem feltétlenül ott van jelen — és nem feltétlenül így van rá szükség —, ahol pompázó ruhában, díszes felvonulásokon, nagygyűléseken, „keresztény katolikus” pártban stb. jelentkezik. Sokkal inkább ott, ahol élő hittel és szeretetből fakadó áldozatos étellel tesz tanúságot Krisztusról, az ő evangéliumáról.

S bár olykor a tapasztalat, az élet mást mutat, a világ és az emberiség mégis igényli az egyházat. Igényt tart rá mindenütt, ahol önzetlen szeretetből fakadó munkát, segítséget kap. Örömmel veszi tudomásul minden emberi megnyilatkozását; még akkor is, ha az „emberin” túl nem feltétlenül fedezi fel az „istenit”. Szüksége van a világnak arra az egyházra, mely nyitott ajtóknál és ablaknál hirdeti — nem „titkos” babonáit, hanem Krisztus világot átölelő szeretetét. Arra az egyházra, mely minden evilági értékes feladatnál is vállalja a ráeső szolgálatot. A leghétköznapibb munkában és a családi életben egyaránt. Szükséges ez a szolgálat még akkor is, ha a világ nem képes mindig az ebben, ilyen úton is jelentkező krisztushitet felfedezni.

Szükség van ma is arra az egyházra, mely nem „tűzzel-vassal”, hanem őszinte meghívással fordul az emberek felé. Tudatában van ugyan annak, hogy az emberiség családjában a „kisdéd nyáj” szerepét tölti be (Lk 12,32), de mégsem keseredik el, nem „adja fel” a küzdelmet, sőt, épp ez követel tőle még több szeretetről való tanúságtételt, még nagyobb hitet és kitárulkozást. Nem „új tanítás” ez, hanem Krisztus kétezeréves s a világ végéig érvényben maradó üzenete. Azé a Krisztusé, aki „szolgálni jött”, azé a szolgálaté, mely ugyan „régí”, mert az örök szeretetben fogant, de mindig „korszerű”, örökké szükséges. Ezt a szeretetet igénylik, ezt éheztek és éheznek ma is az „atomkorszak” milliói.

Szükséges lesz az egyház mindig — s ezt már teljességgel a hit, a Krisztus szavára építő hit mondatja velünk —, mert az örökké tartó élet hirdetése mindig kívánatos, mindig új marad. Új és felülmúlhatatlanul több, mint amit bármily előjelű hit nyújthat a világ számára. Több ez annál, mint amit a tudomány felfedezhet vagy akár csak ígérhet is az embernek. Mert ezt senki önma-

gának vagy másnak nem nyújthatja, ez csakis a „mindeneket megújító” Isten (Jel 21,5) ajándéka lehet — akitől a világot, az embertestvéreket szolgálva az egyház, a krisztushívők várják.

Szükség van arra az egyházra, mely ébresztője és életben tartója az eszkatologikus reménynek. Szükség van arra az igehirdetésre és szentségi liturgiára, mely e remény örömhírét adja tovább, mely az új élet, az „új teremtés” felé mutat. Ennek az örömhírt továbbadó üzenetnek erejében lesz képes az egyházi közösség a világban egyrészt minden társadalmi és tudományos eredményt üdvözölni, ha ezek valóban a „souhaitable humain”-t, a kívánatos, remélt emberi fejlődést szolgálják, de ugyanennek az örömhírnek reménykeltő erejében fog rámutatni arra a „szem nem látta, fül nem hallotta” eljövendő életre is, mely híján lesz minden „embertelennek”, mert az „új embert” önmagukban kiformalókat gyűjti majd egybe.

Erre a jövő felé mutató, a jövő hitét ébrentartó egyházra mindig szükség volt és lesz is.

Helyes, ha azon fáradozunk, hogy saját múltunkat mítosztalanítsuk. Úgy, hogy felszámoljuk a klerikális és evilági ideológiát, de úgy is, hogy mai szlogenjeinket is lassan feladjuk. A frázissá degradált „szolgáló egyház”, Isten népe hitelétvesztő vagy már-már vesztett egyházzal tanúskodik, ha még mindig kivonjuk magunkat e szolgálat alól, ha még mindig nem „hívó nép”, hanem csak egy tábor képviselői lennénk. Ha a ma egyházává merevednénk és nem az eszkatologikus vég lebegne szemünk előtt. Ha a „hívó homály” helyett a „világosság fiainak”, a már „tudóknak” pozíciójából szólnák Istenünkről az emberek előtt. Az isteni misszió követeli ma is az egyháztól, hogy prófétai módon szóljon a jövő reménységéről. A „mindeneket megújító” Istent kell újra és újra felfedeznünk, és mások elé tárunk. A „jövő Istenét”, aki az egyháznak, a hívó közösségnek mindenekelőtt nem öntudatot ad, hanem kötelességet helyez vállára. Felelős döntések súlyát, terhét kell hordoznunk. Ha nem ezt tesszük, fölöslegessé, sőt ballasztává válunk világunkban. Mi hittel valljuk, hogy ez nem fog bekövetkezni. De ugyancsak e hitből fakadóan kell tudnunk, hogy velünk és általunk, a „forradalmi változásokat” is vállaló, mindig újítani képes hívők közreműködésével marad fenn az egyház, lesz rá a jövőben is szükség.

A vallási közösségek jogi szabályozásáról

SCHANDA BALÁZS

1968-ban született Budapesten. Jogász, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában dolgozik. Legutóbbi írását 1996. 7. számunkban közzöltük.

A tanulmány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Európai Tanulmányok Központja és az OCIFE Magyarország Európai Katolikus Információs Központ 2001. május 10-11-i konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

Feszültségócok

¹Közismertté vált a Hit Gyülekezete véleménye a Katolikus Egyházzal szemben; a katolikusellenesség jellemző jegye a Hit Gyülekezetéből származó színtelen minden megnyilatkozásnak. A nagy egyházak jellemzően nem választottak a támadásokra, de mély (és néha általánosító) ellenérzés alakult ki a szektákkal szemben.

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt még a szabad választások előtt, ellenszavazat nélkül alkotta az Országgyűlés. A törvény a szabadság eufóriájában született: a négy évtized vallásüldözés, jogtiprás és diszkrimináció után az első helyen a szabadság minél teljesebb biztosítása, az állami befolyás, ellenőrzés minél teljesebb kiiktatása állt. A törvényt a '90-es évek elejétől kezdve érték kritikák. Módosítására több javaslat is született, ezek heves közéleti vitákat váltottak ki, azonban tárgysorozatba sem kerültek.

A törvénymódosítás előkészítése 1999 nyarán kezdődött el. Először igyekeztük megfogalmazni azokat a feszültségócokat, melyek a törvénymódosítás óhaja mögött meghúzódhattak. Négy ilyen kérdéskört határoznék meg: A rendszerváltozás nyomán kialakuló *vallási sokszínűség* felkészületlenül érte, meglepte a magyar társadalmat. Bár a vallási türelem hagyományai erősek Magyarországon, a megjelenő új vallási csoportok némelyike kikezdte e türelem határait. Ehhez nyilván hozzájárult az is, hogy a '90-es évek elején talán még nem lehetett felmérni, hogy az új csoportok megjelenése nem vezet a felekezeti arányok alapvető átrendeződéséhez: ma már látható, hogy legfeljebb a lakosság egy százalékát érték el az új vallási közösségek, és ezzel úgy tűnik, elérték a növekedés határait. A frusztrációhoz nyilván hozzájárult az is, hogy egyes csoportok kíméletlen élességgel támadták a nagy egyházakat, melyek éppen visszanyerve szabadságukat, felkészületlenül voltak a plurális társadalom kihívásaira.¹

Visszatérően fölvetődött, hogy a megjelenő új vallási csoportok *visszaéléseket, törvénysértéseket* követnek el (így tagjaikra megengedhetetlen lélektani vagy anyagi nyomást alkalmaznak, gyermekeik egészségét veszélyeztetik; történt néhány kétes öngyilkosság, a pszichiátriai szakmában megjelent a valláspatológia stb.). Bár a deviáns vallásosság legszélsőségesebb formái hazánkban még nem jelentek meg (így nem voltak például tömeges öngyilkosságok), riasztó külföldi példák is borzolhatták a kedélyeket. Nyilván régóta működő vallási közösségek tagjai is követnek el törvénytelenéseket, azonban ezekről az egyházakról köztudomású, hogy a visszaélések nem rendszeresek, és fejlett belső önkorrektív működik (a történelmi tapasztalat egyszerre jelent terhet és kincset: az új közösségek mindkettőtől mentesek). Az új közösségek ezt a bizalmat természetesen még nem élvezik.

Az egyházkénti nyilvántartásba vétel sajátos védettséget és az egyházaknak biztosított kedvezmények igénybevételének lehetőségét biztosította néhány olyan csoportnak is, melynek vallási jellege — működésük törvényességétől függetlenül — kétes. Így a Nemzetbiztonsági Hivatal 1999-es és 2000-es évekről kiadott évkönyvei egy vallási köntösben megjelent szervezetről számolnak be, „amely a felszínen kultikus körülmények között működik, de valójában a csatlakozó gyanútlan polgárok hiszékenységét kihasználva, mentálisan és gazdaságilag függővé téve őket próbál minél nagyobb befolyást szerezni a társadalomban. (...) Tudatosan törekednek a politikai és a gazdasági hatalom megszerzését biztosító pozíciók kialakítására. Emellett megjegyzik, hogy más szélsőséges vallási mozgalmaknak is növekvő a tábora Magyarországon, és egyre több a társadalmi veszélyességre utaló tapasztalat. Növekszik a részükről megnyert hívők száma, akik a kezdeti időszakban nem is tudják, hogy valójában milyen csoporttal kerültek kapcsolatba. Később — a szervezet befolyása alá kerülve — a bennük kialakított fanatikus elkötelezettség és engedelmesség miatt kevésbé képesek akaratauk önálló érvényesítésére. (...) Az új tagok megnyerésénél nem riadnak vissza az erőszakosabb módszerek, például a zsarolás alkalmazásától sem. Jellemző, hogy a belépőket igyekeznek korábbi környezetüktől, családjuktól, barátaitól elszakítani, hogy kizárólag a mozgalommal foglalkozzanak”. Bár az egyházakról az állam hivatalból jóformán semmit sem tud — lévén a nyilvántartásba vétel teljesen formális eljárás —, kérdéses lehet, hogy egy boszorkányszövetség, vagy az idegen fejlettebb intelligenciában hívők tevékenysége mennyiben lehet vallási jellegű.² Az állásfoglaláshoz természetesen nem rendelkezünk információval, de saját minisztériumi működésem során is előfordult, hogy egy egyházalapítási lehetőségekről érdeklődő hölgytől — személyes érdeklődésből — megkérdeztem, hogy milyen vallási irányzatot követnének. Miután elmondta, hogy tulajdonképpen még nem tudják, mert még várják a könyveket külföldről, kiderült, hogy esetükben tulajdonképpen egy sportklub választaná az egyházi formát.

²Ferenczy Rita:
Kérdések az egyházak
és szervezeteik jogi
személyiségének
köréből. In: Magyar Jog
46, 518, 520 (1999/9).

Szabályozási nehézségekhez és feszültségekhez vezetett az *egyházak egyenjogúsága*: a nagyon különböző jellegű és súlyú vallási közösségek egyenjogúsága visszasságokat okozott. Kérdéses, hogy a felekezeti jogegyenlőség (ami a polgári alkotmányosság egyik elvitathatatlan sarokköve) egyben a felekezetek jogegyenlőségét jelenti-e. Valóban a vallásszabadság követelménye-e, hogy egy tegnap alakult (és holnap talán már nem is létező) vallási csoport ugyanolyan kedvezményeket és támogatást kapjon, mint a több évszázada működő, ismert egyházak, melyek megtartó ereje és társadalmi szerepe már bizonyított. Európa legtöbb országában a vallási közösségek jogi helyzete nem egyenlő.

E négy kérdéskör olyan feszültségeket jelez, melyek a társada-

lom érzékeny köreiből fogalmazódtak meg. Rögtön le kell szögeznünk: az első probléma nem kezelhető törvénymódosítással. A vallási sokszínűség a szabad társadalom természetes velejárója. Az új vallási csoportok szabadsága elválaszthatatlan a (nálunk, Európában) hagyományos vallások szabadságától. E kérdés nem a törvény módosítását, hanem a tolerancia növekedését igényli. A szokatlanság nyilván a törvényes működésre vonatkozik: a vallási hivatkozás nem mentesít a jogkövetés követelménye alól, de a törvénysértések esetén az erre hivatott hatóságoknak az egyedi esetekben kell(ene) eljárniuk.³ A második probléma tehát nem a törvény módosításának kérdését veti fel, hanem a jogalkalmazását, azaz konkrét visszaélések konkrét esetekben történő hatékony szankcionálását. A jogalkalmazó persze az ilyen kérdésekben különösen bizonytalan, de ez a gyakorlati oldal nehézsége (egy gyámügyi előadó nyilván nagyobb rutinnal kezel egy olyan családot, ahol az apa alkoholizmusa veszélyezteti a gyereket, mint ha ennek oka a szülők sajátos vallási meggyőződése). A vallási hivatkozás nem jelenthet büntethetlenséget a kiskorút veszélyeztető vagy a kruzszló számára. A negyedik kérdéskör csak érintőlegesen tartozik a törvényre: amennyiben azt rögzíti, hogy az egyházak jogai és kötelezettségei egyenlők — az elmúlt évtized jogalkotási és alkotmánybírói gyakorlata e tételt már az eddigiekben is árnyalta.

³Ábrahám indítéka Izsák feláldozására nyilvánvalóan hitbéli meggyőződése volt: a hatályos büntetőjog alapján tette ma emberölés előkészületeként büntetendő lenne (ha pedig kóros elmeállapotúnak találánánk, kényszergyógykezelés alá kellene vetni).

A törvényjavaslat előkészítése

Munkánkat a mai napig egyesek részéről megalapozatlan várakozás, mások részéről alaptalan félelem kíséri: a törvény a vallásszabadságot, s benne a vallási közösségek szabad működését nem korlátozhatja, hiszen ez emberi jog, amit az alkotmány is rögzít — korlátozása (ezt bármennyire sokan vágnak vagy félik) kizárt.⁴

⁴Alapvető jog lényeges tartalmát az alkotmány értelmében törvény sem korlátozhatja. Az alapjogok korlátozásának feltétele egyébként az, hogy a korlátozást egy másik alapjog vagy alkotmányos érdek érvényesítése szükségessé tegye, és a korlátozás az elérni kívánt célhoz képest ne legyen aránytalan.

A törvénymódosítás igényét a kormányprogram jelezte, azonban az előkészítés során semmiféle politikai prekonceptió nem érvényesült, azaz valóban szabad kezet kaptunk a javaslat kidolgozására. Először megkerestük a nyilvántartásba vett összes egyházat. (Néhány helyről visszakaptuk a megkeresést: ezek az egyházaként nyilvántartásba vett szervezetek időközben megszűntek, azonban a jelenlegi szabályozás hiányossága folytán törlésükre nem került sor.) A kiküldött, mintegy kilencven levél körülbelül harmadára érkezett válasz. Az előkészítésbe ilyen módon bekapcsolódó egyházak számára folyamatosan biztosítottuk a személyes kapcsolattartás lehetőségét. A törvénymódosítás szakmai koncepciójának elkészülte után ezt szétküldtük véleményezésre. A koncepciót megvitatta a Magyar Jogászegylet egyházjogi szakosztálya, majd a legszélesebb szakmai nyilvánosságot biztosítandó, közölte a *Magyar Jog* című folyóirat is.

Az előkészítést övező vitákról elmondható, hogy nem az elmélyült szakmai vita volt jellemző rájuk, inkább az ismeretek hiányáról árulkodó, politikailag motivált állásfoglalások uralkodtak.

⁵A történelmi egyház fogalmával kapcsolatban sok félreértés uralkodik.

Eredendően jogi fogalomról van szó: azon (bevett) egyházakat neveztük történelmi egyházaknak, melyek jogi helyzetét nem a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895. évi XLIII. tc. határozta meg, hanem az azt megelőzően — történelmileg — főlhalmozódott joganyag. Miután az 1947. évi XXXIII. tc. a bevett és elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségeket megszüntette (azaz az elismert vallásfelekezetek szintjén jogegyenlőséget teremtett az egyházak között), a „történelmi egyház” fogalma csak jogtörténeti, esetleg szociológiai fogalom.

⁶Igy a vallás fogalmának tartalmi kritériumok alapján történő normatív meghatározását először a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége vetette fel.

Az egyházakkal folytatott konzultációkba mintegy harminc egyház kapcsolódott be. A megküldött vélemények igen árnyalt és összetett képet mutatnak. A kisebb egyházak közül többen sürgették a törvény szigorítását, és e kisebb egyházak között egyaránt találni több évszázada hazánkban működő egyházat és új közösségeket is. A kisebb egyházaktól érkező fölvetések jelentős része nem, vagy csak kevésbé kapcsolódott fölített kérdéshez. Volt egyház, amely úgy vélekedett, hogy a törvény módosításáról alapvetően az egyházak hivatottak dönteni, így ha ők nem igénylik, akkor nincs is létjogosultsága. Volt kiségyház, amely az iskolai hitoktatás kötelezővé tételét szorgalmazta, és volt olyan is, amely új címként meghatározta volna a történelmi egyház fogalmát.⁵

A nagyobb egyházakról általában véve elmondható, hogy visszafogottan nyilatkoztak a törvényt módosítás kérdésében, sőt, a Magyarországi Evangélikus Egyház egyáltalán nem nyilvánított véleményt. A katolikus egyház jelezte, hogy elsősorban működésének szabadságában érdekelt, és nem törekszik a konkurencia általi eszközökkel történő kizárására. Az előkészítés során a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia állást foglalt az egyházak egyenjogúsága mellett. A kisebb egyházak döntő többsége nem nyilvánított véleményt. A kritikus véleményeket a nyilvánossággal is megosztották (a támogatókat jellemzően nem). Kifejezetten kritikus véleményt tizenegy egyház fogalmazott meg a nyilvánosság előtt, azonban közülük néhány a tiltakozástól napokon belül elhatárolódott. Később tizennégyre növekedett a nyilvánosság előtt tiltakozó egyházak száma. Más kisebb egyházakról is elmondható, hogy véleményük az előkészítés menetében is többször változott, illetve sajátosan eltért a nyilvánosság elé tárt, és az egyeztető megbeszélésen képviselt álláspontjuk. Az egyeztetések idején véleménye kikérésének hiánya miatt egyetlen egyház sem tett panaszt, és az egyházak méretétől, súlyától függetlenül épültek be a készülő javaslatba egyházaktól származó elemek.⁶ A történelmi egyházak a sajtó kérdéseire általában úgy fogalmaztak, hogy a törvényjavaslat céljával egyetértenek, tartalmával kapcsolatban azonban nem foglaltak állást. Így csúsztatásnak tekinthető, hogy a történelmi egyházak a törvényt módosítás mellett, a kiségyházak a törvényt módosítás ellen voltak: a kép ennél akkor is sokkal árnyaltabb, ha csak a hivatalos egyházi megnyilatkozásokat szemléljük: nyilván mind a kisebb, mind a nagyobb egyházak egyszerű tagjai és prominens képviselői egyaránt megfogalmaztak egyéni véleményeket is.

A törvényt módosítás előkészítése során zavaró tényezőként jelentkezett az egyházak adókedvezményeinek 2001. január 1-jével hatályba lépett új szabályozása. A törvényi rendelkezés sok döntéshozó tudatába is tévesen épült be: egyesek úgy tudták, hogy az egy százalékos rendelkezési lehetőséget vonták meg a kritériu-

moknak meg nem felelő egyházaktól, míg mások szerint az összes adókedvezménytől elestek az egyházak. Valójában a törvénymódosítással minden egyház helyzete kedvezőbbé vált volna: újra minden egyház kérhet áfa-visszatérítést, néhány (szám szerint huszonkettő) egyház pedig egy új kedvezményben is részesül. Más, e törvényi feltételeknek meg nem felelő egyházak közhasznú alapítványokon keresztül hozzájuthatnak ugyanehhez a kedvezményhez, az ilyen szervezetekre vonatkozó szabályok szerint — ez a gyakorlat eddig is általános volt, hiszen számos egyházközség mellett működnek alapítványok. Úgy tűnik, a törvényhozó e szabályozással a régebb óta működő egyházak iránti erősebb bizalmat értékelte, azaz esetükben eltekint a közhasznú alapítványokra vonatkozó szabályok érvényesítésétől. A megfogalmazott törvényi kritériumok persze finomíthatók és nyilván ésszerűsíthetők lennének, de a reakció joggal mondható aránytalannak. Az elvi kérdés a következőkben foglalható össze: valamennyi egyháznak azonos feltételek mellett kell-e minden kedvezményt biztosítani. Érdekes, hogy korábban voltak olyan fölvetések, hogy az egyházak sajátos jogi személyiségének elismerésével nem kellene feltétlenül költségvetési támogatást is biztosítani, hiszen e tekintetben az állam alkalmazhatna nagyobb diszkrecionalitást.⁷ Az adókedvezmények (azaz az indirekt állami támogatás, vagy az egy százalékos rendszeren keresztül elérhető közpénzek) vágya azonban e szempontot mára legyűrte, és a vallásszabadság elleni támadásként állítják be, ha nem kap meg minden egyház minden kedvezményt azonos feltételekkel.

A törvényjavaslat támogatására és a törvényjavaslat ellen is aláírásgyűjtések folytak. Sajátos módon a két gyűjtőívben megfogalmazott kérdések és a törvényjavaslat tényleges tartalma között nehéz volt összefüggést találni: a petíciós pontok nem szerepeltek a törvényjavaslatban. Azaz mindkét aláírásgyűjtésről elmondható, hogy a véleményformálók némileg félrevezető jelleggel a tényleges kérdést inkább elfedték.⁸ Személyes tapasztalataim alapján az aláírásgyűjtések módja is hasonlóan visszahatott, hiszen ehhez inkább nyugodt légkörre lett volna szükség.

A kilencvenes évek közéletének sajátossága egy olyan kultúrharc, melynek nem alanya, hanem tárgya az egyház, az egyházak helye a demokratikus társadalomban. Nem egyházak és politikai erők csaptak össze, hanem értelmiségi szekértáborok, melyek társadalmi-kulturális üzenetüket előszeretettel profilírozták egyházügyi témákban. Az elmúlt években egymást követték az ilyen viták: a hitoktatás helyéről, a közoktatás semlegességéről, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről, a népszámlálás vallási hovatartozásra vonatkozó kérdéséről vagy legújabban az egyházi esküvő állami elismeréséről stb. Az egyházak finanszírozásának kérdése végigkísérte az elmúlt évtizedet, s az

⁷Az *Emberi Jogok Határok Nélkül* nevű civil szervezet Brüsszel, 1999. május keltezésű „jelentése” (A lelkiismereti és vallásszabadság eszméjének torzulása Magyarországon, 15.) ezt az ajánlást fogalmazta meg.

⁸Igy például az egyik oldal „a társadalomra veszélyes szekták” betiltását követelte, a másik oldal pedig többek között azzal riogatott, hogy a törvénymódosítás önkényes megkülönböztetéshez vezet az állampolgárok vallása alapján.

A magyar kultúrharc

⁹Amikor az állam közpénzekkel támogatja az egyházakat, akkor a vallásszabadság érvényesülésének feltételrendszerét segíti.

Erre oka lehet az egyházak értékhordozó működése, elengedhetelenné azonban az ország településszerkezetében (és társadalomrajzában) az elmúlt évtizedekben lezajlott drámai változások teszik: míg az új egyházak a nulláról, a régiek „mínuszról” indultak, már csak azért is, mert egyházközségek, gyülekezeteik, templomaik nagy része olyan településeken található, melyeken nem keletkeznek jelentős jövedelmek, míg ugyanezen egyházak városi gyülekezetei önfenntartóak.

A törvényjavaslat

ideológiai alapú megszólalások ez esetben is általában az összefüggések ismeretének hiányáról tanúskodtak.⁹

Ide kapcsolható néhány civil szervezet és kisebb egyház hangulatkeltése, mely a törvényjavaslatot már elkészülte előtt alkotmányellenesnek és jogkorlátozóknak kiáltotta ki. A demokratikus legitimáció és demokratikus kontroll nélkül működő szervezeteket nyilvánvalóan tevékenységük minősíti. Egy-egy hangzatos név egy maroknyi csoport, vagy akár egyetlen ember véleményét a médiában megjelenő rangos állásponttá teszi. Mivel a civil szféra álláspontjának becsatornázása nemzetközi szinten is napirenden van, esetenként nemzetközi szervezetek (például az EBESZ) tekintélyüket civil szervezetek képviselői számára rendezett konferenciáknak adják át: az ott megjelenők ezután a szervezet tekintélyével léptek föl és ítélték el Magyarországot. A félinformációk, csúsztatások a civil állásfoglalások mellett utat nyernek a vallásszabadság iránt rendkívül érzékeny amerikai kormányzathoz is. Szomorú tapasztalat, hogy valódi eszmecsere helyett gyakran tájékozatlanság és a tárgytól elrugaszkodó, tendenciózus ideologizálás jellemezi a vitákat.

A törvényjavaslatot nem hordozta kommunikációs stratégia, pedig a szakmai munka mellett elengedhetetlen a nyilvánosság folyamatos tájékoztatása. Egy-egy átgondolatlan nyilatkozat beláthatatlan következményekkel járhat, különösen, ha nem teljes körű a bizalom, amely a szakmai munkát körülveszi.

A közigazgatási egyeztetés után a kormány 2000 decemberében nyújtotta be a törvényjavaslatot. A törvényjavaslat az alábbi elemeket tartalmazta: az egyházak és egyházi jogi személyek nyilvántartásba vétele a Fővárosi Bíróság kizárólagos illetékességébe kerül a gyakorlat egységessége érdekében. A nyilvántartásba vételét kérő egyháznak csatolnia kell legfőbb vallási tanainak összefoglalását a nyilvántartásba vételi kérelemhez.

Egyházak nyilvántartásba vételekor csak az tekintendő vallásnak, amely rendelkezik a valóság egészére, a természetfelettire irányuló tanokkal, és az emberi személyiség egészét átfogja (parciális nézetek tehát ebben az összefüggésben nem minősülnek vallásnak). Nem tekinthetők vallási tevékenységnek az elsődlegesen és meghatározóan politikai, gazdasági, oktatási, kultúráközvetítő, szociális stb. tevékenységek. Természetesen ilyen tevékenységeket is folytathat egyház, azonban ha egy szervezet elsődlegesen és meghatározóan ilyen tevékenységet folytat, akkor helyesebb, ha más jogi formát választ.

A célkitűzése vagy meghatározó gyakorlata szerint nem vallási tevékenységet folytató csoportok egyházként nem vehetők nyilvántartásba, illetve az ilyen csoportokat ügyészi keresetre, peres eljárásban a nyilvántartásból törölni kell. Az ügyész jogot kapna arra, hogy az egyházak és egyházi jogi személyek törvényes mű-

ködésével kapcsolatban, a keresetindításhoz szükséges iratokat, adatokat és felvilágosítást kérjen.

Az egyházakat a javaslat szerint főszabályként azonos jogok illetik és azonos kötelezettségek terheik. Ettől eltérni csak törvényben lehetne, és csak az egyházak társadalmi szerepéhez kapcsolódó jogok tekintetében (azaz a szabad vallásgyakorláshoz kapcsolódó jogok tekintetében nem). Az egyházak egyenjogúak, és az állam számára minden egyház szabadsága egyformán érték. Amikor azonban kedvezmények biztosításáról vagy az intézményes együttműködés lehetőségének megnyitásáról van szó, az állam az egyházak eltérő társadalmi szerepét figyelembe veheti, és indokolt is figyelembe vennie.

A módosításnak sem célja, sem következménye nem lehetett a vallásszabadság korlátozása. Ehelyett a törvény elismerésre méltó értékeinek veszélyeztetése nélkül kívánta lehetővé tenni a szükséges kiigazítást. A javaslat a vallásszabadság és az alkotmányossági követelmények messzemenő tiszteletben tartása mellett készült.

A vitatott kérdések

A viták három kérdés körül sűrűsödtek: lehet-e definíciót adni a vallásra, illetve a vallási tevékenységre, indokolt-e az ügyészség szerepének növelése, elfogadható-e az egyházak közötti különbségtétel.

A törvényjavaslat nem kísérelt meg általános érvényű meghatározást adni a vallásról, hanem csak a nyilvántartásba vétel összefüggésében határozta meg, hogy mi tekinthető vallásnak, illetve mely tevékenységek elsődleges és meghatározó folytatása zárja ki a vallási hivatkozást. A kérdésben jellemzően két alkotmánybírói idézettel felvértezve csaptak össze a felek. Az ellenzők által leggyakrabban ismételt idézet szerint „...az állam éppen azokban a tartalmi kérdésekben nem foglalhat állást, amelyek a vallást vallássá teszik, a vallásról és egyházzal csak elvont, minden vallásra vagy egyházra egyaránt alkalmazható keretszabályokat alkothat, amelyek révén ezek a semleges jogrendbe illeszkednek, s tartalmi kérdésekben a vallások és egyházak önértelmezésére kell hagyatkoznia. Ezért a vallásszabadságnak csakis nemvallási, s így nem specifikus, hanem mindenkire, illetve bármely más késztetésből fakadó, de hasonló cselekvésre is érvényes korlátai lehetnek.”¹⁰ A javaslatot támogatók általában arra hivatkoztak, hogy „az állam a vallási szervezetek számára nem köteles sajátos szervezeti formát létrehozni, de nincs megkötve abban sem, milyen sajátos formát vagy formákat hozhat létre. Az állam tehát — amíg ezzel a vallásszabadságot, s ezen belül az együttes vallásgyakorlás jogát nem sérti — belátása szerint határozhatja meg az »egyház« alapításának feltételeit és jogállását. (...) bármely vallási közösség vallásgyakorláshoz való joga sértetlen marad akkor is, ha az »egyház« jogállást nem nyerheti el vagy nem kívánja elnyerni”.¹¹ Megjegyzendő, hogy az előbbi megállapítás általában a vallásszabadságra (azaz a vallásszabadság korlátozására), az

¹⁰4/1993. (II. 12.) AB hat.

¹¹8/1993. (II. 27.) AB hat.

¹²Az egyház, vallási közösség fogalmáról más jogrendszerek is kidolgoztak már meghatározást, így Ausztriában egyházon vagy vallási közösségen olyan szervezetet értenek, „melynek tagjai természetes személyek, és amelynek olyan sajátos hitbéli tanítása van, mely azt a célt tűzi maga elé, hogy tagjainak egész életét átfogja, befolyásolja és Istennel kapcsolatba hozza”. A magyar alkotmánybíróság is úgy fogalmazott, hogy „a vallás (...) a hívő számára a teljes személyiséget és az élet minden területét érinti és meghatározza”.

¹³Kedves gimnáziumi tanárom tanította a forráskritikával kapcsolatban, hogy abból, hogy a barlang falán csak olyan rajzot találunk, melyen az ősember legyőzi a mamutot, nem lehet arra következtetni, hogy az ősember mindig legyőzte a mamutot. Ha ez ugyanis fordítva történt, akkor utána nem készült barlangrajz.

De lege ferenda

utóbbi viszont kifejezetten az egyházi státuszra vonatkozik (és egyértelművé teszi, hogy ennek hiánya nem jelenti a vallásszabadság korlátozását). A törvényjavaslat szigorúan csak az egyházak nyilvántartásba vételének összefüggésében adott volna meghatározást, azaz semmiképpen a törvény vagy a jogrendszer egészére kiterjedő hatállyal. Erről pedig a bíróság (vitás esetben eljárásban) dönt, ugyanúgy, mint ahogy bármely más szervezet nyilvántartásba vételekor benne foglaltan tartalmi döntéseket is hoz (így például egy alapítvány bejegyzésekor dönt arról, hogy tartós közérdekű célra hozták-e létre az alapítványt).¹²

Az ügyészségnek a törvényjavaslat előkészítése során kifejtett szakmai álláspontja szerint — mivel az ügyészség törvényi rendelkezés hiányában nem gyakorolhat törvényességi felügyeletet az egyházak, egyházi jogi személyek fölött — biztosítani kell azt, hogy a keresetindításhoz szükséges adatokat az ügyészség megismerhesse. E tekintetben sajátos csapdahelyzet alakult ki: a törvényjavaslat ellenzői rendre azzal érveltek, hogy Magyarországon nincsenek vallási visszaélések — míg az ügyészségi álláspont arra világított rá, hogy nem lehet tudni arról, hogy vannak-e: az eljárások hiánya valóban jelentheti a visszaélések hiányát is, de erről csak akkor bizonyosodhatunk meg, ha eljárásra alkalmas szabályokat alkotunk.¹³

Az alkotmánybíróság szerint „az egyházak egyenlőként való kezelése szintén nem zárja ki az egyes egyházak tényleges társadalmi szerepének figyelembevételét”. A különbségtételnek az alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint tárgyilagos mérlegelés alapján ésszerűnek kell lennie, azaz nem lehet önkényes. Nem tehető különbség a szabadság mértékében, azonban úgy tűnik az egyházak tényleges társadalmi szerepét a jogalkotó figyelembe veheti. A törvényjavaslat e két szféra elhatárolására törekedett, és a jövőben törvényi szintet biztosított volna a különbségek figyelembevételére. Az, hogy ebben a kérdésben megmerevedni látszanak az álláspontok, inkább üzenet értékű, hiszen a jogalkotó most is figyelembe veheti az egyházak egymástól eltérő társadalmi szerepét és minden bizonnyal indokolt volna a jelenleginél sokkal inkább figyelembe vennie.

A változtatást szükségessé tevő — a bevezetőben jelzett — okok nem szűntek meg. Előrelépés, hogy van egy szöveg, mely minden közigazgatási egyeztetésen és szűrőn átment, illetve van egy szöveg, melyről a két nagy párt illetékesei megállapodtak. Megmutatkozott, hogy a törvény módosítását a politikai erők nagy többsége indokoltnak tartja, így alkalmasabb pillanatban erre nyilván sor kerülhet majd. Azonban a jogilag kezelhető feszültségek változatlanul csekély része függ közvetlenül ettől a törvénytől.

A törvények és a gyakorlat az elmúlt évtizedben véleményem szerint indokolatlanul támogatóan állt hozzá az új vallási közösségekhez: az újonnan alakuló vagy az országban újonnan megje-

¹⁴Megjegyzendő, hogy vannak egyházak, melyek egyes kedvezményeket nem vesznek igénybe, így például lemondtak a személyi jövedelemadóból fölajánlott egy százalék arányos kiegészítéséről (mely az 1996. évi CXXIV. tv. 4. § (2) bekezdése alapján jár).

¹⁵Egyetemi keretek között ilyen jellegű kezdeményezés a Szegedi Tudományegyetemen működő, Máté-Tóth András által vezetett Vallási Információs Központ; elkötelezett intézmény a Szalai András által vezetett Apológia Alapítvány és Kutatóközpont. A TIT Kossuth Klub keretében működik Lugosi Győző vezetésével a Claritas (Dokumentációs és információs központ a társadalomellenes kultuszokkal szembeni védelemért).

lenő vallási közösségek azonnal megkapják a már működő egyházak által élvezett jogokat és támogatási formákat. A szabadság mindenki számára egyaránt érvényesülő joga és a különböző kedvezményekhez való hozzájutás sajátos módon összekeveredett. Olyan kedvezmények, melyeket a törvények egy adott társadalmi valóság figyelembevételével adtak, mások birtokában inkább visszaélésnek hatnak. A jogalkotó nem számolt annak lehetőségével, hogy egy egyház jóformán valamennyi tagját egyházi személlyé minősíti, vagy hogy egy egyéves tanfolyam elvégzése után lelkesszé avatja: az így élvezett kedvezmények köre a személyi jövedelemadótól a katonai szolgálat alóli mentesítésen keresztül a vasúti félárú igazolványig terjed. Önmagában nem nagy tételről van szó, mégis sokakat irritáló túlzott, indokolatlan nagyvonalúságról, vagy éppen igazságtalanságról.¹⁴ Az, hogy a hitét mindenki szabadon taníthatja, nem jelenti önmagában azt, hogy ezt mindenki államilag finanszírozott, akkreditált hitéleti felsőoktatási intézményben teheti, vagy azt, hogy az állam nem támaszthatna (nyilván tárgyilagos mérlegelés alapján ésszerű, azaz nem önkényes) kritériumokat az állami-önkormányzati iskolákban folyó hitoktatásra. A szabadság önmagában nem feltétlenül jelent támogatási jogosultságot. Léteznek tehát kérdések, ahol mélyebb szabályozásra van szükség, ami minden egyház jogait érintheti (így például fölmerülhet az egyházi személy fogalmának tartalmi körülhatárolása vagy az ilyenként elismertethető személyek számának egyházankénti rögzítése, fölmerülhet a kedvezmények minősített feltételekhez kötése, ami az alapítványok, egyesületek esetében a közhasznú szervezetekről szóló törvénnyel megtörtént). A rendszerváltozás a szabadság eufóriájában még nem számolhatott minden szabályozási részlet-szükséglettel. Egy évtizeddel később azt látjuk, hogy nem a szabadság korlátozásaként, hanem éppen annak megvédésére, az élet számos területén a rend szempontjait is érvényesíteni kell.

A szabályozandó kérdések mellett a megfelelő tájékoztatás téren is fontos tennivalók vannak. A vallási ismeretek az állampolgárok felelős döntéséhez, és ezzel a vallásszabadság érvényesüléséhez is nélkülözhetetlenek. Égető szükség van az objektív ismeretekre a még ismeretlen, talán egzotikus vallási csoportokkal kapcsolatban. A tudományos megalapozottságú ismeretek gyűjtését, szakemberek képzését föl kell vállalniuk az egyetemeknek, de a Magyar Tudományos Akadémia több intézete is fontos szerephez juthatna e téren. A civil szervezetek, sőt, az egyes vallási közösségek egymásról megfogalmazott kritikája is hasznos eleme lehet a tájékozódásnak, de megfontolandó lenne egy szakmailag megalapozott, ám konkrét panaszokkal is foglalkozó önálló intézmény felállítása is.¹⁵

Az egyházak költségvetési támogatása és állami semlegesség

ZLINSZKY JÁNOS

1928-ban született Budapesten. Jogász, egyetemi tanár. 1989 novemberétől alkotmánybíró. 1995 májusától 2000. június 30-ig a PPKE Jog- és Államtudományi Karának dékánja. Legutóbbi írását 1998. 4. számunkban közzeltük

¹Lásd: Lugosi Győző: *Vallásszabadság és közhatalom Európában*. Valóság, 2001, 3, 19–30.

A vallásszabadság és a közhatalom kapcsolata másként alakult Európában, mint az Egyesült Államokban. Az USA hivatalos politikája és társadalmi szemlélete is sokban eltér az európai országokétól.¹

Az európai államok kulturális képéhez mélyen kapcsolódnak — minden szekularizáció ellenére — a vallási elemek, az USA társadalma jórészt e kapcsolódással szemben álló európai kisebbségek kivándorló és új hazát kereső rétegeiből alakult ki a 18–20. századok folyamán. Ezáltal történelmileg a belső ellentét exportja történt meg és ez a hagyományok különbözőségében eleven ma is.

Egyetértek azzal, hogy nekünk indokolt az európai hagyományokhoz tartanunk magunkat, ez felel meg a mi nemzeti kultúránknak is. Amellett tudnunk kell, hogy az USA-ból érkező hangok nem feltétlenül a közvélemény hangjai. A csendes többség sokszor hallgat a hangos kisebbség mögött, ez viszont gyakran agresszív a türelem jelszava alatt. A szépen hangzó elvek mögött gyakran lapulnak egyáltalán nem elvi, hanem nagyon is üzleti szempontok, a társadalmi szervek megnyilatkozásaiban éppúgy, mint az USA politikájában. A Kínával szembeni engedékenységek — ahol a másság üldözése hivatalos politika — összefér az USA balkáni fellépésével — hogy csak egy példát említsek.

Hogyan áll e kérdés a magyar alkotmányosság szemszögéből? Hazánkban is különválnak állam és egyház, a magyar államhatalomra is kötelező a hit kérdéseiben a semlegesség. Másrészt — és ezt a legutóbbi népszavazáskor a vallási kérdésben választ adók nagy százaléka hírek szerint alátámasztja — a magyar társadalom jelentős rétegei igénylik az egyházakkal való szociális és kulturális kapcsolatot. Annak tehát, hogy a történelminek mondott egyházak a művelődés, nevelés, szociális gondozás és ellátás területén a társadalom terheiben osztozzanak, társadalmi igény az alapja.

Az egyenlő teherviselés elve, a közfeladatok költségvetési fedezésének kötelezettsége alapozza meg azt a rendet, hogy az egyházak átvállalta költségvetési feladatok anyagi fedezetét köztehernek tekintsük és így támogassuk. A társadalmi igény az alapja annak, hogy a törvény szerint egyháznak minősülő vallási közösségek a szabad vallásgyakorlás alapjogán túl a társadalmi feladatokban való részvállalásra is törvényes jogosultságot nyerjenek.

Ez nem zárja ki az egyháznak nem minősülő közösségeket sem a szabad vallásgyakorlásból, akár a közösségi vallásgyakorlásból sem, csupán e közösségeknek nem előlegezi azt a bizalmat, hogy az általuk ellátott közfeladatokat valóban ekként, és nem anyagi haszonszerzési célzattal, valamint az alkotmány és a törvényes rend szabályaival összhangban fogják megvalósítani.

A kérdés hasonló az egyházaknál, mint a közalapítványoknál. Az állam szociális és kulturális kötelezettségei hazánkban költségvetési teherként jelentkeznek, noha e terheknek van forrás (bevételek) oldala is: a mérleg általában negatív. Ha tehát valamely alapítvány vagy egyház e tevékenységben részt vállal, eleve feltételezhető, hogy abból nem származik haszna. Csak arra kell kötelezettséget vállalnia, hogy ha mégis haszon keletkeznék, azt visszaforgatja a cél érdekében tevékenységébe, és nem vonja el más célra. Ez az elvi alapja az anyagi támogatásnak és a pénzügyi (például adó-) kedvezményeknek.

Köztudomású, hogy azon tevékenységeket, amelyek közhasznúként kedvezményezettek, lehet üzleti haszonnal is folytatni. Áll ez az oktatásra, a beteg- és idősgondozásra, a kulturális rendezvényekre és más közfeladatokra is. A szabad piac elvben lehetőséget is ad arra, hogy hasonló tevékenységet piaci céllal is lehessen folytatni. Akinek van rá pénze, kérhet magasabb szintű betegellátást, tartalmasabb oktatást, részt kérhet zárt kulturális élményekből. A piac szereplője azonban haszna, jövedelme alapján az alkotmány szerint köteles közterheket is viselni, olyan terheket, amelyek alól a közhasznú tevékenységet nyereség kizárásával vállalkozók mentesek. Ez nem egyenlőség vagy vallásszabadság kérdése, hanem egyszerűen a nyereséget célzó és a nyereséget kizáró közhasznú tevékenységek megkülönböztetése. A nehézség abban rejlik, hogy a tevékenység lehet attól közhasznú, hogy közben nyereséget is hoz. A két terület elválasztása intézményesen és ellenőrzéssel alkotmányos igény. Aki a kedvezményre igényt tart, vállalni köteles a feltételeket, mert adókedvezményre nincs alanyi jog.

Hogy az állam mely szervezeteknek előlegezi meg a nyereségmentesség bizalmát, és melyeknek nem, hogy tehát mely vallási közösségeket részesít az egyházaknak járó kedvezményben és melyeket nem, törvényhozói döntés kérdése. Nem sérti az alkotmányt mindaddig, amíg a szempontok nem a vallási tételek értékelésén alapulnak, hanem semleges, például anyagi szempontokon, vagy esetleg a társadalmi igény szélesebb vagy szűkebb körén. Minden kisebbségvédelmi szempont mellett a társadalomban a többségnek is vannak jogai, ez a demokratikus rend alap gondolata. Ezen az elvi megközelítésen alapul sok európai államban a túlsúlyban lévő vallás törvényi kedvezményezetttsége, anélkül, hogy ez jogállamiságuk iránt kétséget támasztana.

A vallási tételek tekintetében az állam semleges. A vallás tanította erkölcsi tételek, kivált azok gyakorlati érvényesülése vonat-

kozásában azonban a társadalomnak lehet bizonyos megkövetelt igénye. Nem kell elfogadni és befogadni azokat a vallási tanokat, amelyek a szabadság és személyes döntés ellen, a mások nézetei iránti türelem ellen, a békés módszerek társadalmi kényszere ellen, vagy a törvényes rend ellen irányulnak, akár nyíltan, akár annak kijátszásával. Így döntött a Legfelsőbb Bírósággal összhangban az Alkotmánybíróság akkor, amikor nem engedélyezte azon egyesület bejegyzését, amely a fiatalok idő előtti befolyásolását céljai közül nem zárta ki, de ilyen akadály lehet az egyházi lepel alatt úzótt haszonszerző, tehát a közteherviselés kötelezettségét kijátszó tevékenység is. Az úgynevezett szekták elleni európai fellépésnek ez szokott az elvi alapja lenni.

Hogy ez a fellépés mikor indokolt és mikor nem, gyakorlatban eldöntendő kérdés, és nehéz rá előzetes elvi útmutatást adni. Minden jogi meghatározás veszélye, hogy ellenkezőjére lehet fordítani — ahogy már a római jog megállapította. Lehet azonban veszélyes a túl laza szabályozás is, melynek köpenye alá különböző céllal bújhatnak közösségek. Erről szól az 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló, most folyó vita, melyben mindkét irányban találkozhatunk érvekkel, mint ahogy a lazaság és a szigor egyaránt jelenthet veszélyt.

Megjelent
a Sapientia könyvek sorozat
első kötete a Vigilia Kiadó gondozásában

A ZARÁNDOK

Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései

A könyv a jezsuita rend alapítójának útkeresését mutatja be, ahogy halála előtt visszatekint életére.

Szent Ignác szövegét bőséges, korszerű jegyzetanyag kíséri. Ára: 980,-

Megvásárolható vagy megrendelhető
a Vigilia Kiadóhivatalban:
(1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8. III. lh. II. emelet)
Telefon: 317-7246; Fax 317-7682

Európa – a nyelvek és kultúrák Európája

KISS JENŐ

1943-ban született Mihályban. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének professzora. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Az új évezred küszöbén, a rendszerváltoztatás után, a globalizálódás sodró áramában, az informatikai forradalom térhódításának kellős közepén megint fontos kérdéssé, nemcsak rációt mozgató, hanem érzelmeket is korbácsoló témává vált a nyelv. Pontosabban az (anya)nyelvek. Ez pedig azt jelzi, mondhatni a szeizmográf érzékenységgel mutatja, hogy jövőt formáló korszakos változások idején, a felgyorsult, egyszersmind kitágult világban különösen is megkerülhetetlen kérdés a nyelv. Kettős értelemben. Egyrészt abban, hogy egyetlen nyelvvel (ha az nem világnyelv) nem vehetünk részt kellő eredményességgel az egyre fontosabbá váló nemzetközi kapcsolatokban. Másrészt abban az értelemben, hogy a világméretben gyorsan átalakuló információs rendszer minden korábbit felülmúló módon és intenzitással megnövelte a nyelvek közötti kapcsolatok arányát, jelesül a nagy nyelveknek a kisebbekre gyakorolt hatását. S ez — akarjuk, nem akarjuk — az elsősorban előnyökkel járó vívmányok mellett problémákat, árnyoldalakat is magával hoz. Ki-ki vérmérséklete, a nyelvvel kapcsolatos ismereteinek foka, a történelemben való jártassága szerint részben eltérő választ adhat ugyanazon kérdésekre. Amikor most néhány gondolatot magam is megfogalmazok a magyar nyelv mai helyzetéről, jövőbeli kilátásairól, akkor ezt elsősorban éppen az anyanyelvével foglalkozó nyelvész szemszögéből teszem. Mivel pedig szerteágazó és bonyolult kérdéskörrel van szó, szükségszerűen csupán néhány fontos probléma érintésére szorítkozom.

A nyelv és közösség kapcsolata

Egy-egy nyelv sorsa annak a közösségnek a sorsától függ, amely élteti, hordozza azt. Sikeres közösségeknek a nyelve is sikeres (lásd a nagyhatalmakat és nyelveiket), a sikerteleneké — mondjuk az önálló állami létre sem jutott közösségeké — kevésbé sikeres. Pedig minden élő természetes nyelv a maga nyelvrendszertani lehetőségei okán ugyanolyan pályát futhatna be, mint a világnyelvek. De mert társadalom és nyelv egymást feltételező módon függ össze, törvényszerű, hogy a társadalmi fejlődésben élenjáró közösségeknek a nyelve is gyorsabban gazdagodik, tért hódít, tehát a nemzetközi nyelvi piacon is sikeresebb, a társadalmi fejlődésben lemaradó közösségeké viszont teret és presztízst veszít, saját belső piacán marad vagy oda szorul vissza, sőt, ott is veszteségeket kénytelen elszenvedni, magyarán: kevésbé sikeres.

**A magyar nyelv
helyzete ma**

Az angol két évszázada még a francia mögött állt, ma már az utóbbi az egyedüli világnyelv. Mert az angol, illetőleg az észak-amerikai (angol nyelvű) közösségek az utóbbi két évszázad (gazdaságilag, katonailag, s a tudományos kutatást tekintve) legfejlettebb közösségei. Az említett axiómából, a társadalom és a nyelv egymást föltételező összefüggéséből azonban még valami következik. Az, hogy a társadalom fejlődésének nyelvi feltételei is vannak, hogy nyelvi korszerűsödés nélkül nincs társadalmi modernizáció. Sorjáztathatnánk a történelmi példákat, de most elégedjünk meg egyvel. A felvilágosodás előrelátó elméi annak idején jól tudták, hogy a társadalmi modernizációnak, a nemzet fölemelkedésének a nyelvi korszerűsödés az egyik feltétele. Nagy volt a tét, de a tétnek megfelelően nagy volt a tett is: a nyelvújítás, amely a magyart (és persze más nyelveket is) szókészletében is alkalmassá tette a kor nyelvi igényeinek a kielégítésére.

A magyar nyelv helyzetét, ebből következően pedig több-kevesebb mértékben állapotát is két alapvető körülmény befolyásolja napjainkban. Az egyik a globalizáció. A másik az a tény, hogy a magyar anyanyelvűek megközelítően harmada más nyelvű országokban él. Aki a magyar nyelvvel nem csupán nyelvrendszertani alapon foglalkozik, e két körülményt nem hagyhatja figyelmen kívül.

A magyar nyelv mai helyzetét nyelvpolitikai szempontból kutatva többnyire statisztikailag is kifejezhető adatok alapján, meghatározott kritériumok segítségével vizsgálódunk. Az eredmény távirati stílusban ekként summázható. A magyar a magas teljesítőképeségű nyelvek közé tartozik, mivel nincs olyan nyelvi kommunikációs szükséglet sem a családias-mindennapi, sem a közéleti-szakmai, sem pedig a publicisztikai-szépirodalmi szinten, amelyet e nyelvvel nem elégíthetnénk ki. A magyar a 13. századig visszanyúló írásbeliségével a régi írásbeliségű, magas fokon kodifikált és standardizált nyelvek sorába tartozik. Gondok elsősorban ott jelentkeznek, hogy a magyar nyelvközösség bizonyos tagjainak a körében (emigránsok, illetőleg kisebbségek) a magyar írást nem ismerik, emiatt pedig eleve korlátozódik magyar nyelvhasználatuk, s az anyanyelv egyik fontos stabilizáló tényezője esik ki számukra. A területi elterjedtség tekintetében (mekkora területen s milyen sűrűségben él az adott nyelvet beszélő népesség) a magyar nyelv negatív tendenciát mutat. Egyrészt zsugorodó területen beszélnek (a magyar nyelvhatár egyre közeledik a trianoni államhatárokhoz), másrészt korábban egységes tömbjei töredezőben, szórványosodóban vannak (így Székelyföld is), harmadrészt korábbi szórványai felbomlóban, eltűnőben vannak (valamennyi szomszédos országban). Ami pedig a demográfiai szempontot, tehát a magyar nyelv anyanyelvi beszélőinek a számát illeti, egyre fogyó és öregedő nyelvközösségről vagyunk kénytelenek beszélni. A fogyás csak Magyarországon meghaladta a háromnegyed milliót. Mind az anyaországi, mind a kisebbségi körülmények között

elő magyarság fogy. Az előbbi esetben biológiai fogyásról (több elhalálozás, kevesebb születés), az utóbbiban a biológiai mellett asszimilációs eredetű fogyásról is szó van (nyelvváltás következtében válik valaki egy másik nyelvközösség tagjává).

Nem egyszerűen politikai vagy tudati kérdés, hanem a modern élet szükségszerű velejárója, a kommunikációs szükséglet kényesítő hatásának a következménye, hogy napjainkban a kisebbségek az európai országokban többé vagy kevésbé elsajátítják már az államnyelvet, tehát kényelvűvé válnak. A kisebbségek állami eredetű kényelvűségének kettős következménye van. Egyrészt az, hogy az államnyelv hatására elkülönülési tendenciák jelentkeznek (mindenekelőtt a szókészletben és a frazeológiában), másrészt pedig az, hogy a kényelvűség előbb-utóbb a kényelvűség domináns nyelvének, az államnyelvnek az irányába billen(het) át, előkészítve az utat az egynyelvűsödéshez, azaz a nyelvcserehez. Ami a magyart illeti: a kényelvűségnek az anyanyelvi nyelvhasználatot befolyásoló voltát az újabb rendszeres vizsgálatok minden kétséget kizáróan igazolják. Igazolják tehát, hogy Romániában a román, Szlovákiában a szlovák, Jugoszláviában a szerb nyelv hatására olyan szavak, fordulatok jelentkeznek az ottani magyarok nyelvhasználatában, amelyek csak az ő magyar nyelvhasználatukban fordulnak elő. Érdeemes azonban hozzátennünk: szó sincs egyelőre külön magyar nyelvek kialakulásáról, s ezt a pillanatnyi állapot ismeretében tudományos alapon nem is prognosztizáljuk. Nem a magyarnak külön nyelvekké bomlása, elkülönülése a reális veszély, hanem a magyar nyelvűek asszimilálódása. Ez különösen Trianon óta tartó és egyre gyorsuló folyamat (a magyarság asszimilációs veszteségét a Kárpát-medencében Trianon óta másfél millióra teszik). Tény: a nyugati emigrációban, de a Kárpát-medencében is kényelvű magyarok tíz- meg tízezrei állnak a nyelvcsere, a nyelvi asszimilálódás küszöbén. S hogy így van, abban az asszimiláló államoknak is van szerepe. Péntek János kolozsvári egyetemi tanárt idézem: „Nyelvünk Kárpát-medencei külső megítélésében az előítélet és a gyűlölet dominál, általánossá vált a megbélyegzettség. Csökkent nyelvünk presztízse, gyöngültek a hűség belső kötelékei is, a jogos és természetes nyelvi büszkeség gyakran vált át félelembe, szégyenbe, saját nyelvünk elhallgatásába, eltitkolásába. Ez is fontos ösztönzője a nyelvcsereinek. Ezért minden eszközzel bátorítanunk kell az anyanyelv használatát, el kell oszlatnunk a félelmet, alaptalannak minősítenünk a rosszul értelmezett lojalitást, az alattvalói alázatot. Az anyanyelvi beszélők bátorságát és a nyelv méltóságát kell visszaadnunk.”¹

¹Helikon, 1996, VII, 21, 5.

A kép nyelvpolitikai szempontból s összességében — mi tagadás — aligha tekinthető megnyugtatónak. Sopánkodással azonban nem megyünk semmire, a hungaropesszimizmus néven ismert jelenségkör bármennyire megokolt is, nem segít. A tudománynak az a dolga, hogy objektív leírást adjon a mindenkori ál-

lapotról, s az objektív leírásnak, a diagnózisnak az ismeretében tegyen javaslatot az esetleg szükséges terápiára. A kisebbségekre gondolva ez nem jelent mást, mint annak elősegítését (a világon mindenütt), hogy a kisebbségek — ha akarják — megőrizhessék nemzeti, nyelvi, kulturális, vallási identitásukat. A részletekbe nincs módomban belemenni, azt azonban — az iménti idézet ismeretében különösen is — megemlíteném vélem, hogy az anyanyelv megmaradását kisebbségi körülmények között az aktív nemzetiségi öntudaton kívül az anyanyelv presztízse nagyban befolyásolja, ez pedig elsősorban éppen az anyaország tekintélyétől és vonzerejétől függ. Mit várnak tehát a kisebbségi magyarok az anyaországtól, Magyarországtól? „Egy gazdaságilag megerősödött, morálisan megtisztult, az egyetemes kultúra területén élővonalbeli szerepet betöltő Magyarország nagy hatással lesz a határon kívüli magyarságra is, feltétlenül elő fogja segíteni a megmaradásunkat, nyelvi és kulturális kötődésünket. Ezt a morális kisugárzó erőt várjuk Magyarországtól” — írta Benkő Samu kolozsvári tudós.² A tíz évvel ezelőtt írott sorok maradéktalanul érvényesek ma is!

²Valóság, 1991, 10, 81.

A globalizáció és a nyelvek

Ami a globalizációt illeti: olyan szükségszerű folyamatról van szó, amelynek számos előnye van (ezekkel élnünk kell), s amelynek vannak persze veszélyei is (ezeket lehetőség szerint mérsékelni kell). Nyelvi vonatkozásban a központi kérdés véleményem szerint a magyar nyelv teljesítőképességének, tehát versenyképességének a megtartása. S itt legyen szabad utalnom a bevezetőben említett gondolatra, hogy ti. társadalmi és nyelvi korszerűsödés egymást föltételező dolgok. A kérdés tehát az, vannak-e, s ha igen, mennyiben vannak az anyanyelvvel összefüggő teendőink a felgyorsult társadalmi modernizáció idején. Helyénvaló itt idéznem Benkő Lorándot: „az anyanyelv haladásának ügye az azt használó egész társadalomnak érdeke és egyszersmind felelőssége. Ha azonban a felelősség kérdését többnek vesszük pusztán érzelmi viszonyulásnál — márpedig többnek kell vennünk —, s beleértjük a tudatos cselekvés, tenni akarás, szolgálat fogalmát, akkor az értelmiségnek, a műveltség elsőrendű letéteményesének és főként a műveltségi hatások felvevőjének és szélesebb körű továbbadójának a szerepét a nyelv oldaláról nézve is különleges fontosságúnak kell tartanunk”.³ Úgy látom magam is, vannak teendőink, s úgy vélem, az értelmiségre, elsősorban pedig az értelmiségi elite vár annak elősegítése, hogy olyan témákról is tudjunk magyarul gondolkodni és írni a jövőben is, amelyek nemzetközi közegben s más nyelveken születtek. A művelt elit mindig is többnyelvű volt, tehát a tudományos eredményeket, újításokat be tudta fogadni valamely közvetítő nyelv segítségével. Ma sincs ez másként. A kérdés valójában az, hogy a kisebb közösségek, kultúrák (ilyen a magyar is) értelmiségi elitje a maga világszínvonalú ismereteit felhasználja-e saját közössége anyanyelvi kultúrájának a korszerűsítésére, gondolati és szókincsbeli gazdagítására is. (Az

³Nemzet és anyanyelve. Bp., 1999, 102.

is szócska hangsúlyos, tudvalevő ugyanis, hogy a kutató építheti úgy is szakmai karrierjét, hogy közössége anyanyelvi dolgaival nem törődik.) Tehát például megteszik-e a fizikusok, matematikusok, orvosok, mérnökök, közgazdászok, biológusok stb., hogy mindazt a modern ismeretet, amely a mai fejlődés szerves tartozéka, s amelyre egyebek mellett világnyelvi ismereteik révén tettek szert, anyanyelvi közösségük egésze számára közvetítik azzal, hogy az új ismeretek, fogalmak anyanyelvi hozzáférhetőségét biztosítják. (Szó sincs persze arról, hogy mindent magyarítani kellene. Arról azonban igen, hogy a nem szakember számára is érthetően tudjuk megfogalmazni, közvetíteni gondolatainkat. Olyan típusú kommunikáció szükséges tehát, amely összhangban áll a magyar nyelvű kommunikációs szokásokkal.) S itt megint vissza kell kapcsolnom a már említett gondolathoz. A kis nemzeti kultúrák csak úgy maradhatnak meg, ha az új ismereteket magukévá tudják tenni. (Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen soha — írta Bessenyei.) Ha pedig ebben az egyedül kompetens értelmiségi elit nem partner, akkor e kultúrák idővel szubkultúrává válhatnak, következésképpen a társadalmi és kulturális fejlődésből való kiszorulásra ítéltetnek. Íme a mai kor nagy tétje, íme az értelmiség súlyos felelőssége!

Elidegeníthetetlen, alapvető joga minden közösségnek, hogy megmaradjon kultúrájában, nyelvében. Ennek kizárólagos útja pedig az, hogy a kis nyelvi közösségek a hagyományok megőrzésével párhuzamosan korszerűsítsék gazdasági, társadalmi, kulturális rendszereiket és nyelveiket is. Amiről itt elsősorban szó van, az az új fogalmakat közvetítő tudományok és szakmák nyelve. Ha egy-egy tudomány képviselői lemondanak arról, hogy az új fogalmakat anyanyelvükön is kifejezzék, ha visszaszorul vagy abbamarad a legmagasabb tudományos igényű anyanyelvi publikálás (mondván, angolul könnyebb, vagy: csak így vesz róla tudomást a világ), akkor megtesszük az első lépést abba az irányba, amely előbb-utóbb óhatatlanul az anyanyelv teljesítőképességének a csökkenéséhez, nyelvi versenyképességének a redukálódásához vezet. Ezzel elindul egy folyamat, amelyet később már nagyon nehéz lenne visszafordítani. A tudomány persze akkor is halad előre, ha akár több tucat nyelvre nem számíthat majd, amelyeken ma még fogalmaznak meg új gondolatokat és fogalmakat. A kérdés azonban fölmerül: vajon nem tartozik a kutató saját közösségének azzal, hogy tudásából a közös anyanyelven részelteti a szakmáján kívülieket is? A választ kinek-kinek magának kell megadnia. Én határozott igennel válaszolok. Hadd idézzem emlékezetbe a japán gyakorlatot. A magas fokú tudományos minősítés megszerzésének egyik feltétele az, hogy a kutató japán nyelven s japán folyóiratokban is publikáljon megfelelő számú és színvonalú tanulmányt. Michelberger Pál akadémikus, műegyetemi professzor szerint továbbra is meg kell őrizni a nemzeti nyelvek sze-

repét a tudományban (közigazgatásban, szakmákban, művészetben stb.), mert a társadalom minden rétegével csak anyanyelvükön tarthatjuk fenn az élő kapcsolatot, és csak az anyanyelven történő gondolkodás vezethet el jelentős, új tudományos (művészeti stb.) eredményekhez.⁴

⁴In: *A magyar nyelv az informatika korában.*
Szerk. Glatz Ferenc.
Bp., 1999.
Magyar Tudományos
Akadémia, 26–27.

⁵l.m. 129.

A nyelvi technológiák fejlődése

A globalizáció egyik kísérőjelensége, egyszersmind elősegítője az informatikai forradalom, s benne a nyelvi technológiák robbanásszerű fejlődése. (Nyelvi technológiákon azoknak az eszközöknek az összességét értjük, amelyek a nyelvi adatok rögzítését, a rögzített nyelvi anyag feldolgozását, különféle alkalmazását és általános (számítógépes formában való) hozzáférhetőségét teszik lehetővé.⁵ E változások társadalmi hatását nem látjuk előre pontosan. Az azonban aligha vitás, hogy máris gyökeres változások vannak folyamatban, s hogy a nyelvi technológiák egyre terjedő használata módosítja nemcsak a nyelvnek a kommunikációban betöltött szerepét, hanem a nyelvhez való viszonyunkat is.

Az angol nyelv gyors és széles körű terjedésének egyik forrása éppen az, hogy a szóban forgó tudományos-technikai vívmányok angol nyelvű környezetben készültek és terjedtek, terjesztve nemcsak a technikát, hanem a kísérő nyelvet is. Kiefer Ferenc szerint: „Az a kultúra, amely nem tud ezzel a technológiai fejlődéssel lépést tartani, elveszíti tanulóképességét, rugalmasságát, ami nemcsak nyelvi-kommunikációs zavarokhoz vezethet, hanem komoly akadálya lehet annak, hogy részt vegyen az európai integrációs folyamatban. Ez elsősorban a kis nyelvek számára jelent veszélyt, de egyúttal komoly kihívás is.”⁶ Nyelvünk érdekében, tehát a mi érdekünkben nekünk is haladéktalanul dolgoznunk kell a magyarral kapcsolatos nyelvi technológiák kifejlesztésén. Ez szakmai feladat, s már javában dolgoznak rajta nyelvészek és számítógépes szakemberek.

⁶l.m. 129.

Az értelmiség szerepe

Az értelmiségnek nyelvhasználati téren is van mintaadó szerepe. Ha pedig van, akkor — akarja, nem akarja — felelősége is van. Ez a felelőség értelmiségi körökben nemzedékről nemzedékre hagyományozódva kettős: egyrészt érzelmi, másrészt racionális síkon futott. A racionális összetevőre idézzük emlékezetünkbe Bessenyei nevezetes mondatát: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen soha.” Itt az anyanyelvért s azon keresztül a közösségért végzendő ésszerű cselekvésekre gondoljunk. Az érzelmi oldalra Kölcsey szállóigévé vált sorát idézem: Meleg szeretettel függj a hon nyelvén (Parainesis). Ma nem föltétlenül így fogalmazunk, de a 21. századi olvasó is pontosan tudja, miről van szó. Arról, hogy az anyanyelv nem csupán kommunikációs eszköz; hogy beszélői számára az anyanyelv nem csak egy a sok nyelv közül. És arról, hogy az anyanyelvnek kitüntetett szerepe van beszélői számára, hiszen ezer tudati és érzelmi szállal kötődünk hozzá. Arról nem is beszélve, hogy az anyanyelv ezen a tájon a nemzeti identitásnak a legnyilvánvalóbb, legegységesebb

jegy. Ha az anyanyelvhez fűző érzelmi-tudati kapcsolat lazul, az elsősorban a kisebbségi körülmények között élő közösségek számára rossz jel, mert a nyelvmegtartás ellenében ható folyamatokat szabadít föl. Jó volna, ha az értelmiség mintát tudna adni az anyanyelvhez való harmonikus tudati és érzelmi kapcsolatban. Ha segítené a nyelvi kultúrát olyan színvonalra emelni, amely kizárná a nyelvvvel kapcsolatos tévhitek, hiedelmek és előítéletek nagy részét. (Említsek néhányat? Íme: a magyar nyelv kevésbé alkalmas szerepköre betöltésére, mint a nagy nyelvek; a nyelvjárássok a köznyelvhez képest romlott és szegényes nyelvváltozatok; a magyar nyelv oly nehéz, hogy szinte megtanulhatatlan; anyanyelvünket értékelni, s azt megvallani snassz dolog; anyanyelvét mindenki jól ismeri, azzal foglalkozni fölösleges.) Az értelmiségnek kell tudatosítania, hogy az anyanyelv közös tulajdonunk, amelyet ugyan lényegében készen kaptunk, de amelyet mi is alakítunk, s amelyért mi is felelősséggel tartozunk. Használatáért és továbbadásáért egyaránt.

A jövőendő Európa

A majdani közös Európa reményem szerint olyan Európa lesz, amely megőrzi nyelvi és kulturális sokszínűségét. Olyan lesz, amelyben a közvetítő nagy nyelvek mellett minden kis nyelv is nemcsak élheti, de éli is a maga teljes életét. A majdani közös Európa többnyelvű lesz abban az értelemben, hogy az európaiak anyanyelvük mellett legalább egy nyelvet még tudni fognak (az értelmiségiek pedig többet is). Olyan lesz, ahol a nyelvi elnyomást és diszkriminációt hírből ismerik csak. Olyan lesz, ahol a nyelvi kisebbségeket megőrzendő értéknek, nem pedig minél gyorsabban asszimilálendő zavaró tényezőnek tekintik. A külső kommunikációs piacon, tehát a nemzetközi érintkezésben az angol, szűkebb körben a németet, a franciát, az orosz stb. használják, a nyelvközösségek tagjai egymás között viszont anyanyelvükön, tehát például magyarul, finnül, románul, svédül és észtül kommunikálnak majd. A standardizált kis nyelveken sem csak a hétköznapi nyelvi érintkezés folyik azonban, hanem a művészeteket és a tudományokat is művelni fogják.

Ahhoz persze még sok víznek le kell folynia a Dunán, hogy ez így legyen. S az egyik elengedhetetlen föltétel az, hogy az angol az anyanyelvi kommunikációban ne szorítsa ki a kisebb nyelveket az intellektuálisan fontos területekről. Szükséges tehát, hogy a kisebb nyelvek anyanyelvi közösségei a maguk nyelvén is műveljék a tudományokat, s hogy lépést tartsanak a nyelvi technológiák fejlesztésében. S újra hangsúlyozom: az értelmiségi elit megkerülhetetlen felelőssége, hogy vigyázó tekintetét anyanyelvén is tartsa, s hogy fogékonnyá tegye a közösséget az anyanyelvvel, s az anyanyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos fontos kérdések iránt.

Nyelvek virágoskertje vagy múzeuma?

BALÁZS GÉZA

Ökológia — ökolingvisztika — nyelv-művelés

Született 1959-ben Budapesten. Nyelvész, folklorista. 1984-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszékének oktatója. 1996-tól 2000-ig az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánhelyettese.

Nem is tudom, mi a fontosabb: az ökológiai katasztrófáról vagy a nyelvi veszélyekről szólni? Egyáltalán nem véletlen, hogy bennem a kettő összekapcsolódik. Amikor az ökológusok arról beszélnek, hogy szinte minden, az emberiséggel kapcsolatos folyamat növekvő és fenntarthatatlan, azaz a növekedésbomba megállíthatatlanul ketyeg, az emberi kommunikációban, beleértve a mindennapi nyelvhasználatot, a környezeti hatásokra emlékeztető jeleket tapasztalhatunk: Egyre több és nagyobb a zaj // a nyelvi hangzavar növekszik. Visszaszorulóban a zöldterület // pusztulóban a nyelvjárások; nyelvi ízek, színek tűnnek el. Sétálunk a lakóhelyünk körül, mindenütt szemét, piszok // durvul, rongyolódik a nyelvhasználat. Régi, állandónak hitt értékek szűnnek meg // fölszámolódik a nyelvi hagyomány. Megkezdődött a biológiai sokféleség fölszámolódása // javában zajlik a nyelvi kategóriák, a nyelvváltozatok, a nyelvek fölszámolódása is. A világ globalizálódik // egyetlen világnyelv van kialakulóban.

Az elmúlt néhány év egyik legnagyobb tudományos szenzációja volt a grönlandi mély-jégminták elemzése, amelyből kiderült, hogy az ember előtti múltban (a Föld történetének jóval nagyobb fejezetében) az átlaghőmérséklet erősen ingadozott akár néhány évtized alatt is. Egy eddig ismeretlen stabilizáló mechanizmus létejtéje miatt azonban körülbelül tízezer évvel ezelőtt a kilengés megszűnt, s ezért alakulhatott ki a civilizáció. Az emberiség által körülbelül kétszáz éve elindított széndioxid-termelés azonban kilökheti a földi éghajlati rendszert ebből a stabil vezérlési tartományból. Jelenleg minden arra utal, hogy öngerjesztő és feltartóztathatatlan folyamatról van szó.

A nyelvet (akárcsak a társadalmat, a kultúrát, az emberi lelket stb.) kutató ember, ha eléggé érzékeny és figyelmes, hasonló eredményre jut. A nyelvész (engedtessek meg nekem ennyi elhivatottság vagy hivatkozás) kutatásának tárgya az emberek közötti érintkezés, kapcsolat egyik legfontosabb kódja, a nemcsak udvarlásra, kapcsolattartásra, durvaságra, esztétikai élményszerzésre alkalmas, hanem az emberi kultúrát, a hagyományokat is örökítő nyelv. Tehát a nyelvész elemzése során a nyelveken túl társadalmi, lélektani, antropológiai, ontológiai — sőt ökológiai kérdésekbe fut bele. Elmehetünk mellettük, művelhetünk „semleges”

nyelvészetet, „tisztá” tudományt, de ha arra gondolunk, hogy mi múlik az emberek közötti kapcsolatokon, s ennek (egyik, ám talán legfontosabb) eszköze a nyelv, vagyis azon, hogy van-e, létezhet-e megértés, annak nyomán megegyezés — talán felelősségünk több. Olyan ez, mint az elhasznált elem, amelyet kidobunk, vagy nem dobunk ki a szemétkébe.

**Nyelvi
környezetvédelem**

Ösztönösen ezért írtam egy 1987-ben, a Magyar Nemzetben megjelent cikkem címében: *Nyelvi környezetvédelem*. Később már tudatosan bővítettem a nyelvművelés, majd nyelvstratégia szóhasználatát olyan ökológiai és más területekről vett „stratégiai” metaforákkal, mint például a célul tűzött „fenntartható nyelv”, vagy a nyelvi cselekvésnek a „nyelvi kapuőr”, illetve a „gyorsreagálású hadtest” szerepe. Ma már egyre többen beszélnek nyelvi ökológiáról vagy ökolingvisztikáról.

A nyelvi mozgalmak sokban hasonlítanak a környezetvédelmi mozgalmakra. Például a metaforahasználatukban. A nyelvvel kapcsolatos gyakori metafora: a nyelvünk virágai (tudniillik a szólások, közmondások), a nyelvápolás, a nyelvgondozás, a hibák nyesegetése, gyomlálása, a nyelv elgazosodása, elposványosodása stb. A nyelvi mozgalmak mélyén megragadható az értékek elvesztésének antropológiai félelme, általában az élet elmúlásának féltése.

**A világ nyelvei és
Európa nyelvei**

A Földön mintegy hatezer nyelvről tudunk (ennyit föl is sorol *A világ nyelvei* című magyar lexikon), ezek egy része már nincs meg (de jó részük neve él), a meglévő nyelvek kilencven százaléka viszont veszélyben van. Tíz nagy nyelven beszél a Föld lakosságának a fele, még néhány tucat nyelven a milliós nemzetek. A többi, a maradék: a kisnyelvek, a pusztuló nyelvek, a kevésbé lakott területekre, a házakba, a családokba szorult nyelvek. Gyakorlatilag csak annak a nyelvnek van biztos fennmaradási lehetősége, amely államnyelv. S a Földön körülbelül kétszáz ország van. (Mind a nyelvek, mind az országok száma változik.)

„Új nyelvek születése”

A világ nyelveiből csak egy százaléknyi található Európában. Itt ugyanis több mint hatvan (egy számítás szerint hatvanhét) nyelvet beszélnek — mintegy három tucat országban. A kép persze bonyolult, időtől, tértől, politikai helyzettől függ. Még Európában is, napjainkban is „keletkeznek” új nyelvek. Százötven évig egységesnek szerették volna tekinteni a szerbhorvát (szerb-horvát) nyelvet, ma inkább a különbségeket hangsúlyozzák. Ugyancsak történt kísérlet a cseh és szlovák nyelv egynek tekintésére. A bolgár és a macedón nyelvről is két felfogás él: a macedónok magukat önálló népnek, nyelvüket önálló nyelvnek tekintik, a bolgárok szerint a macedón csak egy nyelvjárása a bolgárnak. A 19. században még nem beszéltek Spanyolországban a katalán nyelvről, ma már a spanyol mellett a katalán is hivatalos nyelv Katalóniában. Ausztria, Svájc önálló ország, mégsem beszélünk külön svájci vagy osztrák német nyelvről (persze a német szótárak feltüntetik a svájci vagy osztrák szóhasználatot). A magyar nyelv ki-

ugróan egységes nyelv; még a nyelvtörzstől leginkább leszakadt moldvai csángó is a közérthetőségen belül van. Persze akadtak már politikusok (sőt nyelvészek is), akik a moldvai csángót, sőt a szlovákiai magyart — föltéve, de meg nem engedve — külön nyelvként jelölték (illetve szerették volna tudni).

Erős nyelvek

A nyelvészek szerint minden emberi nyelv szerkezetét tekintve egyenrangú; megvan bennük a kettős szerkesztettség — a véges számú jelentés nélküli elemből végtelen számú jelentéssel egységes létrehozásának a lehetősége. Am történeti-kulturális helyzetük folytán a nyelvek mégsem egyenrangúak. Vannak ugyanis erőhelyzetben lévő nyelvek: ezek többnyire az államnyelvek, sőt az egyes államok határán túl nyúló nyelvek, általában az olyan nyelvek, amelyeknek van normatív változatuk (irodalmi nyelv, köznyelv, standard). A nem államnyelvek, illetve azok a nyelvek, amelyeknek nincs jelentős szellemi kultúrája: írásbelisége, irodalma, iskolahálózata, könyvtárai, akadémiaja (az akadémiaikat eleinte a nyelv művelésére hozták létre), nyelvészete, nyelvtudománya stb. — tehát az ezzel nem rendelkező nyelvek bajban vannak, visszaszorulnak a kisteleplésekre, a tartományokba, a családokba.

Pusztuló nyelvek

Európában már eddig is számos nyelv elpusztult. Franciaországban több kihalt nyelvről tudunk. A polab nyelv egy kihalt nyugati szláv nyelv — az Elba folyó mellett beszélték. De a Kárpát-medence is valóságos nyelvi múzeum lehetne: az avarok nyelvét még csak nem is ismerjük (persze vannak, akik sejteni vélik), a besenyők, jászok, kunok nyelvéből legalább néhány szó fennmaradt. Tehát vannak pusztuló vagy sorvadásra ítélt nyelvek: sok-sok kis finnugor nyelv is ide tartozik. Ezzel kapcsolatban említi pl. Szij Enikő a nagyanya-nyelv fogalmát — a gyerekek sok helyen már nem az édesanyjuktól (édesanya-nyelv, anyanyelv!), hanem a nagyszülőktől tanulják az egykori anyanyelvüket.

Felélesztett nyelvek

De tudunk felélesztett nyelvekről is: Nagy-Britannia Cornwall tartományában felélesztettek egy kelta nyelvet, a cornwallit. Ez a nyelv az 1800-as évek elejére kihalt. A 20. században újra használni kezdték, ma legalább ezren beszélik. A hollandiai fríz, vagy a spanyolországi baszk nyelv nem halt ki, de egyre nagyobb a nyelvi-kulturális mozgalom e nyelvek körül. Korlátozott használati körben még egy holt nyelv is képes a fejlődésre. Ilyen például a latin — amely bizonyos területeken egyáltalán nem holt nyelv. Sőt, nem természetes, hanem természetes alapokon nyugvó, de mesterséges nyelv is képes nyelvi közösség létrehozására: ilyennek tekinthető az eszperantó. 1993-ban a Nemzetközi PEN-klub elismerte az eszperantó irodalmi nyelv jellegét.

Európai nyelvi kilátások

Az Európai Unió sok dokumentumában kinyilvánítja, hogy őrizni kell Európa nyelvi sokszínűségét, annyira, hogy az Európai Unióban minden tagország nyelve egyúttal hivatalos nyelv is (lesz). Ez a döntés tiszteletreméltó, tudományos érvekkel is alátámasztható. Sőt, azt kell mondanunk, hogy igazából csak ez elfo-

gadható. Egy nyelv kiemelése, más nyelvek kiszorítása semmilyen tudományos érveléssel nem igazolható. Természetesen a gyakorlatban nem tud megvalósulni ez a szép eszme. Az Európa Parlamentben nem lehet — illetve nem szoktak — cornwalli, luxemburgi, baszk vagy fríz nyelven beszélni. (Habsburg Ottó egyszer, igen nagy meglepetést keltve latinul szólalt fel.)

Az eszme szép, a gyakorlat nem tökéletes. A sok nyelv oly mértékben megnöveli a fordítások mennyiségét, hogy erre technikailag alig képes az Unió. Egyes pályázatok szövegét már csak angolul adják meg. Ha valaki kardoskodik, kaphat anyanyelvi változatot — bár lehet, hogy mire megérkezik, már a pályázatot el is bírálják. (A nagy nemzetközi Phare pályázatok kizárólag angolul adhatók be.)

Ezek után tényleg időszerű a kérdés: hány nyelven fogunk beszélni Európában? Ha odafigyelünk, ha valóban fontosnak tartjuk a nyelvek, kultúrák sokféleségét, egyedülvalóságát, páratlanságát — akkor reményeink szerint valamennyi európai nyelv fennmaradhat. De — előre jelezhető — egészen biztosan nem minden nyelv marad fenn minden szinten.

Közvetítő nyelvek

Gyakorlati okból szükség van általánosabb, több helyen használható közvetítő nyelvekre. Ilyenek mindig is voltak: ezek a lingua francák. A „lingua franca” kifejezés a Földközi-tenger mellékén járatos, arab elemekkel kevert újlatin, főleg olasz alapú érintkezési nyelvet jelentette, de később minden közvetítő nyelvre alkalmazták. A középkorban a latin volt Európa lingua francája, de a francia és a német nyelvnek is volt ilyen szerepe. Sőt, korlátozottan a magyar nyelvnek is. S azt se feledjük, hogy ma a magyar nyelvvel jelenleg Magyarországon kívül nyolc ország egyes területein el lehet boldogulni. Éppen ezért új jelenség, hogy nem magyarok is tanulnak magyarul.

Angol nyelv, globalizmus, anyanyelvek

Ma azonban az angol válik nemcsak európai, hanem világméretű közvetítő nyelvvé. Az angol, különösen az amerikai angol a mögötte álló politikai-gazdasági szerep következtében terjed. Az angolt még mindig nem a legtöbben beszélik a világon — de tény, hogy a legtöbb helyen és területen (közlekedés, kereskedelem, tudomány) leginkább ezzel a nyelvvel lehet elboldogulni. Persze többnyire nem ékes, választékos angol nyelvről van szó, hanem egy egyszerűsített, a hétköznapi ügyek megbeszélésére használt köznyelvről, amelyet „rudimentális” angolnak (csökevényes, leegyszerűsített), illetve pidzsinizált angolnak (pidgin-English: idegen elemekkel kevert, angol alapú érintkezési nyelv) neveznek. Ez egyébként rendben is van. (A magyar nyelvnek is létezik mind rudimentális, mind pedig pidzsinizált változata. Például rudimentális magyart beszélnek többnyire a magyarul tanulók, pidzsinizált magyarral találkozhatunk a kínai piacokon, a magyarok által elszeretettel látogatott török bazároknak, görög tengerparti üdülőhelyeken.)

Akkor tehát a verseny eldőlt: az angol lesz Európa közvetítő nyelve — s talán később hivatalos nyelve?

A verseny nem dőlt el, s nem is lenne szerencsés, ha az angol nyelv egyeduralmával végződne. Ezt egyébként nem valamiféle anglo- vagy amerikofóbia mondatja velem — én is örülök, hogy van egy olyan gyakorlati nyelv, amelyen nagyobb eséllyel érhető el a megértés vagy megértetés. Sokkal inkább történeti, pszichológiai és szociológiai érvek, okok miatt vallom: mindig több nyelvet kell helyzetbe hozni vagy helyzetben tartani a nemzetközi kommunikáció terén. Ez ma még részben így is van: Európában kisebb vagy nagyobb nemzetközi kommunikációban van szerepe a francia, a német, a spanyol, sőt az orosz nyelvnek is, ha pedig kilépünk Európából, akkor ne feledkezzünk meg a kínai, a hindi, az arab, a portugál stb. nyelvről sem! Ezek a nyelvek helyben, illetve nagyobb területen közvetítő nyelvek. És még jóval több nyelvet is említhetnék. Tehát nem szabad megfeledkeznünk a többi közvetítő nyelvről sem.

Deme László szerint a nemzetközi kommunikációban csak egyenlőtlenségek vannak. Valóban így van. Ezt az egyenlőtlenséget oly módon oldhatjuk fel: ha több nyelvet fogadunk el közvetítő nyelvnek. Az emberek többsége — érhetően — anyanyelvén képes a legválasztékosabban kifejezni magát. A nemzetközi kommunikációban az lenne a demokratikus, ha mindenki egy számá-ra idegen, tanult nyelven beszélne. Tehát a magyar az angollal, mondjuk, németül, a francia a szlovákkal, mondjuk, angolul. Ezt szorgalmazni és támogatni kell. És természetesen fölértékelődik a fordítók és más nyelvi technológusok szerepe is.

A nemzetközi, az államközi kommunikációban tehát üdvös lenne bizonyos alkalmakkor, bizonyos szinteken néhány (több) nyelvet kitüntetni — de mindig ügyelve arra, hogy senki ne legyen nyelvi erőfölényben. Tárgyalási nyelve tehát senkinek sohasse legyen az anyanyelve!

Fölvethető és mindenképpen gondolkodni kell a mesterséges közvetítő nyelv, jelesen az eszperantó szerepéről is. Az eszperantó sokakból vált ki indulatot, ám ne feledjük: különösebb állami támogatás nélkül az eszperantónak van a legjobb nyelvpolitikája. Nyelvi kultúrája fejlődőben, erős közösségei vannak, amelyek hirdetik egy jobb, tökéletesebb, egyenrangú nemzetközi kommunikáció szükségességét.

Az egyes országokban azonban értelemszerűen különös gondot kell foglalkozni az anyanyelvvel, az anyanyelvekkel. Itt fontos lehet a többes szám: mert a többnyelvű országokban rendszerint egy nyelvvel foglalkoznak különös gondtal — mások kárára. Tehát az országgommunikációban már helyi nyelvstratégiákra van szükség: az államnyelv, az államnyelvek, a helyi nyelvek gondozásával kapcsolatban.

Miért van szükség a többnyelvűsésre, ha ennyi kommunikációs gondot okoz a több nyelv léte? Antropológiai okok miatt. Nevezetesen a történeti, a pszichikai, a szociológiai tényezők miatt. Az ember legfőbb jellemzője (legalábbis eddig az volt), hogy helyi

viszonyok között tud igazán nevelődni, kiteljesedni, megismerni az őt körülvevő világ jellemzőit. A helyi viszonyokba beletartozik a helyi kultúra, folklór és nyelv.

Ravaszh László azt írja egy helyen, hogy „nem nyelvünk olyan, mint mi, hanem mi vagyunk olyanok, mint a nyelvünk”. Az anyanyelv tehát gondolkodás-meghatározó, gondolkodásformáló. A nyelvi relativizmus (determinizmus) szellemében úgy véljük, hogy ahány anyanyelv, annyi világlátás. Ettől szép, ettől gazdag az emberiség. Hogy ismét egy természeti hasonlaltal éljek: minek annyiféle állat. Mert szépek, mert kedvesek? Annyi gond is van velük: gondoljunk csak a marhára, a kergemarhára, a száj- és körmőfájásosra, a csirkére, mármint dioxinosra (igaz, ezeket a bajokat mind az ember okozta!) — egy racionális döntéssel nyilván el lehetne érni, hogy csak egyetlen „hasznos” állatfaj maradjon a Földön. A marhahús barátai ne féljenek. Ma már minden előállítható mesterségesen... Ugye borzalmas gondolat? Szerencsére senkiben sem vetődik fel. Így kell gondolkodnunk a nyelvek és a kultúrák sokféleségéről is. Ha a nyelveket, a kultúrákat, csakúgy, mint a természetet, a természeti sokféleséget (a biodiverzitást) veszély fenyegeti, mindent el kell követni, hogy a sokféleség fennmaradjon. Éppen a már emlegetett egyensúly, a titokzatos stabilizációs mechanizmus miatt.

Maradjunk a nyelveknél! Így szól a nyelvészeti megalapozottságú, és politikailag is elfogadott, kinyilvánított tétel: meg kell őrizni a nyelvi sokféleséget. A nagy kultúráknak ez biztosan sikerül, a kisebb kultúrákat, a kisebb nyelveket pedig segíteni kell ebben. A közvetítő nyelvek kialakulása részben spontán módon folyik, azt nem kell külön nagyszabású programokkal támogatni. (Persze, támogatják.) De a helyi kultúrákat, a helyi nyelveket védeni, támogatni, tudatosan fejleszteni, fenntartani kell. Senki nem gondolhatja komolyan, hogy valóban sokáig fennmaradhat egy teljesen félrebillent glóbusz, hogy a tartós gazdasági, kulturális és környezeti egyenlőtlenségek előbb-utóbb az egész Földet nem fogják fölborítani. Ezért mondom egy ideje nagyon határozottan, hogy nyelvstratégiára van szükség — hogy a politikának, a politikáknak kulturális stratégiával is kell rendelkezniük, ráadásul nem három-négy-ötéves ciklusokra, hanem évtizedekre előre, unokáink iránti elkötelezettséggel, s hogy a környezetvédelem és a kultúra védelme édestestvérek. Végző soron ugyanazt akarják...

**A magyar nyelv és
Európa**

Mit tettünk mi, magyarok eddig Európa nyelvi kultúrájáért? Órákig lehetne sorolni — ráadásul el kellene mondani közvetítő nyelveken is. Megőriztünk és a kor minden kommunikációs szükségletének megfelelő szintre fejlesztettünk egy Európában csaknem páratlan nyelvet, egy igen régi nyelvet. A magyar nyelv Európa egyik élő nyelvi múzeuma, rezervátuma. Sok olyan nyelvi kategória őrződött meg benne, amely más nyelvekben, az ún. neonyelvekben (például neolatin nyelvek) nincs meg. Fölhalmoztunk igen tekintélyes kulturális örökséget, rendelkezünk az Euró-

pában is a legelsőék közé számítható, a 11. századtól folyamatos anyanyelvi emlékekkel. Páratlan a fordításirodalmunk. Szinte mindent idehozta, magyarra fordítottak tudósaink, íróink. A 19. században a nyelvújítás úgy modernizálta a magyar nyelvet, hogy ma sem jelent gondot bármiről magyarul beszélni. Egyik nyelvűvelőnk találó mondata: „A magyar ma a világnak azon pár tucat nyelvéhez tartozik, amelyen minden tudomány anyanyelven is művelhető.” Teljesen igaz van, különösen a tanulmány elején idézettek miatt. Hiszen a világon csak néhány tucat olyan nyelv létezik, amely teljes kommunikációs, tömegkommunikációs környezetben használható. A magyar közöttük van. S ehhez rögtön hozzá kell tenni: a magyar nyelv nem csak „önmagától” ilyen jó. Hanem attól a sokféle fejlesztő, támogató törekvésről, amely évszázadokon át alakította.

Tehát, amikor a teendőkről beszélünk, rögtön meg kell állapítani, jó alapról indulunk. Nem a semmiből, az írásos emlékekből kell egy nyelvet feléleszteni, hanem egy valóban élő, gazdag (réggi) kategóriákkal rendelkező nyelv használóinak kell tudományosan megalapozott stratégiát készíteni és tanácsokat adni.

A tudatos magyar nyelvűvelést a 16. századtól, Sylvester Jánostól számíthatjuk. Kiemelkedő korszaka volt a tudatos nyelvűvelés, sportnyelvűvelés. Ezeket nyugszik a mai magyarországi, széleskörű, több nyelvi szintet felölelő és sok korosztályt átfogó nyelvűvelő mozgalom (a kiejtési versenyektől a helyesírási versenyeken át a szónokversenyekig, nyelvi játékokig).

A magyar nyelv hetéhez hasonló nagyságrendű rendezvénysozatról nem tudok Európában. A magyar nyelvűvelőknek köszönhető, hogy az 1960-as évektől rendeznek ilyeneket, s hogy az ilyen rendezvények fenntartják a nyelvi felelősség gondolatát. 2000-ben az UNESCO tartotta fontosnak, hogy kijelöljön egy napot, amelyen a nyelvek kerülnek középpontba. Február 21. lett az anyanyelvek napja. 2001-ben nyelvfejlesztő, nyelvi-kulturális céllal európai programot is hirdettek: ez lett a Nyelvek Európai Éve, szeptember 26. pedig a nyelvek napja. Én tehát nagyon bizakodó vagyok, mert végre egy tudományosan, sőt több tudomány oldaláról alátámasztott tétel, a nyelvek, a kultúra sokféleségének kívánalma politikai támogatást kapott.

Európában, mióta politikai kontinensnek számít, mindig beszéltek magyarul. A magyar Európa legrégebbi folyamatos államnyelve — idén 1001 éves... Nyelvünk lehetőségei határtalanok — ettől nem fog függni, hogy az újabb évezredben is végig magyarul beszéljünk. Európában pedig több nyelven is boldogulhatunk...

Irodalom:

Balázs Géza: *Magyar nyelvűvelés az ezredfordulón. A–Z*, Budapest, 1998. (2000.); Deme László: *Nyelveink jövője és jövőnk nyelve*. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1990.; Gados László: *Az egyesülő Európában társalogjunk vagy dadogunk?* Hexaco, Budapest, 1996.; Jávor Benedek szerk.: *A jövő nemzedékek jogai*. Védjegyet, 2000.

Nyelvünk holnapja

Született 1927-ben Duna-
harasztiban. Író, költő, mű-
fordító. 1992–95-ig az Író-
szövetség elnöke.

Ez abszurd világ. Értelmezhetetlen és rendezhetetlen. De nemcsak statikus, dinamikus is. Az abszurditás néha nő, néha csökken. A múlt században (20.) többször is magasra csaptak a hullámok (I., II. világháború, hidegháború, kommunizmus, hitlerizmus). Némi-lykor minden értelmezhetőbbnek és rendezhetőbbnek látszik. Euroamerika most itt tart. A *teljes* európai egységet (a század végé-ig) talán meg lehet teremteni. Ez sokismeretlenes házasság lesz. Semmi nem marad úgy, ahogy a megkötése előtt volt. A spirituális erők gyöngülni fognak (már most is hanyatlanak). Európa ma inkább kulturális múzeum, mint eleven alkotóerejű szellemiség.

Mit várhat az amúgyis könnyen befogadó, bomlékony, a maga hagyományát meggondolatlanul ápoló Magyarország az új európai állapotoktól? Meddig állja az ostromot utolsó vartornyunk, a nyelv? Sokáig azt hittük, éppen a különlegessége, a kikalapált-sága miatt nem fenyegeti veszély. Hiszen annyira eltér az indoeu-rópai nyelvek családjaitól! Azok mind lekopott nyelvek. Egyik sem olyan konkrét, mint a magyar. Fogalmakban tisztábbak, gazdagabbak, de csak nagyon kevés kifejezésük őrzi már az eredeti érzéki tapasztalatot. A Bruder, a brother, a frére egyáltalán nem emlékeztet már arra az elemi kötésre, melyet a magyar testvér (test és vér!) érzékeltet. Egész sor ilyen szavunk, kifejezésünk van.

Néhány évvel ezelőtt Ulmban, az irodalmi est után azt kérdezték tőlem az ottani magyar közösség tagjai: el tudnám-e gondolni a ma-gyar irodalmat német vagy angol nyelven, mondjuk, száz év után? Nem tudtam elgondolni. Ma ironikusabb vagyok. Talán melanko-likusabb is.

Azóta nyelvünk (anyanyelvünk!) a zuhanásszerű romlás-bom-lás jeleit mutatja. A kiejtésről is csak ezt mondhatom. Persze, nem akarok nyelvhelyességi órát tartani. Lehetetlen azonban, hogy az egyesülés föltételei között ne gondoljak az evolúcióra, a nyelvi darwinizmusra. A struggle for life, a surviving of the fittest elve nyilvánvalóan érvényesülni fog, főleg, ha nem kis, hanem nagy időtávlatokban számolunk.

S most, azt hiszem, erről van szó. A természetes szelekcióról, mégha ez a biológiai fogalom itt csak metafora lehet.

Erdemes itt idéznem Csányi Vilmos *Az emberi természet* (1999) című könyvéből: „Az evolúció általános elméletének lényege az, hogy minden olyan energiafelvételt képes dinamikus rendszer, legyen az reakcióképes vegyületek keveréke, már élőnek tekinthe-tő sejtek vagy akár magasabbrendű organizmusok ökológiai rend-szere, állatok rendszerré szerveződött csoportja, de akár tárgyak, eszmék valamiféle rendszere, amely képes ciklikus folyamatokban

másolás útján komponenseihez, akár csak kicsit is hasonló létezőket létrehozni, replikálni, alanya lesz egy evolúciós folyamatnak.”

Száz-kétszáz-háromszáz év alatt nemcsak a nyelvek, hanem az európai kultúrák, szokások, viselkedésmódok, hitek, eszmék és technikák között is kölcsönhatások indulnak meg. A népekre, főként a kisebbekre, komplex, változást okozó szellemi, civilizációs tényezők fejtenek ki nyomást. Verseny is lesz meg spontán alkalmazkodás is.

Csak egy nem — amit ma túl nagy hangon, túlságosan is árulkodó biztonsággal hirdetnek —, hogy minden ország, kultúra megőrzi nemzeti jegyeit. Vagyis azt a hagyományt, melyet az eddigi változások, átvételek halmoztak föl benne.

A nyelv még így is különleges helyzetben van, mégse választható le a kulturális környezet egészéről — teljesen. Nagy időkeletben új magyar nyelv jelenik meg, olyan, amelyet ma legföljebb laza vonalakban írhatunk le. Úgy képezem el, hogy bizonyos elemei, tulajdonságai, mondhatnám, az eredendő *nyelvi ösztön* működőképesek maradnak, mások nem. Azt hiszem, ez eléggé hűvös, kiegyensúlyozott álláspont. Erre hajlok leginkább (Reményeimnek is ez a legkedvesebb!)

És ha szélsőséges hatások érvényesülnek? Ha a nyelvi ösztön elhalványul, sőt eltűnik s vele együtt a nyelv is?

A nagyon közeli rokonnyelvek nagy valószínűséggel összeolvadnak, új nyelvvé alakulnak. Lehetséges egy új kontinens méretű nyelv is (egy átformált angol?): ezt mindenki beszéli s az anyanyelvek megtartják helyi elterjedésüket.

Ha a németek, svédek, dánok, norvégok éppúgy fogják beszélni az angolt, mint saját nyelvüket, hátha kialakulhat egy finnugor, egy magyar-finn-észti sziget is az Unióban? Ez nagy megerősítés volna számunkra! Ábránd? Képzeljük el, hogy ebben a három rokon országban fordítás nélkül olvassák egymás irodalmát.

Az irodalom sorsa.

A költészet további eltűnése.

Erről nem feledkezhetünk meg, ha a jelenleg már mozgó vonalakat meghosszabítjuk. Jean Baudrillard a *Towards the vanishing point of art* (A művészet eltűnési pontja felé) című esszéjében éppen a művészet eltűnését jelöli meg árulkodó, kikerülhetetlen folyamatként, egyszersmind a megmaradás lehetőségeként is: „A művészet eltűnésének utópiája maga is valósággá vált. Ami miniket illet, a második nemzedék vagy a harmadik módozat szimulációja előtt állunk. Olyan perverz helyzetben vagyunk, amelyben nemcsak a művészet utópiája realizálódott, amikor (a szociális, a politikai és a szexuális utópiával együtt) átlépett a reálisba, hanem amelyben még az eltűnés utópiája is föloldódott, és a művészet számára semmi más nem maradt hátra, mint saját eltűnésének szimulálása, hiszen az már korábban megvalósult. Nap mint nap átéljük a művészet eltűnését formáinak megismétlésében —

hogy absztrakt módon vagy tárgyiasan, lényegtelen —, amiként naponta megélhetjük a politikai eltűnését formáinak mediális ismétlésében és a szexuális eltűnését formáinak pornografikus és reklámszerű visszaadásában.”

Annyit jelent ez, hogy művészet, irodalom, költészet van is, nincs is, mindenesetre banálissá válik. Teljesen elveszíti az autentikusságát. A költészet „bűne” ebben az állapotban, hogy autentikus, mikor csak a hamisnak, a banálisnak van hitele. Úgy nyomul előre, hódít meg s tart fortyogásban a diszkólíra százmilliókat, ahogy az igazi líra magányosok vagy miniközösségek műfaja, mentsvára lesz.

Ugyanez vonatkozik a politikára s ennek következtében a nyelvre is. Egyre banálisabb „igazságok” egyre banálisabb, hiteltelenebb nyelven hangzanak el rádióban televízióban, olvashatók újságokban, rossz könyvekben. Megjelenik a könyv, amely már nem könyv többé, csak könyvalakú tárgy.

Baudrillard azt állítja, ez másképp van Amerikában, én úgy látom, éppen hogy Amerika-hatásról van szó. A művészet, a politika, a nyelv banalitása onnan terjed ki Európára, s minél inkább unió leszünk, annál inkább minden nemzeti kultúrára is. Nyilvánosság előtt nem lehet se szólni, se írni hitelesen. Ez valóban a szellemi dolgok „eltűnése”. Információ van (ipari helyett információs társadalom!), de már semmilyen eseményről nem tudhatjuk, mi is történt benne valójában.

Talán attól függ nemzeti nyelvünk tovább élése, mennyire tud ellenállni a kulturális kiüresedésnek? Az ezután is erős absztrahálódásnak? A magyar nyelv absztrakciós foka sokkalta kisebb (Németh László), mint az indoeurópai nyelveké. Elvont dolgok, fogalmak alkalmazása, meghatározása tűz és víz ellentéte a magyarban. Talán ebbe kapaszkodhatunk? Vagy éppen ez: az érzéketességünk, a szinte „szalonképtelen” konkrétságunk (csak néhány példa: lepra = bélpoklosság, incenzus = vérfertőzés, blaszfémia = istenkáromlás, epilepszia = nyavalyatörés) kényszerít évtizedek után teljes behódolásra valamelyik világ-divatos nyelv előtt?

Alternatíva, melyre nem tudom a választ. Abban bízom: lesz küzdelem vagy legalábbis ellenkezés. Nem adjuk meg védekezés nélkül magunkat. Egész civilizációnk, kultúránk már úgyis csak hátráltató utóvédharcokat folytató háború. Semmi sem létezik önmaga ellentétpárja nélkül, mindennek Janus-arca van. Abszurd világ.

Nem vagyok se optimista, se pesszimista. Vagy: optimista is, pesszimista is vagyok. Hívó és hitetlen. Az érzelmeim? Ha ez még érdekkel valakit: legnagyobb testi-lelki-szellemi élményem a magyar szó, a magyar jelzőtartomány, a magyar mondattani és nyelvtani változatosság. Nem értem ennek a bozót-nak-tengernek a végére-partjára. Sokszor éreztem már úgy, hogy ott vagyok. De nem: csak kifáradtam. Egy idő után haladtam tovább.

Nem féltetni kell, hanem sokkal jobban szeretni

NAGY GÁSPÁR

Született 1949-ben Bérbal-
taváron. Költő.

Anyaméh; anyaöl; anyaszültmeztelen; anyajegy; anyatej; anyanyelv; anyaföld; anyanemzet, anyaország; anyaszentegyház... akár egy vers, mondhatnánk a litániás sorolásra. S még legalább kétszer ennyi gyönyörű anya előtagú vagy abból képzett szót írhatnék ide, melyekhez kivételes lelki tartományok kapcsolódnak azok körében, akiknek nyelvén szólok. Akik megértik és maguk is éltetik ezt a nyelvet. Anyanyelvüket.

Minden nyelv, függetlenül attól, hogy mekkora népesség használja, élteti vagyis alakítja, képes arra, hogy valós párbeszédbe kezdjen a Világgal. S ha a Világgal társalkodik: titkokat nyitogat és őriz egyszerre. A nagy bábeli szerterekben óta (hogy jelezzünk egy biztos történelmi pontot) a népek, nemzetek másképp dicsérik a világ titokzatos berendezését, másképp fohászkodnak a Teremtőhöz, akinél minden nyelv egyenrangú. (A kihalt valahai nagy nyelvek is!)

A kis nemzeteket, vagy a háborúságban szétszórt, töredék népeket, kiket megsanyargatott a történelem, legtöbbször nyelvük veszejtésére ítélik olyanformán, hogy más nyelvű, nagyobb népek gyámsága alá helyezik őket. A kitépelt vagy lenyelt nyelv, és az így végképp elnémult száj, a többszörösen lenyesett képzelet, szimbolikája az egyes ember és közössége végórájaként vetül az Égre. S aztán innen indulnak a csodák. Mert valóban: *nyelvében él a nemzet*. Sőt: abból! A legkisebb is. Ebben a csodálatos lelki-szellemi erőterben, ahol hangok sorával megérteti magát: anyanyelvén fedezi föl a világot, s születése pillanatától, élete végeztéig ez a legigazibb otthona.

Aki Európa közepén a magyar nyelvet kapta örökül anyjától, az látszólag a legtársztalanabb, legkülönösebb nyelvre mondhatja immár több mint ezer esztendeje, hogy ez az anyanyelve. S azt is, hogy kiállta a viharokat. Mert a történelem minden gyilkos igyekezete ellenére fönmaradt. Sőt megtartotta a nemzetet is! Hol föntről, isteni, mágneses erővel, hol a nádasok-zsombékok béka-
kuruttyos mélyéről adván a támasztékot. Mert voltak papjai, költői, szentjei: tehát hites bujdosói, akik ebben a nyelvben gondolták el a paradicsomkert és a végítélet közti titkokra a megfelelő szókat, ígéket s imákat. S a nyelv úgy sűgött nekik Isten által,

hogy megmaradt az éltető nemzetség is. Egymást erősítvén a bajban, romlásban, majd a gyógyulásban.

A nyelvi végítélet napjait — külhoni és hazai tudós eleink — néhányszor már fölírták ama táblákra. Máskor meg tán ugyanők erről a nyelvről, a magyar nyelv csodájáról, életképességéről, titkairól — lévén e nyelv legnagyobb teremtői és pallérozói — udvarló és hódoló szavakkal szóltak.

Legutóbb, éppen a 2000. esztendőben Grétsy László professzor válogatásában *A mi nyelvünk* című reprezentatív antológiában. 260 író, költő megrendítő vallomása sorakozik lapjain a kezdetektől napjainkig. Ez megmaradásunk, vagy még inkább lelki fönnmaradásunk történelemkönyve is, írhatnám alcíméül. Olyan breviárium, amelyet — csatlakozván majd a nagyobb közösséghez — magunkkal kell vinnünk. S szüntelenül éltetve nyelvünket, él-nünk is kell a jó tanácsokkal, intésekkel, óvásokkal, amelyek e gyűjtemény lapjairól kisuhoznak.

A nagy nyelvek hatása láthatóan a mindennapi nyelvet veszi rendszerint „kezelésbe”, lop el az árnyalatokból, fakítja meg színeit, s kölcsönöz mindenféle még emésztetlen új, idegen szavakat a fennköltséggel kacérkodónak. És a gyors megértésre törekvő kívánalmak szócipelőit nyilván elfogja majd a türelmetlenség, s valami európai egyen-masszát gondolnak ki közös „apanyelvként”, melyben emlékeztetőül ott lüktet majd egy *anyányi* hajdanvolt Európa is. (Most ez legyen csak ironikus jóslat.)

De azt hiszem, hogy az irodalmi művek nyelve, védekezőkép-pen talán igényesebb, egyedibb, ha tetszik, nemzetibb lesz. A fordítások pedig éppen a ritka nyelvek, a kis nyelvek javára alakulnak kedvezőbben.

Végezetül azt mondom: nem félteni kell anyanyelvünket, hanem sokkal jobban kell szeretni. Akkor és most, akkor és ott. Mindenkor. A szeretet partitúrájában ne a féltést és ne a siránkozást, vagy a jajveszékelést kottázzák a nyelv őrzőangyalai, hanem a biztos derű, és ha tetszik: az óvó büszkeség, a nyelvet bátran megvalló öntudat hangjegyeit. Mert csak a szeretet védelmezheti meg és teremtheti újjá az isteni rendelés szerint ajándékkal kapott anyanyelvet. A miénket is.

Anyanyelvünk Európa

GYÖRFFY MIKLÓS

1942-ben született Budapesten. Az ELTE BTK magyar-német szakán végzett, jelenleg az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék docense.

Anyanyelvünk Európa — így szól a szerkesztőségi felhívás kissé, talán szándékosan, homályos címe, amelyet többféleképpen is lehet érteni. Így, kijelentő formában mintha azt mondaná: anyanyelvünk nemsokára Európa lesz, európaiul fogunk beszélni, akármit jelentsen is ez. Tessék megmondani, ki mit szól ehhez. De ha hozzáteszünk a fenti kijelentéshez egy kérdőjelet, akkor az már mindjárt másképp érthető: lehetséges, hogy anyanyelvünk Európa lesz? Azaz nem a magyar? Így lesz csakugyan? Te mit szólna ehhez? Fogjunk össze, és akadályozzuk meg?

De másképp is lebegtetett értelmű a cím. Az anyanyelven az anyanyelv értendő-e, vagy valami más? Esetleg az a bizonyos „európiaság”, amelynek imamalomszerű ismételtetésétől olyan sokan kapunk már kiütést? Megmondaná akkor végre valaki pontosan, mi az a bizonyos európaiság, amelynek mi, elismerem, még nem felelünk meg teljesen, de mindent megteszünk azért, hogy mielőbb megfeleljünk.

Én most itt a magam számára a címben sugallt kérdést úgy értelmezném, hogy mi lesz a magyar nyelvvel az egységesülő Európában, ahol ez a magyar nyelv nyilván csak erősen hátrányos helyzetű kisebbségi nyelv lehet. Igen, lehet, hogy az történik majd vele, mint ami a határon túli magyar kisebbségek nyelvével történt (történik): a domináns többség be akarja majd olvasztani. Lehet, hogy a „Fő utca” névtábla alá — vagy fölé? — egyszer majd ki kell írni: „Main Street”, vagy hogy a használt áruk boltjának ez lesz a cégére: „Second Hand Shop”, köszönni pedig úgy kell: „Helló!”. Hogy ez már most így van?

Itt perszt megint fölmerülhet az a kérdés, csakugyan egységesül-e Európa, és ha igen, mit jelent ez valójában. De ez is olyan kérdés, amelytől most megtartóztatnám magam, ma már jól fizetett hivatalnokok egész serege foglalkozik vele, én mint rosszul fizetett filozopter nem fogok ötleteket adni nekik. Induljunk ki abból, hogy a nyelvek egységesülésének minden nyegle majmolás és provinciális stréberkedés ellenére egyelőre nincs sok jele.

Kétségtelen, a jövőendő Európa hivatalos nyelve az angol lesz. Ez nagyjából eldőlt.

A jövőendő Európa minden polgárának tudnia kell majd angolul. Hogy így mi lesz a különbség az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között, az még nem világos, de majd csak lesz valami. Hogy maguk az angolszászok mit szólna ehhez, mit

szólnak majd ahhoz, hogy magyarok, spanyolok, szlovének, dánok és lettek miként beszélnek egy olyan „egyen”-angol nyelven, amely számukra, legalábbis a maradék literátusabbja számára, maga a borzalom, az legyen az ő gondjuk. Nem mintha nem volnék szolidáris velük, nem érezném át megvetésüket, de hát kellett nekik világnyelven beszélniük.

Mik tehát a mi magyar anyanyelvünk esélyei az anglicizálódó közös Európában?

Számomra ezt jelenti valójában a szerkesztőség kérdése. A választ erre végeredményben az fogja megadni, hogy kell-e nekünk, ennek a kaotikusan kevert népességnek itt a Kárpát-medencében az a valami, ami végképp csak a miénk, és ami szorosabb kapcsolatot teremt köztünk, itt élők közt, mint bármi más. Az európai egységesülés, sőt azon túl a globalizáció előbb-utóbb valószínűleg szinte mindent el fog venni tőlünk, mindent el fog tüntetni, ami itt egykor helyi jellegzetesség volt, és amit a magunkénak éreztünk és talán érzünk is még, de az biztos, hogy a nyelvvel lesz a legnehezebb dolga. El fog tűnni (sőt már el is tűnt) a magyar falu, el fog tűnni, talán néhány turisztikai rezervátumnyi belvárostól eltekintve, a magyar vidéki kisváros, de az anyanyelv még ellenáll. Nem vitás, súlyos károk érték már, és e páratlan kincs birtokosa, a magyar nép nem kíméli. Tőle telhetőleg mindent megtesz, hogy ettől a kincsétől is megszabaduljon, ne kelljen többé nyelvtant, helyesírást, fogalmazást, stilisztikát tanulnia, magyar nyelvű észjárással és költészettel bajlódnia, de a nyelvet nem olyan könnyű lerombolni, mint a városokat és a tájakat.

A szókincs a legsebezhetőbb. Sorolhatnánk vég nélkül a példákat, hogyan szorít ki jól bevált régi magyar szavakat egy-egy olyan euroamerikai hibrid, amelynek szemfényvesztő angolos külseje azt az érzést kelti használóiban, hogy mást és valami korszerűbb dolgot jelent, mint a lehetséges magyar megfelelői. Egyik kedvencem a „feeling” (lásd például „Pepsi-feeling”), amely többek közt a Magyar Narancsban kíván úgy hatni, mint olyan tárgy vagy árucikk, amely az éppen divatos design szerint készült. A „top”-on nem lehet akárki, például az, aki a csúcsponton is lehetne, a „top”-on csak az lehet, aki életformájával, anyagi helyzetével, megfelelő fogyasztási szokásaival erre rászolgál. Különösen persze a cégek, üzletek, vendéglők, szórakozóhelyek elnevezésében hódít a „top”-ra kapaszkodók bunkósága, úgyhogy ha az ember járja az utcákat, a várost és az országot, akkor a feliratok láttán már most „Európában” érezheti magát: bóvli-Európában.

De a szókincs egyben a nyelv legvirulensebb rétege is. Megjelent nemrégiben egy hallatlanul érdekes vaskos könyv, amely az 1997-es év sajtójában felbukkant új magyar — vagy félmagyar — szavakat, többnyire persze összetételeket szedte szótárba. Elképesztő tömegben hemzsegnek itt az új szóelemények és szószörnyek. És ha hallgatjuk az utca emberének beszédét, vagy olvas-

suk a mai magyar próza némelyik teremtő képzelettel megáldott szerzőjét, nemigen érezhetjük úgy, hogy pusztul a magyar nyelv. Kétségtelen: „romlik”, legalábbis a nyelvőrök tiszteletreméltó és szükséges mércéjéhez képest, de talán olykor még ez a romlás is valamiféle rejtett magyar nyelvi logika szerint történik. A magyar nyelv nyelvtana, szóképzési szabályai és lehetőségei — más nyelvekéhez hasonlóan — a nyelvet anyanyelvükként elsajátító emberek életének olyan talapzatát alkotják, mint más vonatkozásban az anyaföld, a szó legszorosabb értelmében: az ország domborzata, hegy- és vízrajza, a kőzet- és talajrétegek. Ezek is szennyezhetők ugyan, de alapvető fizikai állagukban egyelőre mégis maradandónak tűnnek. Hogy képesek-e továbbra is az életet szolgálni, az nem biztos, de holtukban is itt lesznek, megmaradnak: a Gellérthegy és a Kékes a helyén marad, a Duna és a Tisza medrében továbbra is fog folyni valamilyen cseppfolyós anyag, az autópályáknak ezentúl is le kell győzniük a terepviszonyok érthetetlen és fölösleges szeszélyeit.

Kérdés persze az is, a magyar nyelv kell-e nekünk, és nem lesz-e célszerűbb mindjárt az angolt megtanulni helyette, de azért ennek általános elterjedésétől talán még nem kell tartani. Tartani inkább attól lehet, hogy maga a nyelv válik fölöslegessé, akár a magyar, akár az angol, legalábbis abban a rendkívül összetett és rugalmas formájában, amilyennek eddig ismertük, használtuk és szerettük. Az elektronikus jelátvitel, a digitalizálódás rohamos térhódítása azt a benyomást keltheti, hogy az írott és beszélt nyelv nehézkes és pontatlan, lassú és következtelen, használata fölösleges fényűzés, a növekedés és a haszonszerzés mindenekfelett való célja érdekében le kell mondani róla. A számítógépben és az interneten például csomó dolgot sokkal egyszerűbben és egyértelműbben lehet ikonokkal jelölni, mint szavakkal. Az egyezményes — „EU-konform”(!) — ikonok a hétköznapi életünkben is egyre terjednek, közeledni nélkülük már egyáltalán nem lehetne. A televízió pedig szakadatlanul ontja a képsorokat, ma már előbb tanulunk meg képeket, mint írást olvasni, és a képek „olvasásának” könnyű öröme egyre inkább leszoktat bennünket a szavak és mondatok olvasásának „nehezebb” örömeiről.

Az olvasás tanításával ma már nemcsak az általános iskolai tanítóknak gyűlik meg a bajuk, hanem a bölcsészhallgatókat irodalomolvasásra rábírní akaró egyetemi oktatóknak is. Azt tapasztalják, hogy az egyetemisták számára az olvasás megpróbáltatás, szenvedés. Az irodalomszakos egyetemi hallgató is többet jár moziba, többet néz televíziót, többet hallgat zenét, mint amennyit olvas. És azért is esik neheze az olvasás, mert nem tud rendesen olvasni. Nem tanulta meg, nem életszükséglete, nem életeleme az olvasás, gyerekkorában nem falta a könyveket, mint azok az elődei, akiknek még nem is lehetett volna más időtöltésük.

Mindez persze nemcsak nálunk van így, hanem abban a bizonyos Európában is, amely felé igyekszünk. Ugyanakkor ehhez az

Európához nem tartozik-e hozzá még így, ebben az analfabetizálódó korában is, a kulturális és ezen belül a nyelvi hagyomány kikezdehetetlen tekintélye és befolyása? Az „európai anyanyelvnek” mint kultúrának ugyanis elidegeníthetetlen része a mindenkori anyanyelv kultúrájának tisztelete és ápolása. Az volt legalábbis, és talán az még ma is. És bár a hagyományos anyanyelvi és irodalmi kultúrát a nyugateurópai országokban is komoly veszély fenyegeti a globalizált médiaipar felől, szerény tapasztalataim szerint itt még jelentős intézményes és pénzügyi erőök állnak a másik oldalon is. Annak a bizonyos „európai anyanyelvnek” a szellemében egyetemek és könyvtárak, alapítványok és könyvkiadók, kulturális központok és színházak, kormányzati intézkedések és helyi kezdeményezések sora igyekszik érvényt szerezni a francia, az angol, a német, az olasz stb. anyanyelvi kultúrának. Nem ők a média sztárjai, nem ők formálják a tömegízlést, de jelen vannak, működnek, és elvesztett területeket néha talán vissza is szereznek, mint ahogy a környezet tudatos magatartásnak köszönhetően a környezetpusztítást is fel lehet már néhol tartóztatni. Jelenválóságuknál és hatékonyságuknál is lényegesebb azonban, hogy ha meggyengülnének vagy eltűnnének, azt nem tűrné el az a citoyen-polgár, akinek csakugyan anyanyelve, sőt erkölcsje Európa. Párizsban, Berlinben, de talán egy holland vagy dán kisvárosban sem lehetne valószínűleg bizonyos intézményeket anélkül bezárni vagy ellehetetleníteni, hogy a civilkurázi meg ne akadályozná. A kultúra minimumára nézve konszenzus van, melyben, ha másért nem, sznobságból a helyi cápák is osztoznak.

Nálunk mára csaknem teljesen eltűnt az agresszív és primitív tömegkultúra ellensúlya. Az egyetemek, kiadók, tudományos intézetek, múzeumok, könyvtárak nemcsak azért agonizálnak, mert nincs pénzük, hanem azért is, mert nincs rájuk szükség, kivéve egy elenyésző kisebbség igényeit, főleg éppen azokat, akik ezekből az intézményekből szeretnének szerényen megélni, mert a hozzájuk fűződő tevékenységhez értenek. Ma egy magyar kisvárosban, de Budapesten is minden további nélkül be lehetne zárni egy színházat, múzeumot, tanszéket, megszűnhetnének jónévű kiadók, folyóiratok, mert legfeljebb azok tiltakoznának és siratnák őket, akik a betevőjüket vesztik el velük. Hasonló veszélyben van a legtöbb ilyen kulturális intézmény egyik fő munkaeszköze és persze mindannyiunk kulturált, választékos, kifinomult kommunikációjának médiuma: az anyanyelv. Nem a többiektől, nem a nyelvőröktől és nem a nyelvrontóktól, nem az íróktól és nem a popsztároktól, nem a nemzeti magyaroktól és nem a liberális kozmopolitáktól függ tehát, hogy az anyanyelvünk éppen attól lesz-e európai, hogy megmarad magyarnak, hanem tőlünk magunktól. Hogy nekünk magunknak, saját lelki és szellemi higiénénk érdekében szükségünk lesz-e rá.

Világörökség – (egy madárra)

TANDORI DEZSŐ

Úgy meg...

*Úgy megszerettelek Veled
elég volt hogy vállamra szálltál
s nem volt elég semmi a vártnál
többkelletű lett lényeged*

*melyet olykor lényegtelennek
vétek össze ha létezésed
nem a szoba-konyhás egészet
adja hol nem fér el két ember*

*bolyongjon akármi bolondja
bármilyen tereken át s magát bár
lehetetlennek adja át már
minden megszűkülő szoba-konyha*

*minden hogy dzsipben birkasült
hogy tányéraknán húnyt halottak
kezek-lábak egy utcahosszat
palotasor mely összedült*

*ma csak toll mit nyitva felednek
szándékosan*

*talán suhan
valami tinta-mákony any-
nyi minden étel mint eretnek...*

Bontották a pa...

Bontották a palotasort
csorbán-épen hullva a téglák
nem feledtethették a mészláb
a férfi női mire volt

farmerek-formáján farkok
mészpörba simítva a hátak
csákánnyal estek a falának
maradt épületnek
forog

(szabadulás és rabbá válás)
év évtized évszázad ezred
ugyanaz marad megerednek
a záporok még pinceszállás

a palota polgári ház
áll évtizedig tűzfalával
téglán kapu rajza pipába
találunk leperreg a máz

térképzetüinkről tovabontják
nem el
helyére máris készül
új évtíz-száz-ezer egészül
holott csak azt járja
bolondját...

Alagútnyi világ...

Alagútnyi világörökség
világörökség Alagútja
Széchenyiből Clarkból kifúrva
kocsiban elfröccsenti ökrét

por-víz vakságba baktatok
cigaretám éppúgy utálok
itt ahol a lég egy rémálom
hogy figyelmeztet is konok

táblával a táblás rend dolga
ennyi nem törődik jelem
első hosszúnadrág velem
nem rajtam mintha velem volna

csak minden külön esemény volt
alagútnélküli világon
nekem örökríme rémálom
silány folt esdő folt kevély folt

tovatűntök fagyökerek
nem akarnak rátok zuhanni
megannyi átkotok csak annyi
hogy így tűnök el veletek

szó-nyomot talp-porát se hagyni
de ez már megint ennyi
adni

A Lánchídnál talál...

A Lánchídnál találtalak
nyitott tenyérben hoztalak
Kafka-riadalom-csoda
veréb alak

A soha és a sehova
köszöntött rám reménytelenje
hogy mégis lenne velem lenne
jöttünk alagútív alatt

kis alagút akármí bút
feledtető márvány tető
műmárvány műbút alagút
a semmibe bukkan elő

nyitott tenyér de hazaér
nem lebben hiába madárszárny
később nézegeti a párkány
szakadéktrambulinnal ér

fel sehova se ér le több mint
tíz év itt telt neki nekem
elment vele az életem
ennyi közhellyel vissza még
int

nyitott tenyér-plafont megérint

Tájköltészet a vé...

Tájköltészet a vételenbe
nem tárhat elme
csak ami tényleges való
de mire jó

mégis ez adatott csupán
de mi után
hazatérésköltészete
már mire kellene

meghaltál nem tudunk haza-
térni még egyszer mint először
akár egy kiszakadt erőkör
puszta érintőanyaga

érintjük a csillagokat
mint öröksagittárius
hogy ne lenne mi megszakadt
hogy ne várnám hogy hazajuss

csak már nem velem van haza
csak már nem velem szakadhat ki
semmi kör eltűntem neked
holott te voltál bánata

(annak ki nem tud elszakadni)
mi lehet mi nem lehet

Erich Kästner különös élete

SZEKÉR NÓRA

1976-ban született Budapesten. A PPKE BTK történelem, német és esztétika szakos hallgatója. A XX. Század Intézet ösztöndíjasaként a Magyar Testvéri Közösség történetéről végez kutatásokat.

¹Erich Kästner vallomása önmagáról. *Élet és Irodalom*, 1974, 31.

„Vendégünk moralista; Racionalista, Dédunokája a német felvilágosodásnak, esküdt ellensége a hamis *mélységnek* (...) hódolója, és rajongója a három elidegeníthetetlen követelésnek: az érzelmek őszinteségének, a gondolkodás tisztaságának és az írott s mondott szó egyszerűségének. Hisz a józan emberi észben, miként a csodában, és így minden szép rendjén is volna, ha hinne a csodában, de hiszen éppen ezt tiltja meg neki a józan emberi ész.”¹

1933. május 10-én a náci Németország több nagyvárosában egy nagyszabású propagandaakció keretében tűzbe vetették huszonnégy, a birodalom szellemiségétől idegen író, újságíró, filozófus műveit. Olyan mesterek estek áldozatul, mint Thomas Mann, Bertold Brecht, Kurt Tucholsky, Alfred Döblin, Erich Maria Remarque és Erich Kästner. Mai szemnek talán furcsán hat Kästner neve ebben a névsorban, hiszen számunkra ő *Emil és a detektívek*, *Két Lotti*, *Május 35* kedves szerzője, de semmiképpen sem birodalmi ideológiára veszélyes felforgató.

Érdekessége a 20. századi irodalomnak, hogy nem egy jelentős írója él a köztudatban mint a gyermekirodalom mestere. Gondoljunk csak Nemes Nagy Ágnesre vagy Weöres Sándorra. Úgy tűnik, e század természete, hogy nagy szellemeit csak gyermekírókká szelídülve hagyja szóhoz jutni. Vajon Kästner is — aki a közhiedelemmel ellentétben nem csupán meseíró, hanem lírikus, drámaíró, esszéista, regényíró is egyben — e szellemiségnek esett volna áldozatul? Vagy e század szellemi és politikai kavalkádjában nem kedvezett egy igaz moralista gyomrának, menekvést így csupán az ifjúsági könyvek rejtekében találhatott? Vagy pedig felnőtteknek szóló könyvei nem ütik meg az irodalmi kánon szigorú mércéjét, és így már nem válhatott a korlátolt kapacitású irodalmi köztudat részévé?

A *Fábián egy moralista regénye*, egyike azon Kästner műveknek, amelyek máglyán végezték karrierjüket a náci Németországban. Ez a könyv tabuk és kertelés nélkül beszél el egy bűnös város mindennapjait, erőszakkal, szexualitással, az erkölcstelenség mindenféle fajtájával sűrűn átszőve. Telis-tele fogalmakkal, melyeknek boncolgatása a felnőttirodalom mércéjével mérve is bátor szókimondás. Hogyan vált e könyv írója mégis a gyermekirodalom mesterévé és egyik legnagyobb klasszikusává?

A drezdai anyakönyvi hivatal bejegyzése szerint 1899. február 23-a reggelén jött világra Emil Erich Kästner, Ida Amalia Kästner

A családi fészek

és Emil Richard Kästner fiúgyermeké. Az apa, egy dresdai bőrdyár szíjgyártója, és felesége nem dicsekedhettek könnyű élettel, hiszen a századforduló gépiesedő világában nehéz volt kisiparosként boldogulni. Tovább nehezítette sorsukat, racionális alapokon, de érzelmek nélkül megkötött boldogtalan házasságuk. Kästner édesanyja, akit a rossznyelvek grófnőként is emlegettek, büszke és nagyravágyó asszony lévén, elégedetlenül élte meg azokat az életkörülményeket és azt a társadalmi rangot, amelybe házassága folytán került. Az a milió, ahol az értelmiségi világgal a kapcsolat a pap és az orvos személyében ki is merült, nem elégitette ki szellemi igényeit. A társadalmi ranglétrán pedig a felemelkedés igen reménytelennek látszott. Ami számára nem sikerülhetett, azt gyermeke életében kívánta beteljesíteni. Minden energiáját kérlelhetetlenül annak szentelte, hogy Erich fiának jobb jövőt biztosítson. A fiú így a családi civakodások és a túlradó anyai szeretet keresztüzében növekedett. Az anya számára semmi nem jelenthetett akadályt, ha a fiáról volt szó. Csak hogy Erik kedvében járjon, még úszni és biciklizni is megtanult, pedig az eféle foglalatosságok a századforduló világában egy anya számára semmiképpen sem számítottak ildomos viselkedésnek. Kästnerék kis lakása megtelt könyvekkel, magántanárok jártak-keltek, lassan a zongora (mint a polgári atmoszféra elengedhetetlen kelléke) is megjelent a nappaliban. És a kis Kästner fiú szorgalmasan gyakorolt az elefántcsont billentyűkön, miközben szerencsétlen édesapja a bűzölgő enyvekkel és egyéb szíjgyártó kellékekkel a ház pincéjébe szorult vissza.

Erich Kästner okos és tehetséges fiúnak bizonyult, és minden jel arra utalt, hogy semmi nem volt hiába, be fogja váltani a hozzá fűzött reményeket. Tizenhárom évesen, 1913-ban felvételt nyert a drezdai tanárképző szemináriumba. Ezzel megnyílt Kästner számára a nagy lehetőség, hogy tanítóként az értelmiségiek világába bebocsátást nyerjen. A szemináriumban azonban a csalódások és a nehéz évek sora is elkezdődött. A tanárképzés porosz szigorúsága, korlátolt elvei nem kedveztek Kästner szárnyaló fantáziájának. *Egy tanár születésének története* című 1946-ban írt esszéjében így emlékezik vissza a szemináriumi légkörre: „A szeminárium leginkább egy laktanyához hasonlított. A következetességhez tartozott, hogy ha a diák egy tanárral a folyosón összefutott, azonnal vigyázzba kellett vágnia magát katonás tisztelgés kíséretében. (...) Majd minden tiltva volt, és a szabályok áthágása a legszigorúbb büntetést vonta maga után. Így védtek a tiszta jellemet. Így formálták a gerinceket hajlékonyá, ha pedig nem hagyta magát, megtörték. Csak egy dolog számított: engedelmes és jámbor alkalmazottakat nevelni, akiknek eszükbe sem jut önállóan gondolkodni, még kevésbé úgy cselekedni.”

A korlátolt légkörön túl a tanítóként szerzett első tapasztalatok sem növelték Kästner lelkesedését a tanári pálya iránt. Rá kellett

jönnie, hogy tehetsége és ambíciói más irányokba vezetnek. De még mielőtt bármiféle konzekvenciákat levonhatott volna e felismerésből, 1917 júniusában kézhez kapta behívólevelét a Német Császári Hadseregbe. Bár a háború végének köszönhetően Kästner a frontvonalon már nem került bevetésre, a kegyetlen kiképzésnek köszönheti egész életét végigkísérő szívbetegségét és a soha ki nem törölhető emlékeket, melyek több versében és regényében is felbukkannak.

A lipcsei pályakezdés

A hadseregből való leszerelése után megért benne az elhatározás, hogy nem elégszik meg a tanítói végzettséggel, megpróbálkozik az egyetemi tanulmányokkal. Mai szemmel ez már nem tűnik olyan vakmerő vállalkozásnak, hiszen tehetséges fiúról van szó, a kor viszonylatai szerint azonban kispolgári vagy munkáscsaládból származó egyetemi hallgató különleges ritkaságnak számított. Kästner azonban vállalja e kihívást, és a híres vásárvárost és médiaközpontot, Lipschét választja tanulmányai székhelyéül.

1919 szeptemberében iratkozott be német és színháztudomány szakra, azzal az elhatározással a fejében, hogy egyszer majd nagy filmrendező válik belőle.

A Lipschében töltött első évek a mindennapi túlélés és a nélkülözés jegyében teltek. A háborúban kivérezett és megalázott ország sztrájkoktól, puccskísérletektől, merényletektől hangos. A gazdaságnak pedig még sok évre lesz szüksége, hogy a háború okozta veszteségeket kiheverje. Kästner az általános szegénységben nem igen számíthatott szülei segítségére, így alkalmi munkákból próbálta magát úgy-ahogy eltartani.

Mindemellett az egyetem első éveiben lelkesen fordult a tudományos élet felé. Hatalmas energiával vetette bele magát Gotthold Ephraim Lessing munkásságának tanulmányozásába, majd az egyetemes filozófiatörténet rejtelmeibe. Kisebb-nagyobb sikereket is elkönnyelhetett magának ezen a területen, de nem érezte őket oly átütőnek, hogy érdemes lett volna életét a tudománynak szentelnie.

Több örömet és elismerést talált az újságíróvilágban. 1922-től folyamatosan szállítja verseit és kisebb elbeszéléseit a *Leipziger Tageblatt*nak, és már 1923-tól szerkesztői állásban dolgozik az újságnál. Több más lappal is megbízásban áll, mint például a *Der Drache* című satirikus hetilappal, ahova kabaré verseket és politikai paródiákat szállít, vagy a *Beyers für Alle* című családi lappal, ahova az újság fiatalabb olvasóinak a 19. század szellemében morális történeteket ír. A liberális beállítottságú *Neue Leipziger Zeitung*nak pedig 1923-tól rendszeresen ír színházkritikákat, kortársművészetről beszámolókat, útirajzokat, elbeszéléseket és verseket.

1925-re, amikor mint a filozófia doktora kapja kézhez egyetemi diplomáját, már anyagi gondoktól mentesen éli az elismert újságírók életét. Lipschén egy jobb utcácskájában kétszobás lakást bérel. A város kávéházai közül a Café Merkúrt választja törzshelyéül.

Ide futnak be levelei, és a legnagyobb biztonsággal itt érhető utol egy kis beszélgetésre. Mint a város előkelő újságjának szerkesztője, színészek, rendezők, a kortárs művészvilág krémje keresik a társaságát. De Kästner nem elégti ki minden ízében az újságírói karrier. Nem sokkal a huszonnyolcadik születésnapja előtt így ír édesanyjának a jövőre vonatkozó terveiről és ambícióiról: „A doktori munkám hányódik valahol, pedig jó. A versek jók, de senki sem figyel fel rájuk. Nincs más hátra, mint hogy szoríts nagyon, mert harmincévesen azt akarom, hogy ismerjék a nevem, harmincötre elismert akarok lenni, negyvennel pedig már egy kicsit híres is. Bár híresnek lenni nem is annyira fontos dolog, de ha már egyszer így áll a tervezetemben. Úgyhogy muszáj, hogy összejöjjön. Egyetértünk?”

E tervek megvalósításához Lipcse egyre inkább szűkösnek bizonyult. „Németország egyetlen szeglete, ahol történik valami, Berlin” — mondja Kästner, úgyhogy el is kezd ebbe az irányba mozgolódni. A *Berliner Zeitung*nak tudósításokat küld. Egyre több berlini ismeretségre tesz szert. Szobát tart fenn az előkelő Excelsior Hotelban, hogy amikor csak történik valami, Berlinben lehessen. Azonban a végső döntést, hogy a biztos lipcsei karriert végleg feladja, nehezen hozza meg, mígnem a sors egy kisebb botrány formájában kész helyzet elé állítja. A lipcsei farsangi újság közli Kästner egy versét, Erich Ohsers illusztrációjával, amit a konkurens lap túl frivolnak ítél. A *Neue Leipziger Zeitung*, hogy elejét vegye az akciónak, jobbnak látja Kästner elbocsátani. Ezek után Kästner nem sokat törí a fejét, 1927 szeptemberében végleg elhagyja Lipcsét, és Berlinbe költözik.

Berlin, a kultúra városa

Berlin a weimari köztársaság ideje alatt óriási fejlődésen ment keresztül. Alig kevesebb, mint egy évtized alatt London és Párizs után a harmadik legnagyobb európai várossá nőtte ki magát. Az 1923-as pénzreform, és a '29-es New York-i tőzsdekrach közötti időszakot nem véletlenül nevezték el később arany éveknek. Akik a kultúrában nevet akartak szerezni maguknak, Berlinbe özönlöttek, hogy itt próbáljanak szerencsét, ugyanis sehol máshol Európa városaiban nem létezett ilyen pezsgő kulturális élet. Száznegyvenhét napi- és hetilap jelent meg teljes rendszerességgel, harminc színház és legalább ennyi kabaré működött 1925-ben —, több mint háromszáznegyven mozi üzemelt, ezekből önmagában az *Ufo Palast am Zoo* elnevezésű, óriási luxussal megépített mozikomplexum kétezzer-százhatvanöt néző befogadására volt képes.

Ennél kedvezőbb közeget az érvényesülésre aligha álmodhatott volna magának egy nagyravágyó újságíró és novellista. Kästner nem is hagyta kihasználatlanul a nagyváros nyújtotta lehetőségeket. Minden energiáját latba vetve lát neki a munkának. Berlinben különböző szerkesztőségekhez ír novellákat, verseket, színház- film- irodalomkritikákat, Lipcsébe a berlini életről szállít karcolatokat.

A legnagyobb elismerést és az irodalmi ambícióihoz leginkább illő megbízást a kor egyik legnevesebb irodalmi hetilapjától, a *Die Weltbühne*től kapja, ahol többek között Kurt Tucholsky, Arnold Zweig, Lion Feuchtwanger mellett heti rendszerességgel jelennek meg versei. E megbízással a mellékesen irodalommal is próbálkozó firkászok közül előlépett a mellékesen újságírással is foglalkozó irodalmárok közé. Most már csak az önálló kötet hiányzik, hogy teljes legyen az irodalmi karrier, de ez egy kicsit még várat magára. Ugyanis a kiadók nem lelkesednek Kästner groteszk verseiért, még kevésbé Erich Ohsernek Kästner verseit illusztráló, obszcén rajzaiért, amelyek a kiadás engedélyezését is veszélyeztetik. Kisebb-nagyobb huzavona után egy stuttgarti kiadó mégis vállalja Kästner kiadását,² amit aztán nem is bán meg, hiszen lelkesen fogadja e verseket az olvasóközönség.

²*Herz auf Taille*, 1928;
Lärm im Spiegel, 1929;
Ein Mann gibt Auskunft,
1930; *Gesang zwischen
den Stühlen*, 1932.

A közönségsiker sokban magyarázható Kästner verseinek jellegzetességével. Első verseskötetének előszavában hosszasan elemzi lírikus hitvallását, és a módszert, ahogyan versein dolgozik. Távol esett tőle Hoffmannsthal és Stefan George csak a beavatottak szűk közössége számára érthető irodalma. Kästner a versírást tömegigényeknek megfelelni akaró kisiparos foglalatosságként élte meg. A verseknek, hasonlóan mint az apja gyártotta koffereknek, feladatot kell teljesíteni: minél szélesebb olvasóközönséghez eljutva, nagy tömegek előtt tárják fel az emberi butaság és korlátoltság jellegzetességeit. Mindehhez tiszta és érthető nyelvezet szükséges, hiszen minél tisztábban ismeri fel mindezt az olvasó a versben, annál előbb lesz kész, hogy változtasson saját korlátoltságán és kisszerűségén.

E programpontok önmagukban nem különösebben kecsegtetnek izgalmas irodalommal, csakhogy e száraz elmélethez elég egy kevéske a kästneri szemtelen hangvételtől, hogy valóban a tömegek számára is élvezhető líra szülessen. E versek titka egyedi nyelvezetük: rafinált egyvelege a közhelyek, reklámszövegek és klasszikus idézetek puffogatásának; az iróniának, az eredeti fantáziának, a humoros csattanóknak, képtelenségeknek és paradox helyzeteknek.

**Emil és a detektívek,
avagy a
gyerekközönség
meghódítása**

1929 októberében történik Kästner életében a nagy fordulat. Edith Jacobsohn a *Weltbühne* kiadója, és mindemellett a hírneves Williams & Co gyerekkönyvkiadó tulajdonosnője szerződést ajánl Kästnernek, hogy próbálkozzon meg egy gyermekkönyv megírásával. A társadalomkritikus esszéistát és lírikust — akinek fejében „ezernyi ötlet”, melyeknek persze a gyermekirodalomhoz még csak távolról sincs közük — kissé meglepi az ajánlat, de hosszas rábeszélés után mégis vállalja a megbízást. Így születik meg Kästner első gyerekkönyve: az *Emil és a detektívek*.

A siker óriási. Egyetlen hónap alatt négyezer példány fogy el belőle, fél év alatt újabb tízezer darab kerül ki a nyomdából, ami mindössze egy évig fedezi a keresletet.

A jó alapanyagnak ígérkező történetekre éhes filmeseknek is szemet szúr Emil fordulatokkal teli detektívregénye. Kästnerről pályafutása kezdetétől el lehet mondani, hogy sok kortársával ellentétben, nem idegenkedett a modern technika legújabb vívmányaitól. Jártas volt a filmvilág berkeiben, nem egy újságnak szálított rendszeresen filmrecenziókat, a sziléziai rádió nagy sikerrel játszotta Edmund Nick zeneszerzővel közösen készített zenés rádiójátékát. Így nem volt számára idegen az *Ufa-Palast* filmstúdiójának felkérése, hogy készítsenek a regényből játékfilmet. Egy év alatt el is készül a film, és bár Kästner nem különösebben elégedett a szerinte túl amerikai stílusúra sikerült filmmel, a nézők körében hatalmas sikert arat.

Erich Kästner már első gyerekkönyvével átütőbb sikert ért el, mint eddigi művének bármelyikével. Túl is szárnyalta az előirányzott sikerprogramot, hiszen már harmincévesen jogosan otthon érezhette magát a híres emberek világában. De nemcsak híres, hanem jómódú embert is faragott belőle a derék Emil, hiszen csupán a történet megfilmesítésének jogáért tízezer márka ütötte a markát.

Bár 1929, az *Emil és a detektívek* megjelenésének éve, sikeres év Kästner életében, szűkös esztendők nyitánya Németország történetében. Az októberi New York-i tőzsdekrach következménye, a gazdasági világválság nagyon hamar felőrölte Európában gazdaságát. Németországban néhány év alatt egymillióról ötmillióra emelkedett a munkanélküliek száma. A politikai helyzet 1930 márciusában robbant, amikor a Weimari Köztársaság utolsó kormánya lemondott mandátumáról. Ezzel véget ért a két világháború közötti demokratikus Németország története.

A viláégés előtti
moralizálás

E nehéz években játszódik Kästner első regénye: *Fábián, egy moralista regénye*. Különös műgonddal dolgozott Kästner e sok szempontból életrajzi ihletésű munkáján. Hónapokra visszavonult egyéb teendőitől, és minden energiáját a könyv írásának szentelte. Többször átdolgozta a kéziratot, mire úgy ítélte meg, hogy a szöveg kiadásra érdemes. A cenzúra kisebb simítgatása, és az eredeti cím: *Így jutunk ebek harmincadjára* megváltoztatása után, 1931-ben jelent meg a mű, melynek sorsa Kästnert különös mértékben foglalkoztatta. Összeszorult gyomorral várta a fogadtatást, és nem kellett csalódnia. Egy hónap alatt elfogyott az első tízezer példány, és készülőben volt a második kiadás. A szűk baráti kör el volt ragadtatva; a liberális, demokratikus újságok, melyek többségében Kästner maga is publikált, elismerőleg nyilatkoztak a regényről.

„Egy erkölcstelen könyv a legmélyebb erkölcsösséggel megírva” — véli Peter Flamm a *Berliner Tageblatt*-tól.

„E könyv mögött egy olyan író áll, akinek a világvége hangulat a vérében van” — írja a *Hamburger Fremdenblatt*.

Hans Fallada pedig a következőképpen fogalmaz: „Kästner ismeri Berlint. Amiről itt ír, az tiszta és világos, (...) minden részle-

te igaz. Ez egy pokol, de e pokolban még sok ember él, akik még hisznek valamiben, nevezhetjük őket akár idealistáknak is. Fegyvertelenek, és bárki azt tehet velük, amit akar. Legyenek aggodalmaid, csalódásaid, okozz magadnak fájdalmat — ilyen a világ! De nem szükségszerű, hogy ilyen legyen. Csináljatok, amit akartok, mondja Kästner Fábiánja, nem mondunk le a tisztességről.”

A szélsőbal, ókonzervatív és jobboldali újságok azonban már kevésbé lelkesek. Szennyirodalomnak, és polgárpukkasztónak titulálják a regényt. Az ókonzervatív lapok elsősorban a túlhangsúlyozott szexualitást nehezményezik, míg a kommunisták hiányolják a harcos pátoszt és — mint ahogy az a marxista esztétika szerint elengedhetetlen követelmény — a társadalom megváltoztatását célzó megoldási lehetőségeket. A hős passzivitása és bármiféle álláspont vállalásának teljes hiánya zavaros és sötét atmoszférát kölcsönöz a regénynek — vélik a baloldali kritikusok.

A szélsőjobb nem veszteget túl sok szót a regényre, egyszerűen a nemzet szégyenének bélyegzi azt, további intézkedéseket majd hatalmának biztos tudatában, az 1933-as könyvégetésen fogatosít.

E kritikákból kitetszik, hogy milyen megosztott volt a kortársak véleménye a *Fábiánnal* kapcsolatban. De kár lenne ezekből a regény irodalmi minőségére messzemenő következtetést levonni, hiszen e szövegek sokkal inkább politikai hovatartozásból fakadnak, mint mély művészi elemzésből. E szövegrészetek inkább tanúi Németország politikai tagoltságának, mint a Fábián művészi értékének. Érdekes forrásai annak, hogy a 30-as évek elején, egyes politikai irányzatok milyen elvárással viseltettek egy regénnyel szemben.

Háború otthon, avagy
külföldön

Míndeközben Németországban a politikai helyzet egyre radikalizálódik. 1933. február 27-én kigyulladt a Reichstag, és a nemzetiszocialisták ezt használták ürügyül az ellenséges tábor likvidálására. Ezzel egyértelmű helyzet teremtődött; a náci párt biztos alapokra helyezte hatalmát, és senki, aki valaha is hallatta szavát a szélsőjobb eszmeiség ellen, nem érezhette magát biztonságban Németországban. A Reichstag felgyújtását követő napokban Bertold Brecht, Heinrich Mann, Kurt Tucholsky, sok más pályatársukkal együtt elhagyják Berlint. Edith Jakobsohn, a *Weltbühne* zsidó származású kiadója Londonba menekül. Pár héttel később az újságot betiltják, a főszerkesztőt, Carl von Ossietzkyt koncentrációs táborba szállítják. Kästner drezdai iskolatársát és barátját, az elkötelezett kommunista színészt, Hans Ottót a Gestapo halálra kínozza. Hermann Kesten, kritikus és a kästneri líra lelkes híve, családjával együtt Párizsba menekül. Mindenki, aki liberális és demokratikus elveit nyilvánosság előtt vállalta, ha teheti, menekül Németországból.

És Kästner?

Erich Kästner a Svájcban fekvő Meránba utazik. Szabadságra. Hogy kipihenje magát és pár hét múlva, ha már eleget pihent,

visszatérjen Berlinbe. Hiába próbálják barátai és jóakarói rábeszél-
ni arra, hogy maradjon inkább a biztonságos Svájcban, ő ragasz-
kodik az elhatározásához. Kästner e csöppet sem veszélytelen és
életének tán legnehezebb tizenkét évét meghatározó döntését így
indokolja: „Egy írónak akarnia kell, és tudnia kell átélni, hogy ne-
héz időkben hogyan viseli sorsát az a nép, melyhez tartozik.”

Barátjának, a Párizsba emigrált Hermann Kestennek írt levelében
hosszasan kifejti, hogy szülei iránt érzett aggodalma is erősen befo-
lyásolta e döntését. Hogy érthető legyen, milyen mély motivációt je-
lentett ez Kästner számára, ismerni kell szüleihez fűződő viszonyát.

Az író és szülei

Erich és Ida Kästner kapcsolata nem szokványos szülő-gyerekek
kapcsolat. Olyan erős kapocs kötötte őket össze, ami nem hason-
lítható se szerelemhez, se barátsághoz. Ida Kästner életének
egyetlen értelme továbbra is a már felnőtt fia. Minden gondolata
és cselekedete csakis Erichre koncentrálódik. Amióta Kästner el-
hagyta a szülői házat, anyja és fia mindennapi levelezésben áll-
nak egymással. Kästner, amikor csak teheti, hazautazik, vagy ven-
dégül látja édesanyját saját otthonában. Nyaralásukat is rend-
szeresen együtt töltik, és együtt kúrálják szívbetegeységüket.

Az anya teljes természetességgel őrködik fia élete felett. Intézi öl-
tönyeinek varratását, a piszkos ruhák tisztítását, aggódik a fia egész-
ségéért, s hogy helyesen táplálkozzon, hetente küld csomagot almá-
val, kolbásszal, süteménnyel. Ha Lipszében vagy Berlinben megláto-
gatja fiát, elkíséri kávéházi útjaira. Ismeri fia barátait és kollégáit, és
szerelmi történeteinek legapróbb részleteit. Kästner egy 1929 január-
jában kelt levélben így fogalmazza meg édesanyjának kettőjük kap-
csolatát: „Olyan szép, hogy mi ketten egymást jobban szeretjük,
mint az összes anya és fiú, akit csak ismerünk, együttvéve... A többi
emberi kapcsolat mi ehhez képest? Baráti szeretet vagy akármi más,
emellett egészen jelentéktelen. Mi vagyunk egymásnak a legfonto-
sabbak, és mindenki más csak messze ezután következik.”

És Emil Kästner, az apa, milyen szerepet játszott e háromtagú
családban? Az eddigiekből is kiderült, hogy Kästnerék családjá-
ban nem a családfő az, aki a dolgok menetét meghatározza. Az
apának nemigen van beleszólása felesége és fia egymás iránt ér-
zett érzelmeibe. De e képhez hozzátartozik az a tény is, amit
Erich Kästner későn született gyermeke, Thomas, csak apja halála
után tárt a nyilvánosság elé, és ami az író életében csupán egy
szűk baráti kör számára volt ismeretes, miszerint Emil Kästner
nem a vérszerinti apa. Az író igazi apja egy bizonyos Dr. Zim-
mermann, a család zsidó származású háziorvosa, aki nem sokkal
a második világháború előtt emigrált Brazíliába.

Ez a tény valamelyest árnyalja a fiú és anya kapcsolatát. Más-
résről új megvilágításba helyezi Erich Kästner azon döntését,
hogy a Harmadik Birodalomban maradt. Hiszen, úgy mond le az
emigrálás lehetőségéről, hogy — álcázottan ugyan, de — félzsídó
a náci Németországban.

Tehát Kästner visszatér, és megkezdődik a tizenkét évig tartó túlélési stratégia. 1933. április elején érkezik Berlinbe. A nyilvános orgánumokat ekkorra már vagy betiltották, vagy szélsőjobb szellemiségtől ihletetten „megreformálták”. Az *Emil* kivételével Kästner művei mind feketelistára kerültek, ő maga pedig publikálási tilalom alatt áll. Berlinben személyesen nézi végig, hogyan égetik sok barátjának és pályatársának műveivel együtt könyveit. A Gestapo több ízben őrizetbe veszi és kihallgatja.

Mint újságíró és politikai író már nem tevékenykedhetett tovább, így újabb gyerekkönyvek írásából és külföldi publikációkból tartotta fenn magát.

A háború éve

1939. szeptember elsején kitört a háború, a Náci Németországban szigorodott az „ellenséges erőkkel” szembeni bizalmatlanság, külföldön publikálni egyre veszélyesebb vállalkozás volt. Kästner, hogy a mindennapi megélhetését biztosítsa, a színházzal próbálkozott. Az időközben megjelent *Három ember a hóban* című, igazából felnőtteknek szóló gyerekgregényének színházi változatát játsszák álnév és -cím alatt. Azonban hamar fény derül a csalásra, és a darabot leveszik a színházak műsoráról.

A forgatókönyvírás már több szerencsét hozott. A propaganda-minisztérium beleegyezésével engedélyezik, hogy Erich Kästner — bár kizárólag álnév alatt — a német Ufa filmtársaságnál mint forgatókönyvíró dolgozhasson.

A náci Németország sokban köszönheti tehát legnagyobb filmes vállalkozásának megszületését Kästnernek. Ugyanis Kästner az ötletadója és forgatókönyvírója annak a *Münchhausen* címen forgatott filmnek, mely hat és fél milliós költségvetésével Németország addigi filmtörténetének legdrágább alkotása. A film a legmodernebb szín- és hangtechnikával készült, soha nem látott trükkökkel, parádés kosztümökkel, tömegjelenetekkel színesítve, hogy a háború egyre fájóbb terheit felejtse.

A *Münchhausen* 1943. március 3-án mutatták be először óriási parádé keretében, négy héttel a sztálingrádi vereség után. Pár hónappal később megkezdődött Berlin bombázása, és a kulturális élet lassan megszűnt létezni Németországban.

Kästnerre már mint forgatókönyvíróra sem volt szükség. Hosszú két év következett, amikor minden írás csak az íróasztalfióknak készült. A mindennapokban pedig csak egy fogalom létezett: a túlélés.

Minél közelebbi Németország elkerülhetetlen összeomlása, annál agresszívebbek a retorziók a nem szélsőjobb szellemben gondolkodók ellen. 1945. március elejére az SS a „hosszú kések éjszakájának” hangulatát idéző terrorakciókat tervez. Kästner neve a kiszemelt áldozatok között van. Helyzete igen reménytelen, hiszen szinte esélytelen vállalkozás a listán szereplőknek Berlint elhagyni. E szorult helyzetben egy jó barátja siet segítségére, a filmes Eberhard Schmidt. Hogy a veszélyes Berlinből kimenekítse

Kästnert, hamis papírokat szerez neki, és egy rég tervezett filmzés ürügyén, nagyrészt házaspárokból és gyerekekből álló „forgatócsoporttal” Tirol egy nyugodt hegyi falujába menekülnek, hogy itt várják be a háború végét.

München, 1945. augusztus. A város romokban. Az épületek negyvenöt százaléka elpusztult, háromszázezer ember hajléktalan, száztizenhétezer lakás megsemmisült.

De irodalmi folyóiratok, kulturális hetilapok alakulnak. Hét-száz embert befogadni képes kabarészínházi alapítanak, *Pingvin* címen gyerekeknek szóló folyóirat készül. A város tele a német kortárs kultúra túlélőivel. Wolfgang Koeppen, Arthur Maria Rabenalt, Peter de Mendelssohn, Erich Kästner és még sokan mások tizenkét év után itt köszöntik egymást először. Az újjáépítés megkezdődik, mindenki keresi helyét az új világban.

A háború utáni német társadalomnak azonban van egy nagy, mai napig fel nem dolgozott öröksége: a náci Németországhoz való viszonya. A háború szinte még véget sem ér, s már megkezdődik az önelemzés, ki a bűnös: bűnös-e minden német, vagy csak akik Hitlerre szavaztak, vagy csak Hitler, vagy pedig csak Gavriilo Prinzip?

E kérdés értelmezésének egyik nyitánya az otthonmaradottak és emigránsok között folyó vita, melynek tárgya, hogy vajon azok, akik 1933 és '45 között Németországban publikáltak, vagy a kulturális életben tevékenykedtek, még ha mint bármiféle politikától távol eső könyv szerzői, vagy akár mint szórakoztató film forgatókönyvírói, nem paktáltak-e le valamilyen módon a hatalommal? Thomas Mann az egyik szószólója annak az emigránsok által képviselt nézetnek, miszerint mindenki, akinek lehetősége lett volna Németországból menekülni, de mégsem tette, a nácizmus bűnrészes.

Kästnert mélységesen bántja ez a felfogás. Saját magát a nemzetiszocializmus áldozatának tartja, és nem elég, hogy könyveit elégették, karrierjét tönkretették, és legtermékenyebb éveiben hallgatásra kárhoztatták, még bűnösnek is kikiáltották.

Az 1945 augusztusában Németországban élő költők Thomas Mannt felkérlik, hogy térjen haza. Mire ő így válaszol: „Be kell vallanom, hogy félek a német romoktól, és hogy nehéz lenne a megértés azok között, akik ezt a »boszorkányszombatot« kívülről élték végig, és köztetek, akik együtt táncoltatok.”

Ez volt az a pont, ahol Kästner úgy érezte, beleszól e vitába, és vállalja az otthonmaradottak védelmét. A müncheni *Neue Zeitung* hasábjain megjelentett egy gyermekmesének álcázott polémiát, melyben egyértelműen állást foglal Thomas Mann nézetével szemben, borsot törve ezzel a világirodalmi nagyság orra alá.

„Erika felolvasta Kästner szemtelen, az egész német sajtót megjárta cikkét a dekadens nagyságomról, vagy »nem« nagyságomról.” — olvashatjuk 1946. április 8-án Thomas Mann naplójegyzetében.

Kästnert mélységesen felháborítja a C. G. Jung által megfogalmazott kollektív bűnösség elve, mely a pszichológus szerint a né-

met nép lelkiismeretét kellene terhelnie. Nevetségesnek tartja a nagyhatalmak magabiztos önbíráskodását, hiszen — mint írja — „Ki paktált le Hitlerrel? Ki kötötte meg a konkordátumokat? Ki írta alá a kereskedelmi megállapodásokat? Ki küldte a diplomatáit a berlini fogadásokra, atlétáit az olimpiára? Nem mi, párizsi uraim!”

Cikkeiben és beszédeiben újra és újra visszatér a kérdéshez: hogyan lehetne „a bűnös nép” kutyaszorítójából kikerülni, mi lehetne az alapja az újramezítésnek? Kästner mint igaz moralista, úgy értékeli, hogy a náciizmus sikerének kulcsa a német jellem megrontásában van. A fasizmus szerinte csakis azért tudta a tömegek bizalmát megnyerni, mert okos pszichológiával kihasználta azt a pillanatot, amikor az emberek hite meggingott a régi értékekben. Elbizonytalanodva és jövőképüket elveszítve ítélőképességük megromlott, és már nem tudtak dönteni jó és rossz között. Mindaddig, amíg nem sikerül visszatérni a régi értékekhez, a nép manipulálható marad, és nem fog tudni nemet mondani egy esetleges jövőbeli diktatúrára sem. Az egyetlen kiút Kästner szerint, ha sikerülne a múlt erényeihez és értékeihez visszatérni.

A révbe jutott ember

A vita azonban lassan erejét veszti, kérdések hangsúlya is megváltozik, hiszen a probléma most már nem a hazatérés vagy emigráció, hanem Kelet- vagy Nyugat-Németország dilemmája. A mindennapi élet kezd a normális kerékvágásba rázódni, és az emberek számára tetszetősebb szlogen, a gazdasági csoda országává válni, mint a régi erények őrzőiként harcolni az elismerésért.

Kästner is lassan berendezkedik az új élet feltételei között. Ír, filmez, felolvasóestekre jár. Ismerik és elismerik. Egy körkérdés tanúsága szerint az írók ismertségi listáján Thomas Mann, Hermann Hesse, Franz Werfel, Sinclair Lewis, Ernest Hemingway után az előkelő hatodik helyen áll. Rangos irodalmi díjakkal tüntetik ki, a nyugat-német PEN-klub elnökének választják. Mindemellett anyagi gondoktól távol, jólétben és polgári kényelemben élheti életét.

De az elismertség, az irodalmi kitüntetések mind a múlt alkotásainak szólnak. Kästnernek már nem sikerül a kortárs irodalom hangvételére ráéreznie. Az irodalomról alkotott morális elképzelései, az irodalommal szemben állított pedagógiai követelményei egyre inkább idejét múltak.

A háború okozta sebeket, az emigráns vitában szerzett sérelmeket Kästner nem tudja feldolgozni. Elégedetlen a világ folyásával, a hidegháborúval, Németország kettészakításával. Aggodalommal tölti el „a mai fiatalok” egyre inkább kiüresedő értékrendje: „A tekintély sorvadása, az alázat és az egyenes őszinteség elvesztése, előjelei egy katasztrófának” — véli Kästner.

Alkoholba és cigarettázásba fojtja bánatát. Amikor 1974-ben megtudja, hogy előrehaladott nyelőcsőrákban szenved, a kórházi kezelést visszautasítja. Pár hónap múlva, 1974. július 29-én hal meg, hetvenöt éves korában.

Légeköri zavarok

A sok fa mind az égre leskel,
az időt nézi, így morog:
„A tavasz lassan elforog,
s nem tudjuk, le a levelekkel
vagy éppen fel a levelekkel
vagy hogy!”

Melegedett — hideg lett újra.
A főpincérek sápadni
kezdtek, aztán sopánkodni:
„A székeket ki a szabadba
vagy nagyon gyorsan be velük ma
vagy mi?”

A párocskák a parkba' benn
ülnek (a padok gondolák)
sötét éjjel s azt gondolják:
„Elő az érzésekkel
vagy visszább az érzésekkel,
vagy nem?”

Idén a kikelet megőrjít,
nem vért pezsdít, ahogy szokott.
Napfény-konzervdobozt ki gördít?
Na, szerencsés esetben
lesz itt vidulni sebtén
jó ok.

A szép idő, vajh, megmarad-e már?
Rügyek pattannak (hangos munka)...
A szív is új virágra vár.
Ezért elő a székekkel
s visszább az érzésekkel,
mintha —

A másik lehetőség

*Hogyha a háborúban győzünk
(csinnadratta, szuronyroham!),
nem lenne országunk, csak gőzünk,
amely bolond lukból rohan.*

*Egy-egy szekunda mérsékelne
minket, mint vad néptörzseket.
Ugranánk, őrmester ha jönne:
„Be a hasat, ki a mellet!”*

*Hogyha háborút nyertünk volna,
büszke raj lennénk, nem vitás.
Kezünk feje még bent a dunyha
alatt is a nadrágvarrás-*

*on nyugodna; a nők szülnének
mint a kisangyal. Évi egy
pulya, különben... „Szörp a véred,
kicsim, megtölt konzerveket.”*

*Hogyha a győzelmet kikapjuk,
nemzetiszínt játszna az ég.
A lelkészeknek volna váll-lapjuk,
német tiszt lenne Isten rég;*

Jegyzet 1946-ból: Ez a „római egyes számú” világháború után keletkezett vers az érthető és magától értetődő ellenségeskedéseken túl nem várt ellenségeket is hozott nekem. Az utolsó sorban szereplő „áldott szerencse” kifejezést némelyek egyfajta ujjongásként értelmezték, miközben én nagyon is keserű megjegyzésnek szántam. Nos, nemrégiben ismét elvesztettünk egy háborút, ám a verset még mindig félre fogják érteni.

*merő futóárok határunk,
tizedes-krumplivirág a Hold.
És lenne minékünk császáruk,
fej helyett tennénk sisakot.*

*Hogyha a háborút megnyerjük,
kaszárnya lennénk azonmód.
Löveg s „lovag” lézengné vesztünk,
övezne minket szögesdrót.*

*Parancsra születne a gyermek,
mert az emberélet olcsó,
s háborús ágyútölteléknek
készülne számos koporsó.*

*Óránként törvénybe hurcolna
minden értelmet bilincsben
a szörnyű katonásdi torna.
Hogyha háborút nyertünk volna —
nem így lett, áldott szerencse!*

Zsávolya Zoltán fordításai

Ilyenkor az érzést egy másikhoz kell hasonlítani, ebben biztos voltam, melynek jelentését a kommunikációban a másik fél éppúgy megérti, így igazi társa lehet a gyógyulásnak. Minél pontosabban próbáltam megmagyarázni a gondomat, jelzőket keresni hozzá, magamban egyre bonyolultabb csavarokat tettem a körülírásaimmal, a minél pontosabb magyarázat érdekében állítottam magam elé azt az egyetlen képet, melynek nemcsak vizualitása, hanem eseménytörténete is hasonlít az enyémhez, mi több: metaforikus értelmével a magam baját emeli az orvoslás steril és tudományos asztalára. Ekkor vettem csak észre, hogy a körülírás csavarjai is egyre jobban szorítanak, ezért inkább oldanom kellett az elhatározás szilárdságán, hogy adekvát párhuzamokat vonhassak kóros növényi és emberi elváltozások között, hiábavalónak tűnt az erőfeszítés, ugyanaz a tehetetlenség vitt a gyógyász ajtajához, amely talán a villanyoszlopba zárt fát is vitte volna, ha emberi lényként látja meg a napvilágot.

Szorítást érzek a torkomban, mondtam lassan tagolva, egyszerűbben nem is kezdhettem volna, amire nyomban jött az első reakció: kérdően nézett rám az orvos, és nem tudtam hamarjában, hogyan kellene folytatnom, valahogyan körül kellene írnom, gyöngyözött a homlokom, a szorítás a feszültség növekedésével egyre erőteljesebb lett. Ugyanezt érezhette az a fa is.

Az elejétől mesélem el, ha rászánom magam, hogy átadhassam az érzés minden mozzanatát. Megfigyeltem, ahogy rendszeresen ingáztam ugyanezzel a járattal, egy idő után lettek olyan helyek, melyekre akaratlanul is odafigyeltem. A lassú szemlélődés általában elszenderítette az utasokat, amiért nagyon irigyeltem őket, mert hamarabb túlestek a dolgon. Szerencsések azok, akiknél az alvás védekező mechanizmus. Távoli dombokat kerestem vagy csak a cementgyár füstölgése hozta közelebb úticélimat... Valamiért önkéntelenül odatekintettem, nem is mert különben unatkoztam volna, hanem mert megnyugtatott, hogy még minden megvan.

Nekem a fák voltak a példaképeim, az örökkévalóság legpontosabb órái, mert megzabolázták, kergük alá csavarják az időt, a gyűrűk közé írták a négy szűk esztendőt, kívülről is pontosan tudták: most a rügyfakadással kezdődik vagy pedig a lombhullással lekerekedik egy ciklus, elnyúló árnyékuk pedig az órát mutatta.

Egyszer azon háborodtam fel, mert az út mellett félbe nyesték egy szelíd gesztenye lombkoronáját, a vezeték útjában állt. Brutálisan megcsonkítottak egy ártatlan, mit sem sejtő élőlényt, ebből már sose lesz többé fa! Csak álldogál ott, amíg ki nem korhad a közepe az őszi esők után.

A torzó legfeljebb a szobornak elfogadható állapot. Fogalmam sincs, miért nem vágták ki mindjárt az egészet, miért hagyták úgy, fejkettészelten az út szélén. Demoralizálták vele vizuálisan az utazókat. Vagy mások észre sem vették.

Legalább egy órája vártunk már a sorompó előtt, nyilván odaát műszakot váltottak a határőrök. Ilyenkor az ember ösztönösen is észrevesz minden változást, hiszen annyiszor kénytelen ugyanazokat az épületeket és mozaikkockás falakat bámulni, hogy végül saját önkéntelen leltárai hozzák ki a sodrából.

Történt pedig, hogy az új vezetékekhez új oszlopokra volt szükség, amely elbírja és koronaként viseli odafent azt a sok kiágazást, melyek porcelántojásaiból huzalok futnak minden irányba. Az oszlop, amely a később leírandó érzés keretétül szolgált, nem tömör, hanem rácsos fémszerkezet volt. Olyan, mint az emelődaru hosszú fémnyaka egy hajókikötőben. Ennek belsejében hajtott ki a fa. Eleinte nem is tűnhetett annak, csak amolyan aljnövényzetnek, amilyen az oszlopot egyébként is gyakorta körülvette, ha megfeledkeztek az árokpartról és az átkelőhely előtt díszlő ágyások gondozásáról a fűnyíró határőr katonák.

Amikor először figyeltem fel rá, már karvastagságúra növekedett a törzse a fémoszlop belsejében, a levelek zöld színén meg sem látszott az örökös rabság, tulajdonképpen védve voltak, a rácsok miatt kézzel nem lehetett volna már kitörni a törzset, később pedig a motorfűrésznek is beletört a foga, ennek szemmel láthatóak maradtak a nyomai: sikerült ugyanis belevágni a kéregbe, de mélyebbre nem hatolhatott a gép a keskeny fémszerkezet miatt, amit rézsútosan be is rácsoztak, össze is hegesztettek ráadásul, hogy masszívabb legyen. Csak ilyen makacs esetre nem számítottak, különben tömör betonoszlopot állítottak volna oda.

A területgondozó katonák egy idő után úgy próbáltak megsabadulni tőle, hogy kívülről lenyesték az összes ágát, hátha ettől önként kiszárad. De azért sem! Új irányt szabtak ezzel a fejlődésének: még energikusabban igyekezett felfelé, mintha az örökkévalóságba vezető utat mutatták volna a metszéssel, így a fa törzse belülről már csaknem teljesen kitöltötte a villanyoszlopot. Talán a fák már génjeikbe szívták a hitet, hogy az emberek az alakítgatásokkal az ő javukat akarják, mintha az érdek közös lenne: ilyenek akarlak látni, mert esztétikai vagy termelési okokból ez a célszerű, és nem kérdezlek arról, hogyan érzed magad a manipuláció után, mert az én tekintetem csálthatatlan, akaratom ellen pedig eleve nem védekezhetsz.

Miféle szerzet lehet ez a csökönyös fa? Ismernem kellene a fajtaját? Egy növényhatározó talán segítene, az hasonlóan pontos diagnózist adhatna, mint az ember esetében a leletek összessége.

Mintha ecetfa volna. Az ráadásul mérgező, ettől még izgalmasabb az eset. Ki merne folyton egy ilyen növényt piszkálni?

Miféle trükk segíthetne? A szabadulóművész Huidini sem ad-

hatott volna tanácsot. A kór ugyanolyan váratlanul döntötte le őt is, ahogyan majd ez a fa végzi. Hasonlóan triviális diagnózis miatt nem tudott szabadulni.

Felénk a rossz helyen felcseperedett, értéktelen fattyúk gyűjtőneve volt az ecetfa, melyeknek a pontos fajtáját sem tartották említésre érdemesnek, csak a feleslegességük miatt nevezték őket így. A busz ablakából néztem éveig, melyikük győz, sikerül-e kipusztítani az allegorikussá nőtt fát, amelynek ösztöne azt diktálta, hogy a lehető legjobb helyen üsse fel a fejét; és vajon sikerül-e felülkerekednie a fémen is? Mondhatná-e bárki, hogy halni látta azt, ami sohasem élt? Versenyezhet-e elő az étellel? Megismétlődhet-e Dávid és Góliát históriája? De ez a győzelem egyúttal a saját pusztulását hozná, mihelyt szétfeszítené a fémrácsokat, hoznának helyette másik oszlopot, és a régít a fával együtt eltávolítanák. Ahogyan elnéztem, egyre dühösebben nyesegették a katonák, mintha csak incselkedne velük a fa, hogy csak azért is túljár az eszükön, csikorogva bár, de mégsem enged a szorításnak. Makacs fogoly, aki nem árulja el a titkát a legelvetemültebb vallatómódszerek nyomására sem. Hiába az elektrosokk, egyre csak felfelé kapaszkodik, hogy a törzse közepén maradjon, egyenesen, lassan azonos legyen az oszlop magasságával, ne lehessen hozzáférni, az áramot szállító huzalok között pedig ne lehessen még nyesegetni se a magasfeszültség miatt, tavaszra talán virágot és termést is hozhat a porcelánok között, melyek engem mindig a velős csontokra emlékeztettek.

Ilyen biztonságos lakhelyet keres magának a remeterák is, addig élhet csak az elhagyott csigaházban, amíg a méreteinek megfelelő, aztán kimászik, és új hajlékot keres. A fák lakhelye viszont életfogytig tartó rabság.

A fák rendjében vannak kivételezettek, leginkább a származásuknál, a fajtájuknál fogva, így nemcsak hasznosságuk, hanem egyéniségük is van; a frissen hasított gyertyán illata összetéveszthetetlen, ebből faragják a szerszámok csontszínű nyelét, melyeket naponta kézbe vesznek a mesterek, és izzadságuk savától idővel bronzbarnára pácolódnak, de még a nyers fűz is felismerhető csukott szemmel, a tölgy édeskés illatáról nem is beszélve, míg más fajtákat a helyzetük tesz megkülönböztetettekké.

Miért éppen a fáktól kellene megtagadni azt a jogot, hogy legyenek közöttük kivételesek, elmondhassák magukról, hogy „mi valamiféle mágnesek vagyunk. Nem is mágnesek. Vasrudak, rézdróttal betekerve, és képesek vagyunk mágnessé tenni magunkat, amikor csak akarjuk. Belső feszültségünket áramoltatni kezdjük a drótban, és azt vonzzuk, amit csak akarunk”. A mágnes fűtül rá, mitől működik. A mágnes egyszerűen önmaga, és a természetéből adódóan bizonyos dolgokat vonz, másokra meg nincs hatása.

És éppen itt áll, a senki földjén. Hát nem madárdalos, kisibolyás erdőre vágnak a fák naiv lelkei? Az ő birodalmuk a renge-

teg lenne, ahol mások a hangok, a fények, a neszek. Ahol nincs határ, nincs szorítás, ahol nem lapoznak bele fényképpel ellátott életükbe.

A villanyoszlopba zárt fa olyan volt, mint az utolsó illegális átkelőnek emelt emlékmű.

A kivételetesség által válhat éppen eleven allegóriává még egy ecetfa is, még egy elavult költői eszközöket felvonultató versben is, mert egyénisége és sorsa lesz, hiszen aki valóban nem akar mást, mint megélni hazátlan sorsát, annak nincsenek igazi társai, tökéletesen egyedül van, csak a hideg oszloprács és az áramvezeték veszi körül, hogy ne is merészkedjen szabott határain túlra. Aki már csak a sorsot akarja, annak nincsenek példaképei, sem ideáljai, nem szeret igazán semmit, nem vigasztalja a kitavaszkodás sem.

A fa sorsára voltam kíváncsi. Nem tudom, a küzdelemnek hogyan lett vége. Nem tudom, akadt-e a határon átkelők közül valaki, aki az oszlopnak szurkolt, nem pedig a fának.

Egy napon minden népet arról fognak megítélni, hogy fáikkal miként bántak.

Ugyanezt érezhette az a fa is, ismételttem magamban, aztán hangosan csak annyit tettem hozzá, hogy nem egyik napról a másikra alakult ki, inkább sorsszerű ez, és az orvos már nem ugyanazzal a bizonytalan tekintettel fürkészett, mint el sem mesélt történetem elején, talán mert éppen azt az érzést látta ráncokba rendeződni arckifejezésem, amiről beszélni akartam, és nem tudtam, mennyi idő telt el közben, talán csak pillanatok, ahogyan egy rossz álom végén egy egész történet kapcsolódik a hirtelen megszólaló csengőszóhoz, talán éppen így, ezzel a logikával olvasott a gondolataimban, visszafelé haladva, ahogyan valamennyi diagnózis megfogalmazódik, nem veszítette el a türelmét, éppen annyi ideig várt, amennyi egy alaposan végiggondolt mondathoz kell. Hogy az az egyetlenegy pontos legyen a papíron.

JUHOS-KISS JÁNOS

Hoppál Mihálllyal

A néprajztudományok kandidátusa. Született Kassán, 1942. október 31-én. Főbb munkái: Egy falu kommunikációs rendszere, 1970; A tér, a közösség és a kommunikáció, 1977; Shamanism in Eurasia, szerk., 1984; Tulipán és szív. Szerelmi jelképek a magyar népművészetben, 1990; Jelképtár (Jankovics Marcellal, Nagy Andrással és Szemadám Györggyel), 1990; Sámánok, 1994; Vogul Folklore, 1995. Jelenleg az Európai Folklor Intézet igazgatója.

Frederico Mayor, az UNESCO főigazgatója felvetette, hogy Bartók és Kodály hazájában alapítani kellene egy folklór központot, aminek az lenne a célja, hogy példát mutasson, hogyan lehet és kell összegyűjteni, megőrizni a hagyományos életforma, a folklór emlékeit. A bartóki modell példa lehet arra, hogyan lehet a folklórt akár a modern művészetbe áttemelni, vagy ahogyan a táncház példája mutatja, a mai városi életbe is átmenteni. Párizsban az UNESCO-ban rájöttek arra, nagyon fontos a tárgyi kultúra megmentése — erre külön programot alapítottak. Ez a világörökség, amelynek keretében várakat, kastélyokat, templomokat mentenek meg, de emellett arra is figyelmet kell fordítani, hogy a szellemi kultúra kincseit és megismételhetetlen alkotásait, amilyen például a szájhagyomány is: meg kell őrizni. Nagyon sok népnek, különösen Belső-Ázsiában, Kínában, vagy Óceániában nincs írásbeliségük. Csak a szájhagyomány őrzi történetüket, mondáikat, amelyek a saját eredetükre vonatkoznak, tehát mindennek nagy jelentősége van. Nem beszélve arról, hogy ez egy csodálatos költészet, a szóbeli művészetnek legkifinomultabb foka. Ez az emberiség közös kultúrkinccse, ha ez elvész, mintha egy pótolhatatlan, világméretű könyvtár veszne el.

Nálunk, a kisebbségek helyzete többé-kevésbé megoldott. Szomszédainknál a magyar és más anyanyelvűek státusza megoldatlan. Szlovákiában a Beneš-i dekrétumok még mindig a háború utáni időkre, évtizedekre emlékeztetnek.

1945 után én magam is a Beneš-i dekrétumok hatására kerültem át szülőhelyemről, Kassáról — Magyarországra. Nagyszüleimnél, keresztanyámnál és anyám húgánál voltam, ők adtak át a határnál formálisan, anyám nem mehetett át, ők nem jöhettek ide. Egyszerűen átadtak, ezt még meg lehetett csinálni. Lényegében ebben a térségben az elmúlt száz évben valamilyen politikai célra felhasználható volt, hogy ki milyen nyelven beszél. Ez egészen elképesztő, de úgy látszik, a történelem kereke így forog. A 19. századnak a nyelvkérdés és az etnikai hovatartozás kérdése központi problémája volt, ami nem volt igazán probléma a korábbi évszázadokban, amikor sokkal nyitottabbak voltak a különféle népek egymás iránt.

Jelenleg a világon több mint háromszáz országban több mint háromezer nyelven beszélnek. Ön az indoeurópai nyelvcsaládok, az uráli, altáji, mongol nyelvcsaládokat beszélők között is megfordult. Többször járt a török nyelveket beszélők között, az oguz nyelvterületeken: türkmén, azerbajdzsán, oszmán-török stb., a kipcak nyelveket beszélő baskír, kazah és a jakutoknál is volt...

...asszimilálódtak, vagy nyelvük teljesen kihalt, mint a vot nyelv.

Most legutóbb Helsinkiben jártam, ahol immáron harmadszor rendezték meg a finnugor nyelveket beszélő népek világkongresszusát. Ez elsősorban vagy alapvetően politikai szervezet vagy összejövetel. Magyarországot is az államelnök képviselte, ott volt Lennart Meri észtl. elnök, akivel a hetvenes években, amikor mint író itt járt Magyarországon, több héten keresztül több filmet is forgattunk közösen, én voltam a magyar szakértő. Az osztyákokról több napig tartó medve-ünnepet vett fel. A ceremónián két sámán is részt vett ezen a medve-ünnepen, az egyik sámánt, mivel távolabb lakott, felvették arra a hajócskára, amivel elhajóztak a helyszínről. A hangmérnök arra lett figyelmes, hogy hajnalban a sámán magában énekelget. Bekapcsolta a magnetofonját, és több órás éneket vett fel. Az ünnep több napon át tartott, és mondjuk, olyan negyven órányi felvételt vettek fel, ez azt jelentette, hogy aztán le kellett volna írni is, csak hát nagyon nehéz volt olyan szakembert találni, aki ezt a dialektust értve, pontosan le tudná jegyezni ezeket a nagyon hosszú, ráadásul rituális szövegeket. Éppen ez az, amivel a folklóristának a 20. század elején szembe kell néznie. Ugyanez a hétköznapi emberek problémája, úgymond a politikusoké is, hogy hogyan lehet még megmenteni e kis népek nyelvét egyáltalán, amelyet már az élő nyelv szintjén se nagyon használnak, hiszen már a mai generációk szülei is orosz iskolákban tanultak, s ha látták is valamiképpen a régi életformát, nyelvhasználatuk már sokkal inkább eloroszosodott...

Az előbb említett osztyák nép köréből való felszólaló mondta, nincs szükség már az ő osztyák nyelvükre, ők már mindannyian otthon is oroszul beszélnek, és csodálatos, hogy van ez a összekötő nyelv, az orosz. Az eloroszosítási gondolkodásmódot adta elő, amit annak idején, a „szép szovjet időkben” beléjük neveltek. Ugyanakkor meg sem említette, hogy a medve-ünnepnek, e négy napos „ősi színhátnak” a jelentősége és társadalmi funkciója az, hogy megmenti egy nép tudatát a teljes eltűnéstől. Sokra tartott, tisztelt kollegám, Schmidt Éva ott él ezek között a népek között, nemcsak megmenti az osztyák nyelvet és népköltészetet, a csodálatos hősepikát, hanem a következő nemzedéket meg is tanítja arra, hogyan lehet még korszerűbb módon gyűjteni; azonnal mindent számítógépbe írnak, és így legalább a jövő századok számára is megmarad egy nyelv, amely egyébként kipusztulásra lenne ítélve. A medve-szertartási ünnepeknek nemcsak költői, hanem hihetetlenül nagy kultúrtörténeti értékük is van, később ezeket a fragmentumokat lehet majd felhasználni a nagy összehasonlító munkákban, illetve ezek a hősepikák a későbbiekben összevethetők lesznek távolabbi párhuzamok keresésekor például a törökség ősepikájával, még távolabbi iráni epikus énekekkel. Amin most dolgozom, külföldi kollegáimmal egyetemben, nagyon érdekes és nagy lélegzetű vállalkozás, az *Uráli népek mitológiai szótára*, ezt már több éve csináljuk (mondjuk, tizenöt-húsz ember), és azt tervezzük, hogy minden kis uráli nép-

nek egy-egy képviselője legyen, lehetőleg helyi tudós, megíratjuk velük a saját mitológiájukat.

A napokban egy tévé-műsorban láttam, hogy teljes körű autonómiát kaptak a finnországi svédek, közelebb hozánk a szlovéniai magyarok...

Aki járt Finnországban, annak elsőként szemébe ötlük, hogy minden kiírás kétnyelvű: finn és svéd. A svéd kisebbség nagyon kis létszámú, talán az ország hat százaléka, de kulturálisan erősen befolyásos, s nagyon érdekes, csak azért is, mert régebben a svédek voltak az elnyomók. A finnek most jó példát mutatnak Európa népeinek! Az az igazság, hogy itt Közép-Európában is ezt kellene elérni, ugyanis ott senkit sem sért, az iskolában egyébként mindenkinek kötelező svédül is megtanulni. Egy másik nyelv megtanulása igenis gazdagítja a gyermek gondolkozását. Ahány nyelvet beszélsz, annyi ember vagy. Balassi Bálint a 16. században kilenc nyelven beszélt, miközben karddal és tollal védte a nyugat-európai kultúrát, keresztény/keresztényiséget. A századok folyamán Zrínyi, Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi is nemcsak nyelvtudásukkal voltak európaiak, hanem európai szellemiséggel és kultúrával felvértezve küzdöttek, s megtorpanásra kényszerítették a terjeszkedő Keletet. Egészséges kölcsönhatás volt a népköltészet és a műköltészet között. Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című forradalmi versében a harc mezején való elesését is megjósolta. Akkor Európa földrajzi területének három százalékát jelentette hazánk, ma csupán egy százalékát teszi ki. Akkor Európa hivatalos nyelve — anyanyelve — a latin volt, Magyarországnak is 1844-ig.

Megemlíteném az Ön által szerkesztett Folklór sorozat egy kiadványának címét: Apasa fia mega világszépe, török népmesék; Ezen Vöfi Könyv a Karsai Mihályé – Vőfélykönyv Székről; Bosnyák Sándor: Mit láték álmomban; Kocsis Rózsi: Nyitott könyv a lelkem.

Az Örökség sorozatunkban megjelentettük Kótyuk Erzsébet *A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban*. Továbbá Pócs Évának, aki a magyar néphitnek jeles kutatója, a pécsi egyetem tanára, tanítványaival együtt egy nagyon szép gyűjtést végzett két csíki faluban, a néphitét a mai állapotában örökítették meg. Ezenkívül idegen nyelven is publikálunk. 2000 tavaszán jelenik meg egy nagy, ezer oldalas munka, Vargyas Lajosnak a felvidéki Áj falu zenei életét bemutató monográfiája, ami egyedülálló az európai népzene kutatás történetében, mert nem készült ez idáig soha olyan munka, amely egy falu teljes zenei anyagát bemutatná illetve megörökítené. Az Európai Folklór Intézet az ilyen értékes munkák megjelentetését segíti. Bartók nyomában járt egy fiatal kutató, Sípos János, aki tulajdonképpen a nagy zeneszerző és népzene kutató anatóliai török népdalgyűjtését folytatta. Ezt az anyagot is megjelentetjük angol nyelvű könyvsorozatunkban.

Az Európai Folklór Intézet megjelentetett egy tíz füzetből álló magyar nyelvű kiadványt, amelyben az UNESCO közgyűlésen és konferenciákon elhangzott tanulmányokat, dokumentumokat ad közre, amelyek a hagyományos kultúra és a folklór jogi védelmében fogalmazódtak meg. Más UNESCO határozatok az „élő emberi értékek” rendszeréről szólnak, ami tulajdonképpen a magyar népművészet mestereinek megfelelő díj adásának, javadalmazásá-

nak s megbecsülésének a gondolata is. Most Paczolay Gyula hetvenéves évfordulója alkalmával és néprajzi munkásságának (Paczolay Gyula az egyetlen magyar folklorista, aki mind a nemzetközi finnugorista, mind a folklorista kongresszusokon rendszeresen részt vesz, publikál; a lengyel-magyar, észt-magyar, japán-magyar konferenciák megbecsült szerzője.) az elismeréséért megalapítottuk a Paczolay Gyula Európai Folklor-díjat, amit most 2001 januárjában Erdélyi Zsuzsanna is megkapott. Az UNESCO-ban nemrég jöttek rá, hogy a régi hagyományok mestereit világméreteken meg kéne menteni, mert ahogyan ott elhangzott, egy-egy ilyen mester halálával egy egész tudásvilág tűnik el, nem beszélve azokról a mesterségbeli fogásokról, amelyeket csak a gyakorlatban lehet átörökíteni.

Az előbb kihagyta a Communicationes sorozatból az Ön írását, legalább most említsük meg.

Igen, ebben a kis füzetsorozatban lesz néhány tanulmányom, ami a lokális kultúra fontosságáról és megbecsüléséről szól. Az egységesülő világban igazából a helyi kultúrák azok, amelyek felértékelődnek. A helyi hagyományok olyan különlegességeket, olyan színeket őriznek meg, olyan folklorisztikus tudásanyagot, ami a közösség túlélését biztosítja, azon a kis területen belül. Ez egyben azt is jelenti, hogy azokat a helyi füveket ismerik, amelyek a legjobban segítik az emberek és állatokat gyógyítását; a helyi építőanyagokat használják, vagyis nem kizsákmányolják a környezetet, hanem együtt élnek vele.

Ezelőtt tizenkét évvel ezt írta: „A szimbólumok pszichogenézisének teljes megértéséhez még hosszú út vezet.” A megismerése hosszú és fáradságos útján meddig jutottunk?

Nem tudunk mindent. A sziklarajzokon látható szimbólumok azok az első jelek, amelyeket az emberiség annak idején használt, illetve azoknak a barlangoknak festményei, amelyeknek egy részét ma is elzárják a látogatóktól, hogy ne romoljon az állaga. Szinte hihetetlen, olyan finoman kidolgozottak ezek a képek, azokban a sötét barlangokban, hogy ma nem is tudjuk elképzelni, hogy hogyan festették, amikor most a képek csak villanynál láthatók. Mégsem ez a fő probléma, hanem az, hogy ez a képanyag nagyon limitált, ugyanakkor időben elég jól behatárolt, és az emberiség fejlődése nem akkor kezdődött, hanem ez már valaminek a végeredménye. Tehát ez az emberiségnek már az a korszaka, amikor biztos, hogy volt nyelv, biztos voltak rítusok, és mint látjuk a vizuális művészet is kialakult. Még nagyon sok kutatnivaló van, és igazából soha nem fogjuk megtudni, hogy mi is volt azokban a „nagy időkben”. Például a hallucinációt keltő anyagoknak a megjelenése éppen a sámánizmus kezdetével kapcsolatos; az inkáknál a hajnalka és más növények, a dohány és az italok; hogy ezek milyen hatást gyakoroltak az emberi gondolkodás fejlődésére, illetve a szimbólumok kialakulásának folyamatára: nem tudjuk. Bizonyára ezeket csak szűk körben adták tovább a sámánok, a papok, és a szertartás vezetői használhatták; ebből alakulhattak ki a különféle mítoszok és azok jellegzetes szimbolikája, ami például a túlvilági utazásokkal

van kapcsolatban, a megvilágosulással, a tudás megszerzésével. Különböző területeken nagyon sok kutatásra van még szükség, illetve hipotézisek sorozatát fogják újra a tudós nemzedékek felállítani. Mindenesetre ezek lenyomatai a jelképek, és ezért is próbáltuk úgy összeállítani a *Jelképtár* kötetét (nemcsak azért, hogy sok kép legyen benne), hanem azért, hogy belevegyítsük a népművészeti szimbólumokat is, mert az nagyon szép hogy a „magas művészetben” ilyen-olyan szimbólumokat használtak, de meg kell látnunk azt is, hogy azok is mindig visszamennek a szélesebb, erős, népi gyökerekhez. A magyar népművészet, illetve minden népművészet, különösen a Kárpát-medencében nagyon gazdag. Már többször is igyekeztünk bizonyítani, hogy a paraszti világban ezeket a szimbólumokat nem véletlenül tették rá a ládákra, a hímzésekre, a ruhákra. Széken például, jól emlékszem, amikor első alkalomkor ott jártam, és ez nagy élmény volt a számomra, egy fiatalasszony és az idősebbik éppen temetésre készültek, kiválasztották a lájbik közül, hogy melyik az a színkombináció a sok közül (főleg a lájbi vállrózsáin), amelyik arra az alkalomra tökéletesen megfelel: rokon, távoli rokon, de mégsem annyira távoli, özvegy asszony vagy nem az. Egy fiatal néprajzosnak ez nagy élmény volt, hogy ezek a finom részletek még léteznek, és hogy ez valóban egy jelrendszer, valóban egy nyelvezet, amelyben megtiszteljük a másikat. Ez azért nagy dolog, mert ha egy kicsit hozzá tudunk járulni a magyar kultúra jelképanyelvének a jobb megismeréséhez, akkor már tettünk valamit, s ott bizonyos fogózkodókat találnak azok az emberek is, akik érdeklődnek és szeretik a hagyományokat. Szerzőtársaimmal: Jankovics Marcellal, Szemadám Györggyel és Nagy Andrással együtt, most készítjük a *Jelképtár* új, bővített kiadását.

Újra Öntől idézek: „A jelkép- és hiedelemrendszer, a világgép megtanulása az ember számára egyúttal a kultúrához tartozó értékrend elfogadását is jelenti...”

Igen. Nagyon fontosnak tartom, hogy világosan lássuk a kultúrák életében, a civilizációk életében, az országok és a népek életében, ha úgy tetszik, két fontos folyamat zajlik egyszerre. Az egyik az egy állandó megújulásnak a folyamata, hogy mindig újabb és újabb kulturális elemeket, lehetőségeket, felfedezéseket, technikai vívmányokat épít bele a mindennapi életbe, magának a népnek és kultúrájának életébe. Ezzel párhuzamosan van egy másik belső törekvése minden kultúrának, ez pedig az önazonosság megőrzésének a folyamata. Ehhez szükséges az, hogy legyenek olyan visszatérő motívumai, jelképei, jelei — ilyen például a nyelv rendszere — amelyik biztosítja ezt a folyamatot. Tehát a jelképekre többek között azért is szükség van, mert ezek bizonyosságok arra nézve, hogy már ősünk közül jó néhányan használták azokat a jelképcsoportokat, amelyeket ma is látunk. Nem véletlen például, hogy kitalálták a címernek az ötletét! Ilyen a totem, hogy akik a totemhez tartoznak, azok egy család leszármazási ághoz tartoznak. Ezek azok az apró kulturális technikák, amelyeket az emberiség kidolgozott, és használt évszázadokon keresztül, mert beváltak. Tehát, ezért kell

ragaszkodni, többek között például a Szent Koronához... A korona eredeti jelentése perzsául *Kvarenah*, „dicsfény”. Ez nagyon fontos!

Érdekelne, mi lehetett az a belső indítatása, hogy aztán eljutott a világ legtávolabbi pontján élő népekhez is?

Kezdjük talán azzal, hogy én pataki diák voltam, vagyis, hogy vagyok, mert egy pataki diák, aki Sárospatakon járt a református kollégium utódaként felállított gimnáziumban, az soha nem mondja ezt múlt időben, mert ez egy állapot. Ott minden évben a diákoknak pályázatokat írtak ki. Nagyon kíváncsi lennék, ha egyszer megtalálhatnám *A pataki diákok a '48-as forradalomban* című dolgozatomat. Már abban is egy kis kutatást kellett végezni, úgy látszik, hogy ez valahogy megalapozta későbbi érdeklődésemet, mert szívesen kutattam a régi idők emlékeit. Balassa Iván volt abban az időben a sárospataki múzeum és a vár igazgatója; apámmal jó barátságban voltak, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy én néprajz szakra jelentkeztem. A szakdolgozatomat a népi gyógyításból írtam, talán azért, mert apám orvos volt. A nyári szünidőben bejártam a Zempléni-hegyeket, és gyűjtöttem a régi népi gyógyítás emlékeit, akkor még a ráolvasások is megvoltak; az anyagból aztán egy kétszáz oldalas szakdolgozat született. Ez vezetett oda, hogy '75-ben a népi gyógyításról egy összefoglalót rendelt tőlem Antall József, aki abban az időben a Magyar Orvostudományi Intézet igazgatója volt. Engem igazából a néphit, a hiedelemvilág érdekelt. Nagy öröm és felismerés volt számomra, hogy a régi szakirodalmat olvasva, az ország legkülönbözőbb területein élő idős emberekkel beszélgetve azt láttam, hogy nem tűntek el ezek a hiedelmek, hanem ott élnek az emberek tudatában, és használják őket. Bizonyos fokig tudattanul is irányítják a viselkedésüket. Ebből kialakítottam azt az elgondolást, hogy a kultúrának vannak olyan részei, amelyek igen nehezen átalakíthatók, igen nehezen kimoshatók az emberek fejéből, és ez éppen a folklór.

Az orvostudomány szerint ez a genetikai kódunkban be van programozva, és ezek a készségek örökölhettek...

Nem tudom, hogy ez genetikailag mennyire és mi módon öröklődik... Mindenesetre bizonyos, hogy egy sor gesztus, hanghordozás, testtartás és sok más öröklődik, illetve a kulturális memória az, ami nagyon fontos kategória. Genetikailag elég nehéz ezt tetten érni, lehet, hogy idővel ez is sikerülni fog, de bizonyos, ha az ember beleszületik egy kultúrába, például a székibe, ahol a csipkeszegiek, a felszegiek és a forrószegiek jól meg tudják különböztetni egymást, a viselet, a mozgás és a járás után. Ugyanígy ha egy olasz beleszületik az ottani gesztusrendszerbe, örökre elsajátítja azt. Ezek a jelrendszerbeli különbségek azok, amelyek elvezettek engem — érdeklődésem korai szakaszában — a szemiotikához, az etnikai jelrendszerek vizsgálatához. Abban az időben, mint minden nyugatról átvett elmélet, ez sem találkozott a marxista ideológia korifeusainak a helyeslésével, de ez engem és néhány barátomat különösebben nem érdekelt, mert mi haladtunk a magunk útján. Azt gondoltuk, hogy ideológia mentesen is tudunk nyilatkozni, különösen

a kultúra fontos kérdéseiről. Például 1972-ben szerveztünk egy konferenciát *A hiedelemrendszer és társadalmi tudat* címmel. A marxista kategória volt a társadalmi tudat, de elé tettük a hiedelemrendszert, mint ideológiailag semleges kifejezést, ami ugyanakkor a modern társadalomtudománynak is terminusa lett. A hazai szociológiai kutatás kibontakoztatásában nagy szerepe volt Szecskő Tamásnak, aki akkor a Tömegkommunikációs Kutató Intézet igazgatója volt, és nagy bátorságról tett tanúbizonyságot. Ő szponzorált számos olyan érdekes konferenciát, amelyek a társadalomtudományok területén új kapukat nyitogattak.

Mondhatjuk, hogy most az Európai Folklor Intézet új frissességet hoz?

Igyekszünk sok újat bevezetni. Mi annak idején egy kicsit érzelmi alapon fordultunk a közösség felé, most ez már egy tudatosan vállalt világtendencia, ezt próbáljuk újra megerősíteni, annak ellenére, hogy az amerikai kultúrának csak a Mc Donalds-os és a coca-colás olcsó része jut el hozzánk, akárcsak más fejlődő országokba, ha nem is mondjuk ezt ki. Azért volt szükség (és van szükség) ilyen kongresszusra, mint amilyen nemrég Helsinkiben volt, mert a finn-ugor területeken hihetetlen gazdag ásványi kincseket tártak fel, s ez azt jelenti, hogy annak a pénznek, ami onnan kiáramlik, ellenértékéből mindent finanszírozni tudnának, de ezek a kis népek alig-alig kapnak vissza valamit. Valahogy azt a modellt kéne követni, amit az amerikai indiánoknak sikerült elérni Kaliforniában. Most máshol is újra ezek a tendenciák erősödnek. Nagyon erős ez az új indián mozgalom, amelyikben már néhány törzs megteremtette az anyagi alapját is, hogy ők bátran felvállalhatják indián voltukat; ez csak Észak-Amerikára vonatkozik. Ezek, akik magukról pontosan tudják, hogy indián leszármazottak, újra erősítik a törzsi kötelékeiket, felkutatják törzstársaikat, leszármazottaikat még akkor is, ha erősen keveredett állapotban vannak, és újra alakítják a törzsi öntudatot, azon az alapon, hogy bizonyos területeket annak idején elcsaltak tőlük a fehérek. Most benyújtják a számlát a milliárdos hasznot bezsebelő bányatársaságoknak az elmúlt száz évre vonatkozó igényeikkel együtt. Sőt, a fiatalabb nemzedékből kiképzik saját értelmiségi előjáróikat. A fejlődésnek újabb szakasza, amikor a lokális identitás megőrzése politikai programmá és politikai gyakorlattá válik.

Ez a helyzet Szibériában is?

Ott még a vadkapitalizmus kialakulásának a korszakát élik; most adják el a régi pártfunkcionáriusok és bányagazdátok azokat a területeket, ahol értékes ásványi kincsek találhatóak. A japánok, amerikaiak, dél-koreaiak és németek vesznek meg mindent, olcsón. De az észak-amerikai indiánok már felvették a kapcsolatot a kelet-szibériai kis népek képviselőivel, s felvilágosítják őket, hogy ne hagyják magukat átvetni, kizsákmányolni, mert ott az olajtársaságok s a nagyon gazdag természeti források kiaknázói ugyanazt a rombolást végzik, mint a századelejen Amerikában tették. Jakutia a legjobb példa

erre. A jakutoknál hihetetlenül csodálatos mozgalmak keletkeztek az elmúlt évtizedekben. Meg kell jegyezni, hogy ezeknek a mozgalmaknak egyik szimbolikus figurái a helyi sámánok, akik a folklór és tudás letéteményesei; igenis, helyük van a harmadik évezred elején is.

És most is feláldozzák a fehér lovat!

A szaha-jakut népnek nagyon érdekes nyárközépi ünnepe van, issziáh-nak hívják, ez egy lóáldozattal egybekötött gyönyörű, össznépi ünnep. Ezt a szokást nagyon szépen felújították, mert hosszú évtizedekig be volt tiltva. Képzeljük el, hogy több száz, az ünnep folyamán több ezer ember egyetlen kört alkotva kezefog és együtt énekel. Néhány évvel ezelőtt ott jártunk, és *A sámánok földjén* című filmünkben sok mindent megörökítettünk. Van egy előénekes, s az egész nemzetség kórusban ismétli utána, sőt, az egész törzs egy ritmusra lépeget és énekel. Ez azért fontos, mert itt megérzi az egyén a közösségbe való bekapcsoltságnak a valóságát, és ez a legfontosabb egy ember számára! Ugyanis akkor leszünk egyénileg boldogok, ha tudjuk, hogy hová tartozunk. Milyen az a közösség, amelyekre számíthatunk, mi a neve, mik a jelképei, mint például a jakutok tudják azt — akik egy régi török nép, egyébként mint a szkíták ők is egy csodás szarvastól származtatják magukat —, hogy mi a szent hegy, hogy mit jelent a nemzetség, ahol ezt az ünnepet meg kell rendezni: áldozatot kell bemutatni, és azt is, hogy mi távolról ugyan, de rokonok vagyunk! Mindannyiunknak tudnia kell, hogy mik azok a fontos fogódzók egy kultúrában, ami az embert kiegyensúlyozottá teszi. Rítus, szimbólum, hagyomány nélkül nincs igazi öntudat, nincs igazi honismeret, nincs közösségi érzés, ami egyben etikát is jelent, azt, hogy hogyan viszonyulok a többiekhez, „anyanyelvünk Európájához” s az egész világhoz.

NEVELÉSSSEL A BOLDOGABB CSALÁDOKÉRT

Konferencia 2001. május 17-19.
Záróközlemény

Az egyház ma egyik kiemelt feladatának tartja az élet és a család szolgálatát. Ennek jegyében adta ki a Magyar Katolikus Püspöki Kar másfél évvel ezelőtt *A boldogabb családokért!* című körlevélét, hiszen napjainkra világossá vált: a magyar társadalom fölemelkedésének egyik fontos feltétele a házasságok és a családok megerősödése. A körlevél nem csupán helyzetképet adott és alapelveket tisztázott, hanem cselekvésre is ösztönzött, megjelölve az egyház, a társadalom és az állam néhány fontos feladatát. A *Neveléssel a boldogabb családokért!* című konferencia ennek jegyében szerveződött. Arra a felismerésre épült, hogy az egyház elsősorban a nevelés révén tudja segíteni a mai és a jövő generációk életét. A résztvevők ezért elsősorban az ifjúsággal foglalkozó pedagógusok és lelkipásztorok, és a családi élet erősítésében elkötelezett családközösségek és mozgalmak közül kerültek ki.

A konferencia legmélyebb élménye annak megtapasztalása volt, hogy milyen sokan élnek boldogan saját családjukban. A résztvevők most együttesen kívánnak tanúságot tenni arról, hogy a család nem teher a családtagok számára, hanem az öröm és az emberi kiteljesedés élettere. Köszöntik mindazokat, akik tudatosan és elkötelezetten, ha kell, áldozatokat is vállalva töreksznek vagy készülnek szép családi életre. Ugyanakkor pedig együttérzésükről biztosítják mindazokat, akik szétört vagy feszültségekkel teli családokban élnek. Különös szeretettel és aggodással gondolnak azokra a gyermekekre, akik — önhibájukon kívül — a családi fészkek biztonságát adó, növelő ereje nélkül, szeretethiányosan kénytelenek megkeresni helyüket az életben.

Az előadások és a szekciósülések sokoldalúan világították meg a családi életre nevelés hazai lehetőségeit és feladatait, színes képet adtak az e területen már folyó és most induló kezdeményezésekről. A külföldi előadók (Norvégiából, Franciaországból, Németországból, Ausztriából, Lengyelországból) széles nemzetközi horizontba helyezték bele a hazai törekvéseket. Amint Trujillo bíboros, a Család Pápai Tanácsának elnöke fogalmazta előadásában: az emberiség történelmi órában él; az életet védelmező és támadó erők sorsdöntő küzdelmében a tét ma-

gának az emberiségnek a fennmaradása és boldogulása.

A magyar társadalomban is jelentkeznek azok a nézetek, amelyek kikezdi a család és a személy értékét, de erősödnek a családokat védelmező törekvések is. A magyar katolikus egyház az élet, a személy és a család védelmében összefogásra szólít minden jószándékú embert, vallási közösséget és társadalmi mozgalmat. Örömmel nyugtázza, hogy a jelenlegi magyar kormány tudatos családpolitikája van, amellyel támogatja a családi életet. Az állami intézkedések azonban önmagukban elégtelenek, az egész társadalom összefogására van szükség ahhoz, hogy családbarát közvélemény és jogrend alakuljon ki. A konferencia ezért felhív minden társadalmi erőt, egyházi közösséget és civil szervezetet: közös erővel, együttes vagy egymást segítő kezdeményezésekkel erősítsük a meglévő családok életét, különösen pedig támogassuk a jövő generációk életét abban, hogy boldogabb és boldogítóbb családot alapíthassanak, mint az előttük járók. Csak így remélhetjük azt, hogy az egy évtizede visszanyert szabadság lehetőségével élve a mai fiatalok ne csak magasabb életszínvonalon rendezhessék be életüket, magasabban képzett embereké váljanak, hanem valóban boldogabbá és teljesebbé tehessek egyéni és családi életüket, és ezáltal saját gyermekeik életét is.

A fenti cél érdekében a nevelést tartjuk a legfontosabb és leghatékonyabb eszköznek az élet minden területén. Ennek ki kell terjednie:

- a házasságban és családban élő felnőttekre (a felnőttképzés nem szorítkozhat csupán szakmai továbbképzésre, hanem át kell fognia az élet minden területét),

- a gyermekekre és fiatalokra,

- és a velük intézményes vagy szervezett formában foglalkozókra (elsősorban a közoktatásban tevékenykedő pedagógusokra, az ifjúsági lelkipásztorokra).

A konferencia során a következő konkrét ajánlások és feladatok fogalmazódtak meg.

Az iskolai oktatás körében

- Hatékonyabban és kiterjedtebben kell alkalmazni a NAT-ban és a katolikus kerettantervben a családi életre való nevelésre vonatkozó irányelveket,

- Létre kell hozni a családi életre nevelés szervezeti kereteit az oktatási (elsősorban a köz-

oktatási) intézményekben (mind a katolikus, mind az önkormányzati iskolákban).

— Szervezetekben és hatékonyabban kell gondoskodni a pedagógusok ezirányú képzéséről és továbbképzéséről.

— A katolikus iskolákban rendszeres – az iskolai munkatervben rögzített – alkalmakat kell biztosítani a családi életre nevelésre. Az arra alkalmas pedagógusok bevonása mellett létre kell hozni olyan tanácsadó-nevelő hálózatot is, amely tevékenységével segíti az iskolák ezirányú törekvéseit.

— Kívánatos volna hasonló rendszer bevezetése az önkormányzati iskolákban is. Készségesen vállaljuk az együttműködést ennek megszervezésében és elterjesztésében.

— Gondoskodni kell olyan kiadványokról, audiovizuális anyagokról, amelyek a gyermekek, fiatalok életkori sajátosságaihoz igazodva, segítik őket a helyes önevelésben, személyes kapcsolataik alakításában, a sikeres házasságkötésben, a családi életre felkészülésben.

A családok körében

— A családi életre nevelés elsődleges színtere maga a család, ezt a feladatot senki-semmi nem tudja maradéktalanul pótolni. A házasságra vállalkozó fiataloknak és a házasságban élő felnőtteknek át kell érezniük felelősségüket élő és születendő gyermekeikért, a jövő nemzedékért.

— A gyermekeket és a fiatalokat tervszerűen föl kell készíteni a házasságra és a szülői hivatásra. Ebben részt kell vállalniuk az oktatási intézményeknek, az egyházközségeknek és egyházi mozgalmaknak, az ifjúsági- és család-községeknek.

Mivel a társadalom alapvető, élő és éltető sejtje a család, annak védelme és erősítése mindnyájunk érdeke és kötelessége. Ehhez feltétlenül szükség van a családok összefogására.

A családközségek létrehozása és erősítése kiemelt feladat az egyházközségekben, a lelki-ségi mozgalmakban és a civil társadalmi szervezetekben is.

— Az egyházi családközségeknek a civil szervezetekkel együtt fontos szerep jut az állam szociálpolitikájának kontrolljában és az érdekérvényesítésben. Föl kell emelniük szavukat mindazon tendenciák ellen, amelyek a társadalmi nyilvánosságban, különösen pedig a médiumokban a család értékeit lejáratják, rombolják.

— Elsősorban maguknak a családoknak kell szerepet vállalniuk a társadalom családbarát szemléletének kialakításában, meg kell azonban hívniuk a médiumokat is arra, hogy ebben vállaljanak szerepet.

Az ifjúsági pasztoráció körében

— A gyermekekben és a fiatalokban igen eltérő tapasztalatok, nézetek élnek annak függvényében, hogy milyen családi környezetben nőttek fel.

Akik gyermekkorukban nem tapasztalhatták meg a jó családi élet szépségét, azok hátrányos helyzetbe kerülnek személyes kapcsolataik alakításában, esetleg eleve kételkednek a sikeres házasság lehetőségében, értetlenül fogadják a házasság előtti tisztaság, a felelős családtervezés, a házassági hűség keresztény tanítását.

— A házasságra való felkészülés az érett és felelős személyiség kialakításával kezdődik. E nevelői feladatban részt kell vállalniuk a családok mellett az iskoláknak, a hitoktatásnak, az ifjúsági közösségeknek.

— A házasságra való közelebbi felkészítést szolgálják a jegyesiskolák, jegyeskurzusok. Örömmel tapasztaljuk jelenlétüket az ország több régiójában, mégis meg kell állapítanunk, hogy az egyházi házasságra lépőknek csupán kis hányada részesül ilyen alapos felkészítésben. Nyomatékosan kérjük a felelős lelkipásztorokat jegyeskurzusok indítására, vagy legálább a részükre ebben felkínált segítség elfogadására.

— Különösen fontosnak tartjuk, hogy a gyermekek és a fiatalok a média eszközein keresztül is találkozhassanak a boldog házasságról és családi életéről tanúskodó hiteles életpéldákkal. A közszolgálati és kereskedelmi csatornáknak megjelenő műsorokon túl hasznos volna audiovizuális anyagok készítése, könyvek, füzetek kiadása a házasság és a családi élet szépségéről, az erre való felkészülésről.

— A személyiség formálódásának leghatékonyabb eszköze a közvetlen élettapasztalat. Elsősorban tehát azokat a tevékenységeket, találkozási alkalmakat ajánljuk az ifjúsággal foglalkozók figyelmébe, amelyek erre adnak lehetőséget (kirándulások, táborozások, lelkigyakorlatok, zarándoklatok stb.).

A konferencia a *A boldogabb családokért!* című körlevél folytatását kívánja elősegíteni. Sikerét azonban csupán az igazolhatja, ha nyomán cselekvési programok születnek: ha mind egyházi körökben, mind civil szervezetekben ténylegesen megindulnak vagy szélesebb körben elterjednek olyan kezdeményezések, amelyek a boldogabb családi életre igyekeznek nevelni mind a mai családokat, mind a jövőben születőket.

BALASSA PÉTER: TÖRÉSFOLYAMATOK

Nehezen lehetne kétségbe vonni, hogy mindaddig, amíg a lényege szerint hermeneutikai irodalomolvasásnak bármi köze lesz ahhoz a zsidó-keresztény hagyományhoz, amelyből eleve forrászik, a megértésnek szükségszerű, bár általában nem nyilvánvaló etikai vonatkozásai vannak. Ez a megállapítás Balassa Péter új kötetének is egyik központi belátása. Az írások, miközben hathatósan érvelnek a művészet viszonylagos, azaz csak meghatározott viszonyok között érvényes önállósága mellett, nem mulasztják el fölmutatni az olvasásban történő igazság átfogóan összetett, isteni-emberi látókörében kitüntetett, semmivel sem helyettesíthető tapasztalatát.

A két részre tagolódnó könyv olyan tanulmányokat és kritikákat gyűjt egybe, amelyek a tudományos beszédmód és az esszészerű megszólalás határterületén járva alakítják ki sajátos hanghordozásukat. Ha a kifejezés kényszere úgy kívánja, a kimondhatatlant kísértve, a megszólalás a magyar nyelv határait ostromolja. S ez a merészség még akkor is tiszteletet érdemlő, ha talán ugyanez vezetett ahhoz, hogy a leg-hosszabb írások feszeségét a szerzőnek nem mindig sikerült megőriznie. A terjedelmesebb s kibontottabb szövegértelmezésekhez képest a második rész visszafogottabb, bölcsen engedékeny-udvarias kritikái ugyan nem szolgálnak annyi nyitott kérdéssel és gondolkodói fordulatra ösztönző ötlettel, a zenei tárgyú vizsgálódások a kötetben kidolgozott „krisztopoétikának” mégis eredeti vonásait rajzolják meg.

Balassa Péter értekezői gyakorlatának egyik rokonszenves vonása, hogy időről-időre olyan szerzők szövegeihez is visszafordul, mintegy megtér, akikről már korábban is szólt: például Nádashoz, Esterházyhoz vagy — a kötet talán legjobb műértelmező írásában — Márton Lászlóhoz. Tanúsítva ezzel, hogy teljes kiolvasás nem lehetséges: az irodalmi művek befogadása olyan párbeszéd, amelyet ugyan időnként föl kényszerülünk függeszteni, de a fonalat soha nem ejthetjük el teljesen. Az írás etikailag kimért eseményébe enged bepillantást, ahogy a folytatás feltételezi a megszakítást, a folyamatosság az új fénybe állító törést. A megértés enniben halálhoz mért és halálig tartó tanulás. (Csokonai, Budapest, 2001)

BENGI LÁSZLÓ

A KÖZÉPKORI DÉL-ALFÖLD ÉS SZERÉMSÉG

A török hódoltságtól legtöbb pusztítást szenvedett országrész, a Dél-Alföld eleddig földjében rejtegette legtöbbjét azoknak az emlékeknek-műemlékeknek, amelyek gazdag együttesét impozáns kötetben adja közre tudós szerzők — közülük többen akadémikusok — együttese. A nagyméretű, keménykötésű, minőségi fűzésű (ami egyre ritkább), hatszázötvennégy oldal terjedelmű, színes és feket-fehér fényképekben, időnként légi felvételekben, rajzokban, metszetekben, térképekben szinte számbavehetetlenül (összesen hétszázharminchat) gazdag kötet borítólapjáról a szeri bencés monostor oszlopszobra köszönt az olvasóra, s a borító hátsó oldalán Titelről származó pilaszterfő időkoptatta arcú férfifeje vesz tőle búcsút a középkori Dél-Alföld letűnt világa nevében. Azonban ennél több rejtezik a két kiválasztott kőfaragvány mögött, mert megadja a vizsgált régió északi és déli pontját, tudatosítva az egybetartozást; noha az északról délre tartó Duna és Tisza, aztán a nyugatról keletre tartó és a Tiszával együtt a Dunába torkolló Száva, illetve a keletről nyugatra tartó Maros és Körös, a nyugatra és délre iparkodó Bega és Temes darabokra szaggatják a tájat, amelyen az élet az újkor elején kezdett pusztulni, majd néhány évtized alatt mélypontra jutott s csak a 18. században látott hozzá a visszatérés hosszú, verejtékes szakaszának.

Huszonhárom tanulmány sorjázik a kötet belső logikáját követve. Kristó Gyula vállalkozott arra, hogy megteremtse a tágabb összefüggésrendszert, megfogalmazza a téma, adott esetben a régió bemutatásának okait, azaz kijelölje a Dél-Alföld történeti helyét a középkori Magyarországon. Valahai utazók (10., 11., 12., és 15. század) leírásai alapján feltárulnak a dél-alföldi városok-falvak sajátosságai, ahol a házak nem feltétlenül épültek mind kőből, s a lakosság nagyállat-tartáshoz kapcsoló szállásai nem valamiféle fejletlen, korszerűtlen gazdálkodásban történt megkezdés jelzői, hanem a régió sajátos lehetőségeinek jól szervezett kiaknázásáról vallanak. A városszegény, várszegény nagytáj mégis megigézően gazdaggá lett a 15. század végére, jóllehet az állandósult török veszedelem miatt fejlődése ekkor megtorpant.

Az összkép akkor teljes, ha a városok (Blazovich László) mellett az egyházi topográfia

a Maros-menti monostorok füzérének kellő súlyú taglalásával (Kosztai László) bemutatásra kerül; mert ezt követően az egyes tanulmányok témái egymással szerves együttest alkotnak, bár a szakember és az olvasó egyaránt tisztában van a még feltáratlan maradványok lehetséges, későbbi előbukkanásának lehetőségével.

Szer monostorának építéstörténetét Trogmayer Ottó foglalja össze, a plébánia templom és a település középkori történetét Horváth Ferenc; a monostor gótikus kerengőjének szobrait Marosi Ernő elemzi. Szer megidézése romjaiból történt, a Szeged-alsóvárosi középkori ferences kolostoregyüttes ma is áll és a gondos régészeti feltárást követően külső helyreállítása megtörtént. A török idők alatt is szakrális központként működő épületegyüttes bemutatása Lukács Zsuzsa szakavatott vezetésével történik. Csomorkány (Béres Mária), Ellésmonostor (Pávai Éva), Kutaspusztá (B. Nagy Katalin — Tóth Melinda), valamint a Csolt nemzetség monostora (Juhász Irén) Békésben csak a régészek és a helytörténészek szívét dobogtatta meg eddig, most az itt közölt dolgozatok szerzőinek kitartó munkája révén ezek a műemlékek széles körben ismertté válnak. A történészek Ellésmonostor esetében legföljebb kéttornyú, monostoregyház módjára kőből épült templomra gyanakodtak az 1990-es évek ásatásáig, és a háromhajós, keresztház nélküli bazilika mellett sokak meglepetésére ismertté vált a kisdudvarányi monostor. A Csolt nemzetség alapította épületkomplexum, helyreállított területe és az ásatásokból előkevert faragott kövek sokasága szintén arról beszél, hogy nemcsak főpapi székhelyeken folyt magas szintű építkezés, hanem a vidék gazdagjai sem akarták alább adni.

Régóta ismert az egymást azonos helyen követő kalocsai székesegyházak sora, ám kevésbé azok az újabb töredékek, amelyeket a híres királyfej mellett Takács Imre bemutat. A gyulai vár (Feld István) a nemzeti örökség része; a szerémségi várak (Gere László) legalább itteni bemutatásukkal legyenek részei a „magasban” leledző hazának.

A dombói monostorról sem olvasható sokat az érdeklődő, nemhogy annak szentélyrekesztőiről (Neboja Stanojev); majdnem ugyanez áll az aracsai templomról (Raffay Endre), meg faragott kővéről (Tóth Sándor), noha a Bánát jugoszláviai részén, Törökbecse, Beodra és Basahíd között, szántóföldek kellős közepén, szerény ligetben, enyhe magaslaton ma is állanak a félévezrednyi magárahagyatottságról tudomást alig vevő, tekintélyes falmaradványok, boltozatok, toronyrészlet.

A magyar olvasó számára fölfedezés-számba megy Kapisztrán Szent János nyugvóhelyének, Újlaknak a bemutatása. Akár műemlékeit (Diana Vukievi Samarija), akár a Városi Múzeumban őrzött középkori kőfaragványait (Buzás Gergely) szemléli az olvasó, a „magasbani haza” szellemi gazdagságát látja maga előtt.

A Szerémség felől út vezet az észak-adriai térség felé, még a korinthisáló oszlopfők levélornamentikáján (Takács Miklós) keresztül is, ami a vizsgált régió túlmenően az ország egész térségének távolabbi kapcsolatait mutatja, vagy ha szükséges és megalapozott, vitatja.

A kötet két utolsó tanulmánya a Dél-Alföld keleti részeire vezet. Arad és Temes megye középkori erődítményei (Adriau A. Rusu) a szerémi várakhoz hasonlóan tartogtának meglepetéseket; a Maros-völgy alsó szakaszának egyházi építészete (Heitelné, Móré Zsuzsa) pedig a megújuló egyháztörténet-írás számára szolgáltat kielégteljesítő kutatási eredményeket a paktotai apátságáról, melynek temploma először a keleti, majd a 12. század első felétől a latin rítusnak adott otthont.

A függetlenség csatlakozó név-, tárgy- és helymutató, valamint a rendkívül tömör angol összefoglaló (Lővei Pál tollából) egyszerre teszi használhatóvá a túlzás nélkül monumentálisnak szánt és sikerült tanulmánykötetet és bizonyítja nemzetközi téren a Dél-Alföld történetírásának kimagasló színvonalát, valamint a több nemzetiségű szerzői együttes békés együttműködését, egymás és mindenekelőtt a történettudományok iránt tanúsított kölcsönös megbecsülését.

Mintha az országhatároktól taglalt és a közelmúltban háborútól perzselte régió bérkájába a Noé-féle galamb csőrében a történettudomány friss, zöldelő ágával térne vissza. (Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000.)

TÖRÖK JÓZSEF

FÁBIÁN Egy moralista regénye

A *Fabián*, az egyetlen felnőtteknek szóló Kästner regény, mely nem a szórakoztató irodalom kategóriájába tartozik. Úgyhogy, ha a prózaíró Kästnert szeretnénk közelebbről megismerni, nincs más hátra, ezt a könyvet kell elővennünk.

„Ez a könyv, amely a hajdani nagyváros életét mutatja be, nem költemények vagy fotográfiai gyűjtemények, hanem szatíra. Eltűnő, nem egyszerűen csak rögzíti az eseményeket.”

Kästner szárnyaló fantáziával volt megáldva.

Huszonnégy rövidke fejezetében rángatja szerencsétlen hősét éjszakán és nappalon át, Berlin egyik szegletéből a másikba. Mindeközben nagy műgonddal rendezzi a szexuális orgiákat, szenzációhajász színházakat, véres utcai jeleneteket. Bolond nők tucatait küldi Fábían nyakára, kínosabbnál kínosabb szituációkba hajszolja, aki bár állja a sarat, de hát nem csoda, hogy ezek után már csak mély kiábrándultsággal hajlandó szemlélni a világot.

Az események e szemképrázttal kavalkádja mellett a regény érdekes hangulatjelentést nyújt, a harmincas évek Berlinjéről. Fábiant elkísérhetjük a munkanélküli hivatal várótermébe, betekinthetünk a sajtóvilág kulisszái mögé, a filmvilág erkölcsébe, egy nagypolgári család titkaiba és a kisemberek mindennapjaiba.

S e városnézés a filmezés új látásmódjára emlékeztet. Lélegzetvétel nélkül követik egymást a jelenetek, a történetek lázasan ugrálnak a gyors egymásutánban váltakozó helyszínek között. Éles vágások szabdalták szét az eseményeket. A fejezeteket bevezető pár soros, részben abszurd, részben szenzációhajászó címek, a revűszámokat bejelentő rövidke szlogenekre, vagy még inkább a némafilmek felirataira emlékeztetnek. Mintha nem is regénnyel, hanem forgatókönyvvel volna dolgunk

Az események e nagy kavalkádjában a történet mégsem esik szét darabjaira. Az író az eseményeket egyetlen egy nézőpontból látatja: Fábían szemüvegén át. Minden történetet „érte írta meg az író”. Az ő világfelfogását formálja, az ő viselkedését értelmezi, árnyalja. Minden, ami történik, vele történik.

Hamar kiérezni Fábían történeteiből az ön-életrajzi elemeket. Író és regényhős egyformán kispolgári közegben nőttek fel; az anyához való viszony, a tanulmányok, az első világháborús élmények éppúgy közösek, mint az az igény, hogy egy kríziskorszakban a szemlélődő szerepét vállalják magukra. Fábiant akár nevezhetjük Kästner ars poetikája és politikai nézetei szócsovének. Van azonban ezen önértelmezésnek erős önironikus vonulata, ami csak a regény végén válik egyértelműen világossá. Az író Fábían figuráját arra használja, hogy a társadalomról és a korszakról alkotott kritikai véleményét kifejtse, de ezzel egyúttel magát Fábiant is kritika tárgyává teszi. Ez azonban sokáig nem érezhető, sőt Kästner mindent megtesz, hogy hősét a lehető legjobb színben tüntesse fel, és lehetőleg mindenben igazat adjon neki. De a végén jön a fatális vég: Fábían, aki egy úszni tudó kislfiút

próbál kimenteni egy folyóból, megfullad, mert nem tud úszni.

Hősünk értelmetlen bukásával Fábían tizenkét fejezetet keresztül meggyőzően tanúsított „túlélési technikája” és az általa képviselt szemlélődő magatartásforma kérdőjeleződik meg. Halála éppoly értelmetlen volt, mint a kor, améhez tartozott, de amit mélységesen megvetett. Halála azonban bizonyítéka annak, hogy mégiscsak e kor gyermeke ő is. Kästner ebben a kérdésben persze már nem nyilatkozik, nem ítél Fábíanról. Amit tesz, az csak annyi, hogy elbizonytalanít, és ebben a hangulatban el is búcsúzik az olvasótól.

Fábían nem forradalmár típus, hanem szkeptikus. Szemlélődik, és e szemlélődésben ismeri meg a világot, de megváltoztatni nem akarja. Vagy legalábbis nem olyan direkt módon, mint forradalmár vérű barátja. Fábían kalandozásai a világban nem a dosztojevszkiji elfogadás gesztusával történnek. Itt mindent egy moralista éles és kritikus szemével követünk nyomon. Fábiónak határozott véleménye van mindenkiről és minderről. Bár nem cselekszik, de jelenlétével, példát statuál, akit nem szeret, azt mi se szeretjük, aki bántotta, arra haragszunk, akit rossz szemmel néz, arra mi is rossz szemmel nézünk, anélkül, hogy Fábían bárki fölött is pálcát tört volna. Ő válik az értékelés etalonjává, és ebből az erkölcsi fertőből ő mutat kiutat.

Talán ez a koncepció is sokban hozzájárul ahhoz, hogy néhol szájbarágósnak érezzük Kästner hangvételét. Bár remek fantáziával csavarja a történeteket újabb és újabb meghökkenítő fordulatokkal, de az olvasó fantáziájára nem sok mindent bíz. Minden túl kimondott, sehol egy kis titok, vagy többértelmű utalás.

Kästner cinikus hangvétele olykor érzélgős líraiságba csap át, mely megtöri az egységes víziót. Ráadásul egy furcsa paradoxon is rejtőzik a sorok között. Az író szerint erkölcsösnek szánt könyv felvet egy nagyon komoly erkölcsi kérdést, amire azonban nem nyújt világos választ. Fábían, aki a szemlélődő szerepéből figyeli a bűnös város bűnös hétköznapjait, e szerepében elhatárolódik-e e bűnöktől?

A sors fintora, hogy pár év múlva hasonló kérdések keresztútjába kerül Kästner, a náci Németországban betöltött szerepével kapcsolatban. (*Európa*, Budapest, 1999)

SZEKÉR NÓRA

SOMMAIRE

- ANDRÁS SZENNAY: La foi — inspiratrice des sciences et source de vie des chrétiens
BALÁZS SCHANDA: La réglementation juridique des communautés religieuses

Notre langue maternelle: L'Europe

- JENŐ KISS: L'Europe: continent des langues et des cultures
GÉZA BALÁZS: Musée ou jardin fleuri des langues?
JÓZSEF TORNAI: L'avenir de notre langue
GÁSPÁR NAGY: Ne craignez rien pour elle, aimez-la mieux
MIKLÓS GYÖRFFY: L'Europe — notre langue maternelle

INHALT

- ANDRÁS SZENNAY: Der Glaube — Ansporn für Wissenschaft und Glaubensleben
BALÁZS SCHANDA: Über die rechtliche Regelung der Religionsgemeinschaften

Unsere Muttersprache: Europa

- JENŐ KISS: Europa ein Kontinent der Sprachen und der Kulturen
GÉZA BALÁZS: Blumengarten oder Museum der Sprachen?
JÓZSEF TORNAI: Die Zukunft unserer Sprachen
GÁSPÁR NAGY: Nicht Sorge tut not, sondern größte Liebe
MIKLÓS GYÖRFFY: Europa — unsere Muttersprache

CONTENTS

- ANDRÁS SZENNAY: Faith — inspiration of science and life of Christians
BALÁZS SCHANDA: The legal regulation of religious communities

Our mother tongue: Europe

- JENŐ KISS: Europe — the continent of languages and cultures
GÉZA BALÁZS: Flower garden or museum of languages?
JÓZSEF TORNAI: The future of our language
GÁSPÁR NAGY: Do not worry for it — love it much better
MIKLÓS GYÖRFFY: Our mother tongue: Europe

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja

és a Soros Alapítvány támogatja



Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám ára 136, — Ft. Elfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- BALASSA PÉTER Törésfolyamok
■ A középkori Dél-Alföld
és Szerémség
- ERICH KÄSTNER Fábián

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Bengi László, Szekér Nóra és Török József

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Európai kultúra
- Anyanyelvünk Európa (folytatás)
- Mohás Livia regényrészlete
- Keresztény századok – a 18. század
- Kereszténység és kultúra
- Paul Poupard és Romano Guardini írása
- Janne Matlary Sigrid Undsetről

ISSN 004260242-4



9 770042 602425